

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

Олег Топузов

ОСВІТНЯ СФЕРА УКРАЇНИ: НАЦІОНАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ, ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Монографія

Видавництво «Педагогічна думка»
Київ – 2024

УДК 37(477)

E58

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту педагогіки НАПН України
(протокол № 8 від 04.07.2024 року).*

Рецензенти:

Головко М. В., доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту педагогіки НАПН України;

Захарін С. В., доктор економічних наук, професор, заступник голови Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації;

Саух П. Ю., доктор філософських наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України, академік-секретар Відділення вищої освіти НАПН України;

Цепенда І.Є., доктор політичних наук, професор, ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Топузов О.М.

T58 Освітня сфера України: національні пріоритети, проблеми і перспективи: монографія. Серія «Наукова школа». / Топузов О.М. – Київ: Педагогічна думка. 2024 – 208 с.

ISBN 978-966-644-762-6

У монографії крізь призму національних пріоритетів аналізується стан, проблеми, перспективи розвитку сучасної освітньої сфери України. В ретроспективі подано історичний досвід запровадження національних засад навчання в добу Української Народної Республіки і його примноження після відновлення державної незалежності в 1991 році. Детально висвітлено роль Української держави у створенні національної системи освіти, розкрито суть і значення її реформування, принципів функціонування Нової української школи, особистісно орієнтованого та профільного навчання, а також процесів цифровізації, інноваційного розвитку і модернізації вищої, фахової передвищої, професійної (професійно-технічної) освіти та інтеграції в європейський і світовий освітній простір.

Багато місця у монографії відведено подоланню національною системою освіти сучасних грізних викликів, пов'язаних з війною проти московитських загарбників, епідемією коронавірусу, демографічними загрозами.

УДК 37(477)

ISBN 978-966-644-761-9

ISBN 978-966-644-762-6

© Інститут педагогіки НАПН України, 2024

© Топузов О.М., 2024

© Топузов О.М., Педагогічна думка, серія видань "Наукова школа", 2024

© Педагогічна думка, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1. НАЦІОНАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ ВІТЧИЗНЯНОЇ СФЕРИ ОСВІТИ	9
1.1. Історичний досвід запровадження національних засад навчання в українській освіті та його примноження	9
1.2. Українська держава і створення сучасної національної системи освіти	17
1.3. Поступ, пов'язаний з Концепцією «Нова українська школа» й реалізацією нових освітніх стандартів	26
1.4. Особистісно орієнтоване навчання: основні принципи, творчі підходи, сфера застосування	34
Висновки до розділу 1	41
Розділ 2. ГЛИБИННІСТЬ ЗМІСТУ, ВИСОКИЙ РІВЕНЬ ТА ЯКІСТЬ ОСВІТИ – ЗАПОРУКА УСПІШНОЇ ПІДГОТОВКИ КВАЛІФІКОВАНИХ ФАХІВЦІВ	43
2.1. Фахова передвища та вища освіта: складники, найважливіші завдання, перспективи удосконалення	43
2.2. Інноваційний розвиток і модернізація професійної (професійно-технічної) освіти	53
2.3. Освіта дорослих та реалізація освітньо-фахових програм перенавчання, перепідготовки, формування нових професійних і соціальних компетентностей	61
2.4. Сучасний український педагог і його роль у забезпеченні якості освіти та національних пріоритетів освітньої сфери	67
Висновки до розділу 2	76
Розділ 3. ОСВІТНЄ ПАРТНЕРСТВО: ДОБІР УЧАСНИКІВ СПІВПРАЦІ, ВИКОРИСТАННЯ ЕФЕКТИВНИХ ФОРМ, МЕТОДІВ ТА ЗАСОБІВ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	80
3.1. Мета, основні завдання та об'єкти освітнього партнерства	80
3.2. Об'єкти освітнього партнерства в системі загальної середньої освіти та його найважливіший інструментарій	87
3.3. Взаємодія головних освітніх партнерів: учителя й учня	97
3.4. Вплив освітнього партнерства на формування в учнів ключових компетентностей	103
Висновки до розділу 3	114

Розділ 4. СУЧАСНІ ВИКЛИКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ: СТРАТЕГІЇ, НАПРЯМИ, ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ	116
4.1. Демографічний вплив на кількісні та якісні характеристики освітньої сфери	116
4.2. Світова пандемія Covid-19 та її наслідки для надання й отримання освітніх послуг	124
4.3. Руйнація української освітньої сфери агресивними військовими діями російських загарбників	131
4.4. Перехід до цифрового освітнього простору: сучасні проблеми, стратегії поступу	145
Висновки до розділу 4	153
Розділ 5. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА ЇХ СПІВВІДНЕСЕННЯ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ І СВІТОВИМ ОСВІТНІМИ ПРОСТОРАМИ	159
5.1. Основні засади та найважливіші напрями перспективного розвитку національної освіти	159
5.2. Інтеграційні процеси як основа розв’язання пріоритетних проблем, забезпечення високої якості, успішного розвитку освіти України	168
5.3. Програмні цілі повоєнної відбудови освітньої сфери, подолання навчальних втрат здобувачів освіти	176
5.4. Модернізація освіти: цифровізація, науково-методичне, інформаційне забезпечення	184
Висновки до розділу 5	192
ПІСЛЯМОВА	196
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	199

ВСТУП

Сучасна освіта України як послідовний навчальний процес і система засвоєння знань, умінь та навичок, потрібних особистості для життя і праці, виконує в суспільстві функцію соціального інституту, який відповідає за всебічний розвиток людини й підготовки її до активної конкурентоспроможної діяльності. Ґрунтуючись на великому досвіді навчальної і виховної роботи, українська освітня сфера у поворотні часи історії намагалася віднаходити реальні й ефективні шляхи свого просування вперед на засадах національних пріоритетів. Так було в роки першого визволення з-під імперського ярма – періоду діяльності Української Центральної Ради та її Генерального секретаріату народної освіти. Те ж повторилося в момент відновлення української незалежної держави – пам'ятному серпні 1991-го, коли національні пріоритети набули нових якостей, стали визначальними в освітньому середовищі.

У наші дні, коли російська збройна агресія з неонацистським обличчям знищує надбання національної освіти на значних територіях, вітчизняна система освіти, об'єднавши зусилля, продовжує повноцінно функціонувати. Негативні впливи на освітню сферу даються взнаки як від тривалої виснажливої війни з ворогом, так і від наслідків пандемії коронавірусу, певною мірою уповільнюючи процеси її реформування. Однак зупинити їх неможливо, оскільки останні нововведення стали вже незворотними. До того ж особливі гарантії такої впевненості дають реалії тісної інтеграції освітньої галузі України в європейські освітні структури.

Понад століття тому діяльність українських освітян розпочиналася головним напрямом – створенням національної школи й утвердженням національних пріоритетів у навчанні. Сьогодні в українській освіті примножується історичний досвід запровадження національних засад навчання, де цілком інноваційною стала Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. Нинішні принципи і підходи ведуть справу освіти ще далі, докорінно й системно реформуючи її зміст, де все законодавчо підпорядковане забезпеченню й підвищенню якості освітньої підготовки, компетентнісним засадам, впровадженню цифрових технологій, всебічній європейській та світовій інтеграції.

Українська держава, постійно дбаючи про розвиток і вдосконалення освітньої сфери, забезпечує її не лише законодавчо і нормативно, а й щорічним (за винятком воєнного часу) збільшенням бюджетних видатків на найважливіші потреби усіх рівнів освітньої та науково-дослідницької діяльності. Попри те,

що сучасна освіта поки що не завжди і не повною мірою задовольняє зрості запити, все ж існує довіра, прихильність і переважна підтримка суспільством освітніх реформ, нововведень, які запроваджуються в загальній середній, професійній (професійно-технічній), вищій освіті та інших її рівнях. Державна освітня політика, базуючись на цивілізаційних змінах, інноваційному прискоренні, створює освітній галузі широкі можливості для швидких й ефективних дій щодо впровадження якісно нових форм і методів освітнього процесу, розгортання широкої цифровізації, залучення найкращого європейського досвіду з модернізації.

Функціонування системи освіти в Україні вивчають, розглядають у різних аспектах багато авторів, науково-дослідних інститутів, висловлюючи чимало корисних порад, подаючи цінні рекомендації.

Мета пропонованого дослідження полягає в аналізі сучасного стану української системи освіти, перспектив її подальшого розвитку, механізмів протистояння суворим викликам епохи, об'єктивним та суб'єктивним труднощам і на цьому тлі простежити напрями й глибину охопленості рівнів освіти національними пріоритетами. Важливо зауважити, що національні пріоритети в освіті суголосні національним інтересам в політиці, економіці, військовій справі. Таку співзвучність легко помітити в країнах, які досягли визначних успіхів у своєму розвитку, створивши ефективну економіку і забезпечивши високий рівень добробуту народу.

Займаючи провідне, переважне значення в системі державних координат, національна освіта в Україні орієнтується на глибинність змісту та високу якість навчання, що є запорукою успішної підготовки кваліфікованих фахівців для потреб економіки. У стадії змін і вдосконалення перебуває фахова передвища та вища освіта, що є повноцінним національним пріоритетом, оскільки забезпечує появу на ринку праці спеціалістів нової формації. Інноваційний розвиток, модернізація освітнього процесу, оптимізація всієї системи забезпечуватиме цілком європейський характер професійної (професійно-технічної) освіти, яка постачає виробництву кадри робітничих професій, утверджуючи цим національні пріоритети в подальшому поступі важливих секторів економіки.

Національними інтересами й універсальним цивілізаційним ресурсом позначена сутність одного із невід'ємних складників системи оволодіння знаннями – освіти дорослих. Безбар'єрне навчання впродовж життя, участь в освітньо-фахових програмах перенавчання, перепідготовки, набуття нових професій і соціальних компетентностей людьми різних вікових категорій надають можливість кожному бути корисним суспільству.

З-поміж багатьох пріоритетів Національна доктрина розвитку освіти визначила особистісно орієнтоване навчання як один із ключових напрямів державної освітньої політики. Він ґрунтується на всебічному врахуванні інтересів та здібностей учнів, орієнтованості на індивідуалізацію навчання і соціалізацію здобувачів освіти, створення умов для реалізації профільного освітнього процесу. Аналізуючи принципи, творчі підходи педагогів, сферу застосування особистісно орієнтованого навчання, можна визначити основний зміст профільного навчання як засобу диференціації й індивідуалізації освітнього процесу, що дає змогу повніше й глибше враховувати зацікавленості, нахили і здібності учнів, створюючи їм належні умови для здобуття освіти.

Визначальною на всіх етапах розвитку української освіти, а особливо в наш час, була і залишається постать педагога, від якого залежить успіх учня, студента, людини дорослої, котра прагне здобути освіту якісну, мати знання високого рівня. Постійно зростає роль сучасного українського педагога в забезпеченні якості освіти, національних пріоритетів освітньої сфери. Від його умінь і прагнень залежить удосконалення форм і методів освітнього процесу, впевненості у потребі реформування освітньої системи. Важливим завданням учителя в школі є досягнення надійної взаємодії з учнями. Таке освітнє партнерство забезпечує успіх навчання, конструктивну соціальну активність учня, формування його громадянської позиції, відповідального ставлення до навчання і до життя загалом.

Водночас освітнє партнерство має значно ширший вимір і стосується системи, як освітніх, так і економічних, соціальних, правових та управлінських відносин. Виникає воно в процесі добровільної співпраці суб'єктів освітньої діяльності з юридичними та фізичними особами, маючи на меті створення оптимальних умов для реалізації освітніх й інших цілей, досягнення яких пов'язується з освітнім процесом.

На сферу освіти, як і на весь розвиток української держави з її економікою, вкрай негативно впливають сучасні жорстокі виклики, що стосуються десятирічної війни з московитськими загарбниками, тривалого карантину пандемії коронавірусу, загрозливих демографічних процесів. Розроблені стратегії, напрями та шляхи їх подолання мають довготривалий характер, водночас вже є позитивний досвід реалізації низки конкретних заходів. Йдеться, зокрема, про переведення освітнього процесу в режим дистанційного навчання із залученням найсучасніших цифрових технологій, забезпечення у співпраці з ученими діагностики освітніх втрат та комплексного навчання. Воєнний стан у країні,

бойові дії на фронтах змусили оновити й посилити програми військово-патріотичного виховання на всіх рівнях освіти, розширити тематику, пов'язану з історією українського війська, наповнити її сучасним змістом про подвиги воїнів Збройних Сил України, внести зміни до навчальної програми «Захист України» для старшокласників та багато іншого.

Попри важкі роки випробувань, труднощів і численних втрат національна система освіти не лише продовжує функціонувати, а й окреслює найважливіші напрями перспективного розвитку, співвідносячи їх з європейським і світовим освітніми просторами. На цьому шляху основою розв'язання пріоритетних проблем, забезпечення якості, успішного розвитку освіти стають інтеграційні процеси, її модернізація цифровими інноваціями, науково-методичним та інформаційним забезпеченням. Особлива увага в перспективах розвитку належить програмним принципам повоєнної освітньої відбудови, подоланню навчальних втрат здобувачів освіти, повсюдного переходу до цифрового освітнього простору.

Тож автор спробував окреслити національні пріоритети в освітній сфері України, шляхи її подальшого розвитку й удосконалення всупереч сучасним викликам та загрозам, визначити роль педагога у забезпеченні високої якості та утвердженні національних пріоритетів у системі освіти.

Розділ 1. НАЦІОНАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ ВІТЧИЗНЯНОЇ СФЕРИ ОСВІТИ

1.1. Історичний досвід запровадження національних засад навчання в українській освіті та його примноження

Серед багатьох європейських народів українці завжди відзначалися своїм особливим прагненням пізнати навколишній світ, оволодіти багатством знань із різних сфер людської діяльності. Ще в часи Київської Русі школи, які з'явилися, не обмежувались навчанням дітей читати й писати, а орієнтувалися на потреби тогочасного суспільства. Цій меті, зокрема, підпорядковувалося створення навчальних осередків книгописання, що мали назву скрипторіїв і діяли в Києві при Десятинній церкві та при Софійському соборі. Саме в них школярі-переписувачі продукували видатні пам'ятки національної культури й освіти, такі як «Ізборник Святослава», «Остромирове Євангеліє». Зорганізовані школи, що існували при єпископських кафедрах, при монастирях, навчали елементарної грамотності не лише дітей еліти, а й широко залучали до освіти представників нижчих верств суспільства, кожного з тих, хто прагнув, окрім вивчення предметів, що викладалися чужими мовами – грецькою, латиною, утверджуватись у своєму, рідному.

З особливою силою це виявилось дещо пізніше, за литовсько-польської доби. Як наголошує видатний український історик Наталія Полонська-Василенко, «для боротьби з чужими впливами українці почали засновувати свої школи, які не поступалися перед протестантськими та католицькими» [73, с. 397]. Значний внесок у справу культурно-національного й освітнього відродження України зробила найвпливовіша і найзаможніша людина того часу – князь Василь-Костянтин Острозький. Його зусиллями і на його кошти було засновано багато шкіл, які готували переконаних захисників православної віри, здатних протистояти чужинецьким впливам на українську молодь. Серед них – найпопулярнішу Острозьку школу, яка згодом стала академією, «мала великий вплив на розвиток педагогічної думки й організацію шкільництва в Україні» [19, с. 1901]. Навколо заснованих шкіл князь згуртував колективи досвідчених педагогів і науковців, які за тогочасних складних

умов утверджували національні пріоритети в навчанні. Належним чином прислужилися справі українського культурно-національного відродження Гарасим і Мелетій Смотрицькі, Зизаній Тустановський, Дем'ян Наливайко, Іван Федорович.

Нове, національно свідоме навчання і виховання було характерним для шкіл, що засновувались львівськими братствами на межі XVI – XVII століть. Вихованці цих освітніх закладів здійснювали мандрівки у села, малі й великі міста, приносили з собою не тільки знання, а й поширювали заклики до боротьби проти чужих впливів, ставали згодом активними учасниками національно-визвольних змагань, започатковували козащину.

Із помітним розвитком шкільництва в часи Гетьманщини національно орієнтоване навчання набуло нових якостей. Важливим при цьому виявлялося те, що засновниками шкіл виступало саме населення. Адже йому були добре відомі освітні потреби дітей і насамперед навчання рідною мовою. Вчителів підбирала сільська громада, оплачуючи їхню працю, облаштовуючи приміщення під школу.

Визначним центром вищої освіти у цей період стала Києво-Могилянська колегія (згодом академія), яка будувала навчальні програми переважно на глибоких знаннях рідної історії, культури, літератури й мистецтва, готуючи патріотів для національної науки, зокрема, філософії, риторики, історії, астрономії, воєначальників для козацького війська. Названа на честь свого засновника Петра Могили, маючи постійну підтримку гетьмана Івана Мазепи, Академія з кожним роком ставала все популярнішою в європейських країнах, аж поки її діяльність не видалась небезпечною для московського царя Петра I, після репресій якого замість постійних кількох тисяч тут вже навчався лише 161 студент [74, с. 213].

У подібний спосіб російська імперська влада діяла щоразу, як тільки відчувала прогрес у просуванні української національної освіти чи бачила її популярність і помітний поступ. Так було і в роки екатерининського владарювання, особливо після знищення російською царицею Запорізької Січі, і в часи горезвісних емського указу та валуєвського циркуляру. Наступ на українство, постійні утиски, заборони національного розвитку здійснювались насамперед через обмеження в освіті й книговиданні. Це однаковою мірою стосувалося як російських, так і польських властей, які вважали споконвічні українські території своїми і прагнули якомога швидшої асиміляції місцевого населення.

Однак у середовищі української нації з'являлися нові й нові провідники оригінальних ідей, ентузіасти, готові відкидати ворожі перешкоди,

пропонуючи варіанти подолання труднощів. На західних землях в останній чверті ХІХ століття виникло товариство «Просвіта», що ставило за мету масове поширення освіти і національної свідомості серед народу. Прагнучи розвивати національну освіту, Товариство через організовані активістами петиції до влади досягло заснування українських шкіл, відкриття кафедри української історії у Львівському університеті, забезпечення рівноправності української мови у школах. Окрім того воно впроваджувало національну економічну освіту, заснувавши за власні кошти кілька шкіл: господарську, торговельну та жіночого господарства, виділяючи стипендії їхнім учням. Дуже цінною з практичної точки зору була видавнича діяльність «Просвіти», яка розпочалася «Читаночкою для сільських людей». Вже в перші роки свого існування товариство створило і випустило 17 підручників для нижчих класів українських гімназій [19, с. 2366]. А як тільки осередки «Просвіти» з'явилися на сході України і, застосовуючи досвід галичан, розгорнули активну культурно-освітню діяльність, російський уряд поспішив заборонити її як неблагонадійну і зловорожу.

Та патріотичний слід і добрі освітні діяння залишилися жити в народі, поставши з новою силою в часи української революції 1917 – 1921 років. Це була доба, коли державну владу в Києві очолила Українська Центральна Рада. До неї стікалися численні резолюції зборів, відозви мітингів, протоколи з'їздів з усіх губерній, в яких висловлювалися прохання й вимоги, накази й сподівання на швидке відродження української мови, створення нової національної системи освіти, піднесення й розвиток рідної культури, літератури й мистецтва. Тому вирішено було заснувати Генеральний секретаріат народної освіти, діяльність якого підпорядковувалась би основній меті – створенню української національної школи. Вже в перші дні своєї роботи Центральна Рада доручила організувати комісію з народної освіти, яка могла б управляти справами гімназій, вищих шкіл, освіти в цілому, залучивши до співпраці українських педагогів. За висновками комісії представницький державний орган погодив необхідність планомірної українізації школи, відкриття спеціальних курсів української мови для учителів та інструкторів у справі освіти, підтримав пропозицію щодо скликання Всеукраїнського учительського з'їзду.

Створене освітнє відомство насамперед зосередилось на організації роботи нижчої початкової школи, забезпеченні її підручниками і якісно підготовленими учителями. Зібрані відомості про потребу шкіл у конкретних підручниках та посібниках дали змогу чітко спланувати їхнє розроблення

й виготовлення. Водночас розпочалася підготовка «Проекту Єдиної школи України», де закладалися національні пріоритети, вибудовувалась нова, вкрай потрібна молодій державі система освіти. На порядку денному стояло відкриття нових шкіл, організація і налагодження діяльності яких вимагало багатьох зусиль, необхідних коштів. Перших 20 початкових шкіл і стільки ж сільських гімназій з'явилися, незважаючи на важкі умови, цілковите ігнорування й відсутність підтримки ще чинної тоді центральної російської влади [45, с. 30].

Наполягання й аргументи українського керівництва, що подавалися до Тимчасового уряду, дали певний результат і він змушений був змиритися з тим, щоб допустити в закладах освіти київської шкільної округи навчання предметів українською мовою. А ще пізніше навіть з'явився наказ російського міністерства освіти, що стосувався спеціально української школи. Цим документом не заперечувалася організація навчання українською мовою учнів початкових класів, а в учительських семінаріях й інститутах – впровадження української мови і літератури, історії та географії України, у вищих навчальних закладах – відкриття кафедр української мови, літератури, історії, права.

Українське державне відомство освіти розгорнуло активну роботу, спрямовану на українізацію середніх і народних шкіл, що створювалися в губерніях, вимагаючи від місцевих органів та громад їх належного облаштування та забезпечення всім необхідним. Знаючи негативну реакцію російської влади щодо кардинальних національних реформ, Генеральний секретаріат освіти передбачливо подбав про прискорений перехід початкової школи на українську мову навчання вже до кінця 1917 року. З його ініціативи в багатьох містах почали діяти спеціально організовані для учителів мовні курси, 50 з яких зробили перші випуски. В той час найгострішим і найвідповідальнішим завданням виявилась підготовка й тиражування національних підручників, посібників, нових карт. Його взялися виконувати відомі видавці, педагоги, письменники, історики. Тут став у пригоді також багаторічний досвід «Просвіти», українських освітян зарубіжжя.

Працюючи над втіленням у життя конкретних планів побудови нової, національно орієнтованої системи освіти, українській державі доводилося долати шалений опір шовіністично налаштованих чиновників, керівників та викладачів вищих навчальних закладів. Проти українізації освітнього процесу виступали не лише у вищих півдня і сходу, а й у самій столиці, де тон

задавав ректор університету Святого Володимира, професор Микола Цитович, який, ігноруючи вимоги студентів та груп молодших викладачів, навіть надіслав записку до Тимчасового уряду з викладом свого заперечення щодо можливостей і потреб введення навчання українською мовою [45, с. 31].

У відповідь на антиукраїнські дії було скликано два представницьких з'їзди освітян, які мали не тільки підтримати, а й допомогти поглибити урядові національні реформи. Один з них – Всеукраїнський учительський з'їзд, заслухавши низку аналітичних доповідей фахових педагогів («Націоналізація школи», «Єдина школа», «Українізація початкової школи», «Соціалізація народної освіти»), ухвалив конкретні рішення, що згодом лягли в основу важливих інструкцій, розпоряджень, постанов [10, с. 73].

Інший – Всеукраїнський учительський професійний з'їзд спільними зусиллями виробив і запропонував уряду детальний план організації національної освіти та її управління. Ось як звучало одне із затверджених положень: «щоб в освітній справі була повна єдність, яка забезпечувала б можливість спільними силами боротися з тією темрявою, що охопила нашу землю після чужого панування» [10, с. 73]. Йшлося в положеннях і про вільний розвиток освіти, і про якомога ширшу децентралізацію, і про об'єднання вчителів у професійну спілку.

Уряд Української Народної Республіки за півроку своєї діяльності подбав про значне поліпшення освітньої справи, забезпечуючи поширення шкільної мережі для підготовки переходу до обов'язкової загальної освіти і доручив провідному відомству розробити відповідні законопроекти. Серед невідкладних завдань упродовж цих, дуже напружених місяців інтенсивної роботи була підготовка засад створення «єдиної школи» – комплексу заходів функціонування освіти – від дошкільної до вищої. Не менш важливою і копіткою виявилась організація й налагодження діяльності освітніх структур технічного та професійного навчання. Потребувало особливого підходу й делікатного вирішення передбачуване реформою об'єднання церковно-приходських шкіл із школами загального типу. Окрім цього актуальною поставала проблема забезпечення рівних умов доступу до освіти в Україні людям різного соціального походження, матеріального стану, національності чи статі.

Незважаючи на виявлений опір і вороже ставлення до українських освітніх реформ, Генеральний секретаріат розробив спеціальний циркуляр, адресований керівникам початкових, середніх та вищих навчальних закладів стосовно обов'язкового впровадження української мови та вивчення в

школах предметів українознавства – мови, літератури, історії й географії. Пам'ятаючи про великий досвід освітньої роботи українських вчителів, які мешкали за межами рідного краю, було оголошено спеціальне запрошення повертатися на батьківщину, щоб працювати на ниві національної освіти, брати активну участь у навчанні та вихованні своїх земляків.

Після більшовицького перевороту в Петрограді дуже гостре питання освітнього характеру поставив літературознавець і журналіст Андрій Ніковський. Йшлося про те, що педагогам російського походження, які працювали на території неросійських губерній, нараховувалась додаткова оплата за так зване «навчання іногородців». Це принижувало гідність українців і тому національна інтелігенція не могла миритися з подібним. Та на заваді стояв імперський Тимчасовий уряд, який під різними приводами відмовлявся скасовувати ганебне положення. Зате в нових умовах 13 січня 1918 року з'явився український закон, що позбавив привілеїв «обрусителів» [45, с. 37].

Важливим фактором здійснення національної політики у сфері освіти було створення системи та вироблення принципів управління нею. Четвертий Універсал Української Центральної Ради перейменував чинне освітнє відомство на Міністерство освіти і саме з цього часу з'являються комісари з народної освіти, які стають його представниками на місцях. Вони відповідали за впровадження освіти всіх рівнів на національних засадах, ліквідацію дирекцій та інспекцій старих шкіл, відкриття нових початкових навчальних закладів, учительських семінарій, педагогічних курсів, шкіл професійної освіти, а також забезпечення підручниками та навчальним матеріалом. Як провідники урядової політики в освітній сфері на місцях, комісари мали пильнувати за її здійсненням повсюди – в губерніях, повітах, містах і селах.

Українській владі в перші ж місяці свого існування довелося зіткнутися зі складними процесами, що відбувалися в середовищі тодішньої вищої освіти. До революційних подій початку 1917 року на території українських етнічних земель діяв 31 вищий навчальний заклад [55, с. 60]. Серед них були як державні, так і приватні університети, вищі технічні, медичні, сільськогосподарські, педагогічні, учительські інститути, консерваторії. Наприкінці свого існування Тимчасовий уряд, раптом випустивши закон про автономію університетів, по суті, підтримав деякі з них в опорі національним засадам навчання, уповільнив відкриття українських кафедр, проведення конкурсів на заміщення посад деканів факультетів. Тому через автономіст-

ську недоторканність і ворожість до українського руху було обрано вимушену «тактику поступового впровадження у провідних вищих навчальних закладах країни українознавчих кафедр із паралельним відкриттям нових українських університетів, інститутів, академій» [45, с. 64]. Кілька місяців пішло на формування Народного українського університету і його урочисто відкрили в Києві, на базі університету Святого Володимира, який надав в оренду великі аудиторії, де запрацювали історико-філологічний, фізико-математичний та правничий факультети. Поява народних університетів у Катеринославі, Полтаві, Сумах, Умані, Чернігові прискорювала українізацію освітнього процесу в інших закладах вищої освіти. За приклад слугував класичний університет у Кам'янці-Подільському, розпочалося реформування Ніжинського історико-філологічного інституту, українізація Київської духовної академії... [70, с. 105]

Похід за здобуттям знань у нових межах національної освіти ширився українськими територіями, стаючи знаковим явищем доби Центральної Ради. З усіх усюд на її адресу йшли численні листи, телеграми, звернення з інформацією про конкретні досягнення. Ось лише окремі з них: Миргородська земська управа сповіщала, що початкова школа повністю перейшла на українську мову навчання, а в усіх інших класах вже викладається й українська мова, й українська історія; Чигиринська повітова народна управа повідомила про те, що надзвичайне народне зібрання міста постановило відкрити у повіті з нового навчального року три вищі початкові школи, під які місцеві громади вже виділили приміщення; голова Савинецької волосної народної управи Брацлавського повіту інформував, що на зібранні громадян ухвалено відкрити в селі чотирикласну вищу початкову школу для дітей п'яти сіл волості і вже погоджено виділення під неї земельної ділянки та впорядкованого будинку; Подільський губернський комісар доповів з Вінниці, що ставлення широких верств населення до ідеї українізації стає все прихильнішим і що у двокласних школах вона вже набрала важливих обертів, а у вищих початкових, де більшість школярів є містянами, просувається повільніше [45, с. 80].

Мало не в кожному зверненні, повідомленні йшлося про гостру потребу розробки українських навчальних програм, нестачу національних учительських кадрів, а особливо відчутною на всіх рівнях освіти була відсутність підручників та посібників. Відомі педагоги звертали увагу Міністерства освіти на недопустимість використання старих російських підручників, бо того, як писав тоді правник і письменник, член Центральної Ради Сергій Ше-

лухин, вимагало найелементарніше чуття поваги до української народності. Чимало сторінок старої навчальної літератури були наповнені зразками російського шовінізму, одвертою неповагою до української нації, прославленням царської влади. Тому Товариство шкільної освіти, яке вже ініціювало й організувало перший Всеукраїнський з'їзд учителів, першу українську гімназію в Києві, низку практичних курсів українознавства для учителів, оперативно взялося за першочергове – випуск термінологічних підручників. До 1 вересня були надруковані «Граматична термінологія і правопис», «Географічна термінологія», «Термінологія та систематичний курс арифметики». Виготовлення читанки Михайла Лободовського й арифметичного задачника здійснило видавництво «Час». Ще один «Арифметичний задачник» Якова Чепіги-Зеленкевича випустило видавництво «Українська школа». До початку навчального року надрукувало «Коротку географію України» видавництво «Вернигора». З'явилося також кілька методичних посібників для учителів початкових шкіл. А разом з широкою міністерською програмою національного виховання учнів середніх навчальних закладів побачила світ книга практичних порад «Поміч учителю в справі національного виховання учнів». Це була перша нова україномовна навчальна література, якою користувалися в школах восени 1917 року. Певна річ, одразу й повністю задовольнити потребу в українських освітніх виданнях не було змоги. Друкування необхідної літератури для освітніх цілей тривало, і до весни наступного року, за оцінками дослідників, видавництва виготовили українською мовою 160 назв книг з різних предметів [47, с. 20].

Примноження досвіду з організації та запровадження національних заasad в українській освіті мало планомірний, досить впевнений і наступальний характер. Це лякало явних і прихованих ворогів української нації. Саме вони ставали перепоною на шляху національних реформ в освіті, чинили опір, організовуючи акції спротиву, підбурювали населення ігнорувати рекомендації та вказівки з Києва. У квітні 1918 року на заплановане Міністерством освіти об'єднання університету Святого Володимира з Українським народним університетом з'їзд представників вищих навчальних закладів відповів не лише запереченням цього злиття, а й висловився проти українізації вищої школи в цілому [22, с. 113–120]. А курси з українознавства, що за наполяганням міністерства відкрилися в Харківському та Новоросійському університетах, навмисне читалися російською мовою. У середній школі складність просування українізації провокувалася наростанням «протистояння між національно орієнтованим і проросійськи налаштованим учитель-

ством». Проросійських активно підтримували батьківські комітети [58, с. 8]. Найбільше це спостерігалось в південних та східних губерніях.

Прагнучи в усьому дотримуватись демократичних принципів і будуючи освітню роботу на засадах порозуміння, молода українська держава розраховувала на ініціативність та відповідальність місцевих громад, форми і методи діяльності яких у нових умовах лише напрацьовувались. У волостях і повітах, у великих і малих населених пунктах люди, сподіваючись на нові освітні можливості, що відкривалися перед ними і їхніми дітьми, зацікавлено ставилися до реформи, започаткованої Центральною Радою, підтримували організацію навчального процесу в школах рідною мовою. І це допомагало їй провідникам, множило сили, забезпечувало перші успіхи.

Хоча в роки діяльності Української Народної Республіки процес українізації освітньої сфери з об'єктивних причин не був завершений, все ж нагромаджений досвід, зусилля політиків, педагогів, учених залишили по собі видатний слід, стали потужним історичним джерелом здійснення великої національної ідеї – принести рідному народові широту і мудрість знань.

1.2. Українська держава і створення сучасної національної системи освіти

У сучасному світі важко знайти таку державу, яка б належним чином не дбала про розвиток і вдосконалення освітньої сфери. Адже до функцій будь-якого державного утворення належить повноцінне забезпечення освітніх процесів, здобуття громадянами глибоких знань на різних етапах навчання. Небагато часу відводилося історією на появу й утвердження в минулі епохи самостійної української держави. Навіть Українській Народній Республіці в перші місяці свого існування доводилось працювати в певній залежності від чужинців. Та незважаючи на складні умови, зміну урядів, наступи з усіх боків ворожих військ, держава зуміла зробити організацію освітньої справи національним пріоритетом.

Таку ж мету поставила перед собою Українська держава з відновленням самостійності і незалежності у 1991 році. Найпершим державним кроком стала орієнтація на побудову цілісної системи законодавчого забезпечення освітньої сфери. Відкидаючи віджилі принципи і методи діяльності попередньої школи, було розроблено й ухвалено Верховною Радою України основоположний Закон України «Про освіту». Цей базовий державний документ

відкривав нові можливості для української національної освіти, націлював на творчі підходи в діяльності педагогічних колективів, зобов'язував громадян з високою відповідальністю ставитися до освітнього процесу. Для виконання його важливих положень з'явилися деякі підзаконні акти, що давали змогу освітній галузі рухатися вперед на практиці. Двома роками пізніше Перший з'їзд педагогічних працівників України обговорив і схвалив, а Кабінет Міністрів України затвердив Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»). Згідно з цією програмою освіта визнавалася першочерговою і найважливішою ланкою системи «виховання свідомих громадян Української держави» і водночас наголошувалось на її основному завданні: «формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати» [66, с. 7]. Програма передбачала низку важливих проєктів, націлювала на розроблення нових концепцій, доктрин, оптимізацію мережі освітніх закладів усіх регіонів України.

Немало гострих, нерозв'язаних проблем виникло в цей час у системі вищої освіти. Окрім державних тут почали з'являтися виші інших форм власності, деякі з чинних навчальних закладів потроху втрачали свої важливі функції. Зважаючи на ці та інші підстави, Президент України в 1995 році видав Указ «Про Основні напрями реформування вищої освіти в Україні», яким не лише визначалися орієнтири підвищення якості й ефективності навчального процесу, а й наголошувалось на потребі удосконалення всіх закладів цього освітнього рівня.

Впродовж першого десятиріччя самостійного розвитку України, окрім повсякденної копіткої роботи з перебудови національної освіти, державна політика, спрямована на її реформування, втілювалася у розроблення й прийняття цілого комплексу спеціальних освітянських законів. По суті, наступний період був позначений щорічним напрацюванням і прийняттям вкрай важливих для галузі законів: «Про професійно-технічну освіту України», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про дошкільну освіту», «Про вищу освіту». Кожен з цих державних документів відкривав цілком нові можливості для учасників освітнього процесу, утверджував фундаментальність змін, що відбуваються. Цінним було те, що згідно з новим законом з 2001 року розпочалося реформування змісту, структури та тривалості повної загальної середньої освіти.

Як і в період Української Народної Республіки, так і в роки незалежної України особливо авторитетною і відповідальною в освітній справі зали-

шається постать українського педагога. Підтвердженням цього стала плідна робота Другого з'їзду педагогічних працівників України, на якому було з конкретними пропозиціями обговорено стан і перспективи модернізації освітнього процесу, що лягло в основу прийнятої на з'їзді та затвердженої Указом Президента України в 2002 році Національної доктрини розвитку освіти. Хоча минуло вже більше двох десятиліть, основні її положення залишаються актуальними й сьогодні. У цьому документі втілено теоретичні та практичні і політично визначальні принципи організації освітньої діяльності, орієнтованої на формування свідомого громадянина та патріота, розвиток обдарувань і здібностей особистості, потреби отримання нових знань, а також «виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється». [66, с. 7] Доктрина націлює, духовно мобілізує як педагогів, так і здобувачів освіти, привертає увагу до почесного місця і визначальної ролі в суспільстві сучасного вчителя. Важливо, що, керуючись нею, урядом було вперше прийнято Державну програму «Вчитель».

Це був час, коли до керівництва освітньою сферою прийшла людина з глибоким знанням процесів, які тут відбувалися, передбачливим і мудрим розумінням того, як і що слід вирішувати в першу чергу, – видатний український філософ, вчений-педагог Василь Григорович Кремень. З його ініціативи у жовтні 2001 року було скликано II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти, виступаючи на якому міністр освіти і науки В. Г. Кремень фактично виголосив програму дій на багато наступних років. Вже тоді він вказував на «зміну самої парадигми людського прогресу, основним виміром і важелем якого стає розвиток особистості», розглядав питання комп'ютеризації школи «як засіб здійснення споконвічної мрії педагогів щодо індивідуалізації навчання». Під його керівництвом розроблялася Національна доктрина розвитку освіти України до 2025 року, де пріоритетними напрямками державної політики у справі розвитку освіти утверджувалась її особистісна орієнтація та формування національних і загальнолюдських цінностей. Світоглядні, філософські переконання і суто практичні погляди міністра-реформатора втілилися згодом у впровадження 12-бальної системи оцінювання в школі та переході до 12-річної загальної середньої освіти, приєднанні до Болонського процесу, застосування кредитно-модульної системи навчання та 100-бальної системи оцінювання у закладах вищої освіти, впровадженні приватної освіти та низки інших назрілих і вкрай важливих освітянських нововведень.

Будь-які, навіть дуже добре виписані закони, доктрини, концепції, що мають силу прямої дії, не можуть бути повністю реалізовані без підзаконних актів, відповідних постанов, конкретних рішень державних органів, профільних відомств. Чим швидше вони з'являються, тим кращими і якіснішими стають показники розвитку освітньої сфери. Надзвичайно важливими та своєчасними для подальшого поступу національної освіти став підзаконний акт «Про запровадження 12-бальної шкали оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти на основі компетентнісного підходу», розроблений Міністерством освіти України та Національною академією педагогічних наук України, а також «Положення про загальноосвітній навчальний заклад», підготовлене і введене в дію Кабінетом Міністрів України. Серйозним визначальним кроком у трансформаційних процесах були схвалені Міністерством освіти і науки України принципи зовнішнього незалежного оцінювання, складання якого випускниками шкіл стало обов'язковим для вступу до закладів вищої освіти.

Постійна увага урядових структур до розвитку національної освіти виявляється у прийнятті актуальних програм інформатизації закладів загальної середньої освіти, комп'ютеризації сільських шкіл, інформатизації та комп'ютеризації професійно-технічних навчальних закладів, інформатизації та комп'ютеризації закладів вищої освіти I–II рівнів акредитації, а також важливих програм щодо широкого використання інформаційних та комунікаційних технологій в освіті і науці, забезпечення закладів загальної середньої, професійно-технічної і вищої освіти сучасними технічними засобами навчання з природничо-математичних і технологічних дисциплін [66, с. 7].

Прихід до влади антиукраїнських сил у 2010 році на певний час уповільнив реформи в національній освіті. У період, який фахівці визнають «періодом стагнації і навіть повернення назад», було необґрунтовано зупинено перехід на 12-річну повну загальну середню освіту, загальмувалося приведення у відповідність до Європейського освітнього простору норм та принципів вітчизняної вищої освіти і прийняття відповідного законодавства, хоча ще п'ять років тому Україна приєдналася до Болонського процесу [66, с. 8].

Одразу після перемоги Революції гідності та укладання Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом, а також проголошеного і записаного в Конституції України курсу на європейську і євроатлантичну інтеграцію стало зрозумілим: прийняте в попередні роки освітнє законодавство потребує суттєвої модернізації. Зокрема, зміни й доповнення до Закону України «Про вищу освіту» стосувалися насамперед концептуальних

засад Болонського процесу і Міжнародної стандартної класифікації освіти, врахування яких давало змогу українським вищим навчальним закладам значно розширювати свої можливості, швидше інтегруватися до Європейського освітнього простору. Зазнав змін і базовий закон «Про освіту», в якому були закріплені основні положення, концептуальні засади освітньої реформи «Нова українська школа». Підтримка Верховної Ради України і Уряду забезпечили повернення в цьому законі норми про перехід до 12-річної повної загальної середньої освіти. Цим законодавчим актом також поширено компетентнісний підхід на всю освітню сферу, наголошено на забезпеченні якості освіти, створенні опорних освітніх закладів, унормуванні особливостей державно-громадського управління, освітнього партнерства. Модернізація освітньої галузі продиктувала необхідність доповнення Закону України «Про освіту» іншим, спеціальним Законом України «Про повну загальну середню освіту».

Вже давно виникало питання щодо правового статусу низки навчальних закладів, які певний час відносилися до закладів вищої освіти I і II рівнів акредитації, що було не зовсім виправданим. Йдеться, зокрема, про технікуми, училища, частину коледжів. Згідно з новим Законом України «Про фахову передвищу освіту» вони перестали вважатися закладами вищої освіти та здобули інший, чітко визначений статус.

Українська держава, дбаючи про створення сучасної національної системи освіти, забезпечила їй чи не найдосконалішу структуру, що регламентована законами, відповідає суспільним потребам і нині має такий вигляд: дошкільна, повна загальна середня (початкова, базова середня та профільна середня), позашкільна, спеціалізована, професійна (професійно-технічна), фахова передвища, вища, освіта дорослих включно з післядипломною. З цього переліку добре видно, як зростають, ширшають горизонти національного освітнього простору, наповнюючись необхідністю задовольняти зростлі запити особистості вільного суспільства, реалізовувати в повному обсязі її законне право одержувати впродовж життя найрізноманітніші освітні послуги.

Все, що в роки незалежності створено українською державою у сфері сучасної національної системи освіти, спрямоване на задоволення потреб й інтересів, розвитку здібностей, творчих нахилів людини, принципово захищає її права й можливості, відкриває багато ціннісних підходів до розв'язання назрілих проблем. Життєвий шлях кожного громадянина починається з дитинства і від того, як і чому навчатимуть, хто в цей період вестиме його до

світу знань, значною мірою залежатиме те, ким стане така людина. Добре розуміли цю істину відомі педагоги минулих епох, не гірше усвідомлюють її українські вчителі й організатори сучасного освітнього процесу. Дорога до знань розпочинається з дошкільної освіти. Численними дослідженнями вчених встановлена не тільки можливість, а й необхідність навчання дітей п'ятирічного віку. Свого часу було оголошено рік передшкільного навчання дітей п'ятирічного віку, однак зроблено це було без достатнього інформаційно-просвітницького супроводу. Негативне сприйняття такого нововведення виявилось досить значним, навіть серед працівників освіти воно не знайшло одностайності. Освіта дітей раннього і дошкільного віку, звичайно ж, є надто специфічною, а її успіх залежить насамперед від зацікавленого і надійного партнерства сім'ї і навчального закладу. Важливо, що згідно з прийнятим державним стандартом стало нормою обов'язкове навчання дітей старшого дошкільного віку. Державна політика щодо його забезпечення здійснюється кваліфікованими педагогами, які у своїй роботі використовують сучасні навчально-методичні матеріали, опираються на доступні програми розвитку дітей. Особливо цінною є програма національно-патріотичного виховання дошкільнят «Україна – моя Батьківщина».

За часів незалежності українська держава зуміла суттєво реформувати і змінити напрями загальної середньої освіти на принципах демократичного розвитку суспільства, поваги до інтересів і запитів людини. Серед методологічних засад утвердились національний характер освіти, її спрямованість на розвиток особистості, гуманізм і демократизм, відкритість, освітнє партнерство, компетентнісний підхід до навчального процесу. Зроблено рішучий відхід від єдиної уніфікованої школи, натомість стали реальністю заклади загальної середньої освіти різних типів та форм власності. Державний інтерес до питань освіти і відповідальність за її подальший ефективний розвиток виявляється у своєчасному законодавчому забезпеченні, в конституційному закріпленні норми обов'язкової повної загальної середньої освіти для всіх громадян країни. Не менш рішучою була відмова від підручників старої школи, вражених чужою ідеологією, пропагандою радянських символів, фальсифікацією історичних подій, інсинуаціями, перекрученнями і брехливими твердженнями. Нові підручники для шкіл створювались і створюються педагогами-патріотами, письменниками, мовознавцями, істориками, які глибоко обізнані з певним предметом, розуміються на навчальному процесі, психології учня. Забезпечення постійного бюджетного фінансування цих видань стало першочерговою справою державних органів.

Орієнтуючись на світовий і європейський досвід, у загальній середній освіті законодавчо встановлено 12-річний термін навчання, запроваджено профільну підготовку учнів-старшокласників, введено 12-бальну шкалу визначення знань та систему зовнішнього незалежного оцінювання, передбачено розвиток інклюзивної освіти осіб з особливими потребами.

Один із передвоєнних навчальних років Указом Президента України було оголошено роком математичної освіти, що ставив за мету не лише привернення уваги до провідного шкільного предмета, а й забезпечення державного сприяння рівному доступу учнів до якісної математичної освіти та формування належної математичної компетентності відповідно до європейських стандартів. Відбувається подальша модернізація повної загальної середньої освіти, постійне оновлення навчально-методичних і матеріально-технічних засобів, вважливим етапом якого стало впровадження останнім часом національної онлайн-платформи з цифрової грамотності «Дія. Цифрова освіта».

Серед важливих і актуальних державних завдань – забезпечення ринкової економіки конкурентоспроможними кадрами робітничих спеціальностей. Хоча в наш час мережа закладів професійної (професійно-технічної) освіти помітно зменшилась, все ж вона характеризується розгалуженою мережею та появою навчальних закладів нових типів і форм власності. Підвищені вимоги сучасних роботодавців до якісної підготовки їхніх випускників, гостра нестача контингенту здобувачів професійної освіти, чималий запит на кваліфікованих педагогів створюють проблеми, які доводиться вирішувати за допомогою органів державної влади та місцевого самоврядування. Йдеться про фінансування важливих освітніх програм, надання приміщень для навчального процесу, будівництво нових і реконструкцію нині діючих гуртожитків, великий комплекс матеріально-технічного забезпечення. Для подальшого розвитку професійної освіти важливою є державна підтримка через пільгове оподаткування тих роботодавців, які беруть активну участь у підготовці кваліфікованих робітників, а також сприяння у наданні провідним навчальним закладам статусу центрів професійної досконалості, застосуванні сучасних механізмів оплати освітніх послуг і мотивації до навчання через іменні стипендії, освітні ваучери, гранти.

Поява якісно нових, вкрай необхідних нинішнім виробництвам професій з огляду на впровадження інтелектуальних систем, замкнених технологічних циклів, інноваційних процесів цифровізації реально позначається на змісті умінь і навичок працівника. За цих умов підготовка

професійного робітника потребує значно більших зусиль, коштів і часу, підвищення компетентностей педагога.

Подібні й інші виклики постають перед фаховою передвищою освітою. Незважаючи на помітні втрати (кількість навчальних закладів скоротилася майже вдвоє, а студентський контингент зменшився із 754 тисяч до 173 тисяч осіб), послаблення традиційних зв'язків з підприємствами через економічний спад та припинення діяльності деяких виробництв, фахова передвища освіта відзначається позитивними характеристиками, забезпечуючи для ринку праці задовільну якість підготовки фахівців за такими галузями знань, як охорона здоров'я, ветеринарна медицина, інформаційні технології, педагогіка. Українська держава, дбаючи про розвиток і загальний поступ фахової передвищої освіти, передбачає створення сучасної мережі укрупнених навчальних закладів, координацію її функціонування з діяльністю різних секторів економіки, що гарантуватиме стабільну зайнятість випускників, впливатиме на імідж освіти цього рівня.

За роки незалежності Українська держава найважливішим соціальним інститутом, що відповідає за інноваційний поступ та підвищення ролі країни у світовому конкурентному середовищі, розглядає систему вищої освіти, забезпечуючи громадянам рівний доступ до неї на основі зовнішнього незалежного оцінювання. Інститут, університет, академія – ось ті типи закладів вищої освіти, які нині здійснюють підготовку фахівців, передбачаючи здобуття освіти за конкретною предметною або науковою програмою.

Зважаючи на те, що кількість навчальних закладів вищої освіти в Україні зросла майже вдвічі, держава надає за рахунок бюджетних коштів понад 40 мільярдів на їх утримання, матеріально-технічне забезпечення, інноваційний розвиток. Водночас поглиблений аналіз засвідчує, що якісні показники вищої освіти в більшості університетів поки що є невисокими, оскільки мережа її закладів «подрібнена, надмірно дубльована, профільно неадекватна, ресурсно деконцентрована» [66, с. 85]. Державний інтерес і невідкладне завдання полягає сьогодні в тому, щоб розробити нову стратегію розвитку вищої освіти, здійснити укрупнення її навчальних закладів «на основі ідентифікації найбільш потужних і розвинутих та консолідації навколо них слабких» [66, с. 85].

Увага державних органів України зосереджена і на подальшому розвитку різних форм позашкільної освіти. Адже саме тут «дитина має змогу додатково і діяльнісно задовольнити власні пізнавальні інтереси, інші освітні потреби, розвинути здібності, компетентності» [66, с. 58]. Важливою осно-

вою здійснення державної політики щодо позашкільної освіти став Закон України «Про позашкільну освіту», а в його розвиток – низка конкретних і ділових постанов Кабінету Міністрів України: «Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів», «Положення про позашкільний навчальний заклад», «Про вдосконалення організації роботи з виховання дітей та молоді у позашкільних навчальних закладах». Добре прислужившись національній освіті, Закон «Про позашкільну освіту», прийнятий ще в перші роки незалежності, майже через два десятиліття зазнав удосконалення. У важливих, підказаних освітньою практикою, змінах і доповненнях до нього, з'явилися ціннісні національні пріоритети. До однієї із нових статей закону для розширення можливостей навчання дітей за різними напрямками «включено пластовий, скаутський напрям позашкільної освіти, який забезпечує громадянську освіту вихованців (учнів) і слухачів під керівництвом пластових виховників, скаутлідерів за пластовим або скаутським методом та/або пластовою, скаутською освітньою (навчальною) програмою» [66, с. 59]. Це було зроблено на виконання прийнятих у 2016 та 2019 роках законів України «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху» і Указу Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання».

Становлення та розвиток сучасної національної системи освіти України здійснюється у пріоритетах національно-патріотичного виховання, яке з перших днів незалежності стало стрижнем державної політики. Вагоме значення має схвалена Урядом Концепція державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання, яка зосереджує увагу на основних пріоритетах цієї сфери, що насамперед стосуються активного й послідовного формування української національної та громадянської ідентичності, постійної готовності до захисту суверенної і незалежної держави від ворожих зазіхань на її самостійність, непримиренності до заперечень автентичності української мови і культури, розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних, національних цінностей – самобутності, волі, соборності, гідності. Численні державні заходи, правове забезпечення, спрямоване на зміцнення і вдосконалення національно-патріотичного виховання у сфері освіти, відповідають духові часу, примножують традиції, закладені попередніми поколіннями українських патріотів. Яскравим прикладом і результатом такого виховання є згуртованість нації, приклади героїзму і самовідданості при відбитті підступної російської агресії.

1.3. Поступ, пов'язаний з Концепцією «Нова українська школа» й реалізацією нових освітніх стандартів

На шляху поступальних інноваційних кроків щодо вдосконалення української національної освіти силами фахових педагогів було розроблено Концепцію реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року та план заходів на 2017 – 2029 роки з її впровадження, схвалені Кабінетом Міністрів України. Як наголошується в Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, «мета Концепції – проведення докорінної та системної реформи щодо нового змісту освіти, спрямованого на формування компетентностей XXI століття; формування нового шкільного вчителя, який володіє сучасними методиками викладання і здатний реалізовувати педагогіку партнерства; створення нової системи контролю якості освіти та сучасної системи управління й адміністрування школами» [66, с. 29].

Унормована оновленням Законом України «Про освіту», який законодавчо запровадив 12-річне навчання, а також Законом України «Про повну загальну середню освіту», Концепція «Нова українська школа» почала швидко набирати популярність у суспільстві, наповнюватись ідеями й пропозиціями щодо її прискореного втілення в життя. Немало з'являлося й заперечувальних голосів, особливо тих, хто не до кінця розумів суть компетентнісного підходу до навчання. Потрібні були тлумачення вчених і педагогів-практиків стосовно того, що збільшення тривалості навчання необхідне для переходу від нинішньої школи знань до школи, де навчають використовувати їх у житті, в майбутній професії.

Саме тому досконалішого вигляду набула нова структура школи: початкова (1 – 4 класи), базова (5 – 9), профільна (10 – 12 класи). На рівні профільної середньої освіти передбачено два спрямування – академічне і професійне. Академічні ліцеї готують своїх випускників до подальшого навчання у закладах вищої освіти. Тут крім опанування обов'язкового освітнього компоненту, визначеного державним стандартом, поглиблено вивчаються предмети, які визначають профіль, обраний учнем. У ліцеях професійного спрямування, які орієнтуються на ринок праці та забезпечення здобуття учнями певної професії, разом із загальноосвітньою підготовкою учні опановують знання та вміння, необхідні для подальшої роботи за обраною спеціальністю. При цьому не обмежується право випускників професійних ліцеїв продовжувати подальше навчання, зокрема у закладі вищої освіти.

Концепцією «Нова українська школа» запропоновано, а законом визначено основні компетентності, серед яких інформаційно-комунікативна, математична, культурна, фінансова, екологічна, бізнесова. Спільними для всіх компетентностей є вміння висловлювати свою думку усно і письмово, здатність логічно обґрунтовувати власну позицію, критично і системно мислити, оцінювати ризики, ініціативно, творчо вирішувати проблеми, конструктивно керувати емоціями.

Віднині існує чітка класифікація видів освіти, якими є формальна, неформальна та інформальна (самоосвіта). Законом визначено також поняття: якість освіти, освітня послуга, якість освітньої діяльності. Питання якості вписано до засад державної політики у сфері освіти. Так само, як і засади дитиноцентризму, академічної доброчесності, наукового характеру, інституційного розмежування функцій контролю та функцій забезпечення діяльності закладів освіти.

Набуває нового розвитку проблема забезпечення якості освіти. Законом скасовано атестацію шкіл та їх інспектування управліннями освіти. Створено спеціальну Державну службу якості освіти та її територіальні органи, що мають функції органів виконавчої влади із забезпечення якості освіти. Стали іншими принципи, суть і завдання перевірок: їхні результати тепер спрямовуються на допомогу, надання конкретних рекомендацій щодо вдосконалення закладів освіти, попередження порушень ними законодавства. Застосовується інституційний аудит шкіл – єдиний плановий захід державного нагляду (контролю) над школою, що проводитиметься лише один раз на 10 років.

Принципи діяльності Нової української школи розширюють можливості навчання дітей, зокрема індивідуалізованого, змістом якого визнано дистанційне (заняття в школі через інтернет), екстернатне (самостійне оволодіння програмним матеріалом), сімейне або домашнє (освіту забезпечують батьки), педагогічний патронаж (заняття із закріпленим вчителем, який навчає дитину вдома). При цьому оцінювання успіхів учня для переходу в наступний клас відбувається обов'язково. Буває так, що індивідуально навчаючись, дитина показує кращі знання, ніж під час безпосередніх шкільних занять.

Відомо якою відповідальною й авторитетною особою у школі має бути директор: на нього рівняються, до його думки, порад, пропозицій прислухаються. Він безпосередньо керує всім життям навчального закладу, відповідаючи за його освітню, виховну, фінансово-господарську діяльність.

На директора покладено обов'язки контролю за виконанням навчальних програм, сприяння створенню й роботі органів шкільного самоврядування. Тепер вже не районне управління, як це було раніше, а сам директор добирає, приймає на роботу своїх заступників, вчителів, інших працівників, і, застосовуючи демократичний і суспільно важливий принцип, оголошує конкурси на заміщення вакантних посад, затверджує розподіл педагогічного навантаження викладачів. Встановлена також законодавча норма стосовно особи директора державної чи комунальної школи: ним може бути громадянин України з вищою освітою не нижче магістра, який володіє державною мовою, зі стажем педагогічної роботи не менше трьох років. Спеціально створена конкурсна комісія з представників засновника школи, трудового колективу цього навчального закладу, батьківського об'єднання та деяких інших, заслуховуючи програму кандидата на посаду директора, проводить відповідне голосування і за результатами конкурсу засновник призначає директора терміном на 6 років. Передбачено, що в одній і тій же школі особа може займати директорську посаду не більше двох термінів.

Демократичні принципи притаманні сьогодні діяльності педагогічної ради, яка відповідно до Концепції «Нової української школи», планує роботу навчального закладу, схвалює освітні програми, затверджує плани підвищення кваліфікації вчителів. Водночас саме педагогічна рада, згідно з нормою закону, може порушувати питання про проведення позапланового інституційного аудиту, вносить пропозиції щодо механізмів забезпечення академічної доброчесності. Набувши ознак колегіального органу в сучасній школі, педагогічна рада закріпила за собою роль безпосереднього учасника управління навчальним закладом, що покладає на неї обов'язок постійно дбати про розвиток і вдосконалення освітнього закладу, ощадливо ставитися до матеріально-технічної бази, виявляти ініціативу в організації освітнього партнерства.

Концептуально Нова українська школа через законодавчий принцип утверджує право педагогів на «академічну свободу, включаючи свободу викладання, свободу від втручання в педагогічну, науково-педагогічну та наукову діяльність, вільний вибір форм, методів і засобів навчання, що відповідають освітній програмі» [67, с. 12]. Свобода у професійній діяльності стала національним пріоритетом освітньої сфери України. Те ж саме стосується вільного вибору вчителем місця, виду і форми підвищення своєї кваліфікації, що неодмінно має проводитися щорічно і зовсім не обов'язково в інститутах післядипломної педагогічної освіти.

На таке специфічне навчання, що допомагає оновлювати й поглиблювати професійні знання, набувати нового досвіду, визначено 150 академічних годин протягом 5 років, частина яких має бути відведена здобуттю знань і навичок роботи з дітьми з особливими потребами. Законом чітко зафіксовано право вчителів на «вільний вибір освітніх програм, форм навчання, закладів освіти, установ і організацій, інших суб'єктів освітньої діяльності, що здійснюють підвищення кваліфікації і перепідготовку педагогічних працівників» [67, с. 14].

Запроваджено також добровільну сертифікацію вчителів, найважливішим складником якої є зовнішнє оцінювання професійних компетентностей педагога, що здійснюється методом незалежного тестування, самооцінювання та детального вивчення практичного досвіду роботи. Пройшовши сертифікацію й отримавши відповідний документ, вчитель здобуває право на впровадження й поширення методик компетентнісного навчання та нових освітніх технологій, на залучення його до проведення інституційних аудитів інших навчальних закладів.

Стала законодавчою нормою можливість передачі коштів з державного бюджету до приватних закладів освіти, тобто на практиці реалізується принцип «гроші ходять за дитиною». Йдеться про приватну чи корпоративну школу, яка володіє ліцензією на здійснення освітнього процесу. Таке фінансування в закладах, що допомагають виконувати державну функцію, не тільки забезпечує справедливий підхід рівності у здобутті особою загальної середньої освіти, а й помітно розширює межі охоплення нею, дає змогу глибше і якісніше навчати нові покоління українців. Окрім державного, в подібний спосіб передаються кошти місцевих бюджетів, цим самим підкреслюючи спільність державного і приватного інтересу в освітній сфері.

Учасниками освітнього процесу, окрім учителів та учнів, є і батьки школярів. Їхній вплив на школу завжди відчутний, оскільки саме батьки обирають навчальний заклад для своєї дитини, навчальну програму, вид і форму здобуття відповідної освіти. Важлива роль належить їм при розробленні індивідуальної програми розвитку дитини, а особливо індивідуального навчального плану. До думок і пропозицій активних батьків, які постійно беруть участь у громадському самоврядуванні школи, прислухаються вчителі, директор та його заступники. Дехто з найактивніших стає членом конкурсної комісії, яка обирає директора. Відповідно до законодавства батьки захищають права й повсякденні інтереси здобувачів освіти, завчасно отримують інформацію про планові та позапланові заходи у навчальному за-

кладі, обстеження, педагогічні експерименти, надаючи дозвіл на участь у них дітини. Керівництво школи зобов'язане ділитися з батьками даними про діяльність освітнього закладу, результатами навчання дітини, а також результатами оцінювання якості освіти.

У нинішніх умовах особливо цінується уміння школи працювати прозоро, використовуючи для цього не тільки наочні діаграми, стінні монтажні найрізноманітніших даних у шкільних коридорах, а й власні сайти чи сайти засновників. Навчальний заклад, маючи досить широку автономію і працюючи незалежно, окрім суто освітньої та виховної, веде ще й господарсько-фінансову діяльність. Він може отримувати фінансову підтримку з благодійних фондів, перекази від зацікавлених бізнесових структур, надходження з грантів. Всі ці кошти спрямовуються не до районного управління, як раніше, а безпосередньо на рахунок школи і вона самостійно вирішує, як їх найдоцільніше використовувати. Існує законодавча вимога щодо прозорості витрат: школа зобов'язана публікувати на сайті кошторис, фінансовий звіт про надходження і використання коштів, інформацію про перелік товарів, робіт і послуг, отриманих як благодійна допомога. Забезпечуючи прозорість своєї діяльності, навчальний заклад подає тут також результати проходження аудиту, дані про ліцензію, сертифікати про акредитацію освітніх програм, кадровий склад, вакантні посади.

Концепція «Нова українська школа» змусила по-новому глянути на управлінські функції та запропонувати зміни до деяких повноважень. Тепер управління освіти місцевих органів виконавчої влади, згідно із законом, не здійснюватимуть добір, призначення та звільнення педагогічних працівників, керівних кадрів державних і комунальних закладів освіти, не займатимуться атестацією шкіл, розташованих на їхніх територіях. Передано до інших структур функцію контролю за дотриманням законів, інших нормативно-правових актів у галузі освіти, а також щодо забезпечення закладами освіти всіх рівнів досягнення обов'язкових результатів, визначених освітніми стандартами. Натомість законом передбачено важливі повноваження, пов'язані із забезпеченням реалізації державної політики у сфері загальної середньої освіти. Оскільки районні управління виконують функції засновників навчальних закладів, то до їхніх повноважень належить створення умов для отримання громадянами повної загальної середньої освіти та розвитку закладів освіти усіх форм власності. Вони ж зобов'язані організувати нормативне, програмне, матеріальне, науково-методичне забезпечення, перепідготовку та підвищення кваліфікації педагогічних працівників, за-

безпечуючи їх підручниками, посібниками, методичною літературою. Зміна повноважень управлінського органу в галузі загальної середньої освіти дає позитивні результати, оскільки не лише конкретизує їхню діяльність, а й розширює можливості з належною відповідальністю виконувати функції засновника, наближає безпосередньо до навчальних закладів, змушує більше зосереджуватись на практичній допомозі школам.

З упровадженням концептуальних засад Нової української школи з'явилися поняття «опорний заклад освіти» й «освітній округ». Тому законом встановлено, що опорним закладом слід вважати заклад освіти, який має зручне розташування і є центром, опорою для навчання дітей з інших населених пунктів. Такий освітній заклад забезпечений кваліфікованими педагогічними кадрами, має сучасні навчально-методичну і матеріально-технічну бази, спроможний забезпечувати на належному рівні здобуття профільної освіти. Якщо у невеликих селах відсутня школа або вона припинила своє функціонування через недостатню кількість учнів, тоді за кошти місцевого бюджету організують довозення школярів і вчителів до найближчої опорної школи, а також їх повернення додому. Цей же транспорт має бути доступним для осіб з особливими потребами: з порушенням зору, слуху, опорно-рухового апарату.

Освітній же округ – це сукупність шкіл, їхніх філій, закладів культури, позашкільної освіти, фізичної культури і спорту, що забезпечують доступність освіти для осіб, які мешкають на конкретній території [67, с. 20].

Кілька років в Україні діє інститут освітнього омбудсмена, що захищає права здобувачів освіти та педагогічних працівників. Його запровадження можна назвати одним із важливих складників реалізації концепції Нової української школи. Освітній омбудсмен покликаний реагувати на будь-яке, навіть незначне, порушення в сфері освіти, незаконні дії, як у навчальних закладах, так і в органах управління. Допомагає йому в цьому спеціальна служба з 15 фахових працівників, досвідчених педагогів.

Будь-яку скаргу про порушення прав служба зобов'язана розглянути в місячний термін, а за результатами розгляду освітнім омбудсменом приймається рішення щодо її обґрунтованості, достовірності викладених у заяві фактів і надається письмова відповідь заявнику. За умови встановлення обґрунтованості і правдивості заяви чи скарги освітній омбудсмен впродовж 5 робочих днів вживає заходів до поновлення й захисту прав особи. Водночас він може надати необхідні роз'яснення, висловити рекомендації закладам освіти й органам управління, проконсультувати заявника, а при потребі

представляти його інтереси в судовому засіданні. Чесність, принциповість, незалежність в оцінках – основні риси освітнього омбудсмена громадянського суспільства та працівників його служби, від яких залежить встановлення істини, відновлення справедливості.

Провідне місце в Новій українській школі відведено вчителю як головній постаті освітнього процесу. На нього покладено відповідальне завдання не лише якісної і всебічної підготовки здобувача освіти, а й цілеспрямованого виховання людини-патріота. До школи все більше приходять учителів ініціативних, творчо налаштованих, для яких обрана професія педагога – на все життя. Становлення українського суспільства і довіра до вчителя постійно зростає. Оцінюючи працю педагога, його внесок у загальний поступ національної освіти, держава законодавчо закріпила соціальні гарантії освітянам, якими забезпечує разом з належними умовами праці й медичним обслуговуванням правовий, соціальний і професійний захист, оплату підвищення кваліфікації, диференціацію посадових окладів, встановлення надбавок за педагогічні та почесні звання, доплат за наукові ступені, вчені звання, надання щорічної грошової винагороди, пільгових довгострокових кредитів, пенсію за вислугу років. Школи мають право із власних надходжень виплачувати вчителям премії, встановлювати доплати й надбавки до заробітних плат [67, с. 15].

Нового цивілізованого й демократичного підходу набрало ставлення сучасного навчального закладу до релігії. Приватні школи можуть визначати релігійну спрямованість своєї освітньої діяльності, за потреби навіть створювати релігійні організації. Відповідно до конституційного принципу «церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви», тому й державні та комунальні навчальні заклади мають лише світський характер.

Згідно із законодавством про освіту громадянам та особам, які перебувають в Україні на законних підставах, гарантується право на безоплатне здобуття повної загальної середньої освіти. Водночас в Україні передбачено безоплатне забезпечення підручниками та посібниками всіх здобувачів повної загальної середньої освіти і педагогічних працівників.

Складний і дуже відповідальний процес творення навчальної книги і насамперед підручників, посібників, допоміжної літератури також здійснюється за державної підтримки через Міністерство освіти і науки України, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України із залученням досвідчених авторів-учених, педагогів, мовознавців,

істориків. Підготовку і випуск навчальної літератури для потреб школярів забезпечують видавництва «Освіта», «Педагогічна думка», «Світ» та інші.

Вся діяльність сучасної української освіти будується за встановленими і чітко визначеними відповідними Державними стандартами. Інноваційний процес стандартизації змісту загальної середньої освіти розпочався ще в перше десятиріччя незалежності України. Його результатом стали державні стандарти початкової та базової і повної загальної середньої освіти. Впроваджуючи стандарти, держава ставить за мету впорядкування того чи іншого напрямку освітньої галузі, заощадливого витрачання ресурсів, підвищення якості підготовки випускників закладів освіти. Втілені в конкретні норми, вимоги, принципи, методи, стандарти, як правило, розраховані на багаторазове використання й застосування. Державні стандарти в освіті базуються на наукових педагогічних засадах, значному досвіді навчальних закладів, передбачають «встановлення підвищених щодо досягнутого на практиці рівня норм та вимог, орієнтацію вітчизняного виробництва на досягнення світового рівня» [102, с. 497]. Нові етапи розвитку галузі вимагають змін і доповнень або прийняття таких стандартів, які часто визначають основу не тільки сучасного, а й майбутнього розвитку освіти.

Освітні стандарти удосконалюються разом із розвитком самої галузі освіти та переглядаються не менше одного разу на 10 років. На сьогодні розроблено вже третє покоління освітніх стандартів. Упроваджено в освітню практику Державний стандарт початкової освіти. У 2020 році затверджено Державний стандарт базової середньої освіти, який, як зазначено в Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, «створює умови для продовження реформи «Нова українська школа» у 5 – 9 класах». Він визначає найважливіші «компетентності, якими мають оволодіти учні по завершенню кожного з двох циклів – адаптаційного (5 – 6 класи) і базового предметного навчання (7 – 9 класи), та наскрізні вміння» [66, с. 26].

На концептуальних засадах Нової української школи вибудовується і стандарт профільної середньої освіти, проєкт якого пройшов громадське обговорення та затверджений Постановою Кабінету Міністрів України 25 липня 2024 р. Він має особливе значення для загального поступу особистості та її професійного становлення в суспільстві. Спрямованість нових державних стандартів на реалізацію особистісно орієнтованого, діяльнісного та компетентнісного підходів до навчання, забезпечення опанування учнями компетентностей ХХІ століття відповідає рекомендаціям Європейського Союзу, європейським і світовим тенденціям поступаль-

ного розвитку освітньої галузі. На жаль, не завжди стандарти, встановлені державою, виконуються належним чином. Зокрема, під час упровадження Державного стандарту початкової освіти виникли труднощі та проблеми щодо його реалізації на практиці. Тому важливо, щоб фахівці вчасно їх виявляли, аналізували ситуацію, надавали конкретну та дієву допомогу.

1.4. Особистісно орієнтоване навчання: основні принципи, творчі підходи, сфера застосування

Йдучи шляхом реформування загальної середньої освіти, Українська держава ставить за мету якомога швидше наблизитися до «найвідповідальнішого і в певному сенсі найреволюційнішого етапу, що передбачає докорінні зміни в засадах функціонування профільної школи» [66, с. 26]. Для того, щоб це здійснити, заклад загальної середньої освіти має сформулювати відповідний освітній простір, який в умовах профільного навчання сприяв би розширенню спектра індивідуальних можливостей здобувачів освіти. Саме врахування інтересів і здібностей учня лежить в основі особистісно орієнтованого навчання, про яке йдеться в пріоритетних напрямках державної політики з розвитку національної освіти.

Гуманістичний підхід, нові принципи, орієнтації й цінності сучасної освіти вимагають особливо відповідального та чутливого ставлення до індивідуальних здібностей, творчих нахилів учнів. Адже серед закладених природою можуть бути різні риси особистості – вольові, інтелектуальні, моральні. Діти шкільного віку мають індивідуальні особливості: одні відзначаються своєю сприйнятливостю до навколишнього світу, інші мають добре розвинену пам'ять, ще хтось дивує всіх своєю незвичайною уявою. За час навчання виявляється немало учнів, здібних до різних видів художньої творчості, майстрування, занять спортом, моделювання, музики, вивчення іноземних мов. Вчасно розпізнати, підтримати та допомогти розвинути ті чи інші особистісні якості, надійно підготувати майбутнього випускника до самостійного життєвого шляху – завдання відповідальне й суспільно важливе. Виконати його під силу таким же обдарованим педагогам-особистостям, які добре володіють і науковими, і практичними підходами, є фахівцями з психології, людинознавства, педагогіки.

Важливу роль у становленні випускника відіграє профільна школа. Профільна освіта передбачає створення системи добору учнів та об'єктивну

оцінку рівня їхньої готовності до продовження освіти за певним профілем. Водночас створюються основи для впровадження в масову практику механізмів раціонального та прозорого конкурсного набору. Цій справі може добре прислужитися введення накопичувальної оцінки, що враховує результати майбутнього здобувача профільної освіти за виконання проєктів, підготовку рефератів, творчих робіт. Педагоги називають організацію добору до профільних класів надзвичайно болючою проблемою, оскільки нерідко він відбувається в напруженій обстановці, коли виникають досить неприємні, а то й конфліктні ситуації. Подекуди буває так, що набір у гуманітарні класи здійснюється за залишковим принципом і до них зараховуються всі кандидати, які не змогли пройти відбір у природничо-наукові або фізико-математичні групи.

Дуже важливим принципом при формуванні й комплектуванні профільного класу є необхідність зважати на бажання учня, надання йому можливості переходу в певний період до класу, ближчого за інтересами. В українських закладах загальної середньої освіти існують різні методи добору учнів до профільних класів. Добрий результат дає проведення іспитів з кількох обов'язкових і одного профільного предметів, виявлення рівня обдарованості та здібностей учнів до конкретного виду діяльності, опитування старшокласників і батьків щодо їхніх потреб і нахилів, застосування накопичувальної системи оцінювання результатів навчання дитини.

Вибір школою профілю визначає систему навчальних предметів та курсів, а статус профільного предмета дає можливість збільшувати кількість навчальних годин, скорочуючи відповідно час на непрофільні. Курси за вибором не лише підкреслюють демократичність системи профільної освіти, а й доповнюють і розвивають зміст профільних предметів. Подекуди такі курси із гуманітарних предметів у свою чергу доповнюються практичними заняттями у творчих майстернях: письменницькій літературній вітальні, клубі журналістики. Це бувають також майстер-класи з поезики художнього слова, риторики, стилістики, редагування, есею як виду творчої роботи. Заняття у майстерні має обов'язковий характер, передбачається навчальним планом, закріплюється розкладом.

Модернізуючи сучасну освіту, Українська держава вбачає своїм основним завданням створення ефективної «системи спеціалізованої підготовки (профільного навчання) у старших класах загальноосвітньої школи, орієнтованої на індивідуалізацію навчання і соціалізацію учнів, зокрема з урахуванням реальних потреб ринку праці, відпрацьовування гнучкої сис-

теми профілів і кооперації старшої школи із закладами початкової, середньої і вищої професійної освіти» [37, с. 3–15]. Зміст профільного навчання своєю спрямованістю забезпечує реалізацію особистісно орієнтованого освітнього процесу в старшій школі, а перехід до нього передбачає обов'язкове дотримання конкретних умов. Йдеться насамперед про запровадження поглибленого вивчення окремих предметів, що входять до програми повної загальної середньої освіти. Важливим є створення умов для істотної диференціації змісту навчання старшокласників із широкими і гнучкими можливостями побудови школярами індивідуальних освітніх програм, а також забезпечення рівного доступу до повноцінної освіти різним категоріям учнів, відповідно до їхніх здібностей, індивідуальних нахилів і потреб. Однією з умов переходу до профільного навчання є розширення можливостей для соціалізації учнів, забезпечення наступності між загальною і професійною освітою, підготовка випускників школи до засвоєння програм вищої професійної освіти.

Оскільки у старших класах основна мета курсів за вибором суто профорієнтаційна, то вони мають бути короткотерміновими та реалізовуватися впродовж навчального року, а їхня кількість достатньою. Для полегшення опанування учнями курсів за вибором їхнє впровадження відбувається поступово. Сам принцип формування освітнього простору передбачає неодмінне запровадження допрофільної підготовки, яка в закладах загальної середньої освіти здійснюється з дотриманням низки дидактичних умов. Окрім необхідності проведення психологічних тренінгів, важливо відкривати прогімназійні класи разом з поглибленим вивченням певного предмета. Умовами реалізації допрофільної підготовки є й організація серед дев'ятикласників груп (об'єднань) науково-практичного спрямування, а також розроблення навчально-методичного забезпечення для додаткових занять з учнями 5 – 7 класів.

У деяких школах невинувато допрофільне навчання розглядають як підготовку до вибору профілю, одразу запроваджуючи бесіди, тестування, іспити. Така рання профілізація, з одного боку, призводить до серйозних помилок, з іншого, сприяє виникненню небажаних конфліктів. Щоб уникнути подібних непорозумінь, необхідно вчасно переорієнтувати ситуацію, чітко з'ясувати суть і значення різних форм реалізації освітнього процесу та особливості його спрямування.

Особистісно орієнтований підхід до профільного навчання старшокласників реалізується в освітньому середовищі, яке ще називають шкільним се-

редовищем або освітнім простором. Під освітнім середовищем розуміють «сукупність умов і впливів, які створюють основу для навчання, виховання, розвитку учнів» [85, с. 493]. Розвиваючи суть цього розуміння, доцільним і точним є твердження стосовно того, що «людина існує, розвивається, формується у взаємодії із середовищем та іншими людьми. Завдяки цій взаємодії, уродженням здібностям і власній активності вона стає особистістю» [85, с. 136].

Звичайно ж, процес навчання не обмежується лише школою. Учні можуть отримувати знання, перебуваючи в інших середовищах, зокрема, в побутово-сімейному, мас-медійному, молодіжному, культурно-естетичному та інших. Найпершим соціальним середовищем дитини виступає побутово-сімейне, вплив якого на профорієнтаційні зацікавлення школярів є особливо відчутним. Адже велику роль при цьому відіграють сімейні традиції, культурні та морально-етичні стосунки, які доводиться спостерігати в побуті. З цього переважно у свідомості дитини і з'являються уявлення про себе, власне відчуття і розуміння навколишнього світу. Від родинної ментальності залежить ставлення дитини до знань, готовності оволодівати ними в повному обсязі і за визначеними напрямками.

В цьому контексті відома педагогія і вчена Олександра Савченко опрацювала багато важливих тем, пов'язаних з освітнім середовищем і розвитком у ньому дитини, подавши фундаментальні рекомендації у своєму змістовному підручнику «Дидактика початкової освіти».

На формування особистості, розвиток її здібностей певною мірою впливають засоби масової інформації. Однак, спостерігаючи за критичним сприйняттям пропонованих ЗМІ матеріалів переважною частиною старшокласників, можна твердити, що відбувається зростання їхньої громадянської культури і набуття школярами рис повноцінної особистості. Чимало думок, вражень, навіть переконань і певних рис черпають учні старших класів зі спілкування у молодіжному середовищі, яке, маючи свою специфіку, обумовлену статусом особливої демографічної групи, керується власними потребами та інтересами, а також мотивами діяльності й розвитку.

Враховуючи впливи цих та інших середовищ, в центрі всієї роботи у старшій школі має безумовно і відповідально функціонувати сучасне освітнє середовище, зосередивши увагу на особистісно орієнтованому підході до змісту профільного навчання. Адже необхідність його організації визначена Національною доктриною розвитку освіти. Цим документом утверджено, що «Мета державної політики щодо розвитку освіти полягає у створенні

умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти» [65, с. 5]. Як бачимо, розвиток особистості і творчої самореалізації поставлено на чільне місце. Серед пріоритетних напрямів державної політики визнано особистісну орієнтацію національної освіти.

За висновками вчених, особистісно орієнтований підхід дає змогу відмовлятися від уявлень про те, що розвиток особистості відбувається лише через засвоєння надбань людства й оволодіння певною сумою знань. Розвиток особистості є досить помітним явищем і в процесі перетворення нею навколишньої дійсності. Основна функція особистості – виробляти в собі риси стійкості до негативних впливів, ставати творцем і самої себе, і світу в якому живе.

Важливою особливістю реалізації особистісно орієнтованого підходу є необхідність пильнувати, зосереджуватись на особистих якостях учня під час навчання, бо незаперечно твердиться, що кожен здобувач освіти є індивідуальністю, хоча школярі мають різні здібності, власні інтереси, можливості. Це детально висвітлено в науково-методичному посібнику І. Д. Бега «Особистісно зорієнтоване виховання». В Новій українській школі основна увага приділяється використанню організаційно-діяльнісних форм особистісно орієнтованого навчання. При цьому педагога скеровують на пошук навчальних методик, застосування різноманітного інструментарію для всебічного розвитку особистості здобувача освіти.

Водночас поки що помітного досвіду у цій справі не з'явилося, повільно напрацьовуються необхідні методики, недостатньо використовуються сучасні технології, мало офіційних документів, які могли б орієнтувати на специфіку особистісного навчання. Не завжди передбачають особистісно орієнтованого змісту низка навчальних програм, підручників та низка посібників. А тим часом такий підхід вкрай необхідний насамперед для тих учнів, які мають певні труднощі у традиційному колективному навчанні: обдарованим дітям, неординарним учням з досить вираженою самотністю, дітям з фізичними вадами.

Особистісно орієнтоване навчання використовується повсюди, але пріоритети його застосування залишаються за муніципальними, недерж-

жавними, малокомплектними сільськими школами, освітніми центрами дитячої творчості. Для навчального процесу, мета якого забезпечити потреби індивідуальності, досить сприятливою є саме порівняно невелика кількість здобувачів освіти.

Засади гуманізму, сприйняття дитини як особистості, закладені ще класиками педагогічної думки Костянтином Ушинським та Василем Сухомлинським, утверджені сучасними педагогами-новаторами, відкривають широкі можливості для подальшого розвитку і вдосконалення молоді людини. Особистісного підходу стосується і принцип свободи особистості в освітньому процесі, зокрема, щодо вибору нею пріоритетів, навчальних напрямів, формування власного сприйняття змісту предметів, запропонованих для засвоєння.

З особистісним підходом тісно пов'язані принципи індивідуального підходу, що зобов'язує школу під час планування навчального процесу старшокласників обов'язково враховувати індивідуальні особливості (фізіологічні, статеві, антропологічні) кожного з учнів. За індивідуального підходу, окрім таких властивостей, як темперамент, звертають увагу на характер, інтелектуальні здібності, інтереси, тобто якості, з якими педагог зустрінеться впродовж усього терміну навчання здобувача освіти. Неповторність притаманних індивіду властивостей, своєрідності особистості пізнаються через індивідуально-психологічні особливості. Будь-яка своєрідність закладається генетичними, спадковими, якостями індивіда, від чого й пішов усталений термін «індивідуальність» [82, с. 14].

Особистісний підхід є концептуальною основою особистісно орієнтованої освіти, навчання і виховання. Його розглядають як сукупність концептуальних принципів, цільових установок, орієнтацій, психолого-педагогічних засобів, що сприяють глибшому і повнішому баченню та розумінню особистості учня. В поєднанні особистісного й діяльнісного підходів досягається необхідна цілісність у вихованні будь-якої якості особистості, бо саме діяльність є основою, засобом і вирішальною умовою її розвитку. Торкаючись поняття особистісно орієнтованої освіти, українські вчені підкреслюють важливість охоплення нею чималої кількості інноваційних підходів, серед яких визнано найбільшою цінністю становлення особистості в її самобутності, унікальності, неповторності. Діяльність учня, побудована на реалізації його особистісного потенціалу та здобутті ним конкретного успіху і є основою цієї освіти, а її складник – особистісно орієнтоване навчання забезпечує розвиток і саморозвиток здобувача освіти, виявляючи його індивідуальність.

Основною метою особистісно орієнтованого навчання стає процес психолого-педагогічної допомоги дитині в набутті її суб'єктності, культурної ідентифікації, соціалізації та життєвому самовизначенні.

На відміну від традиційного навчання особистісно орієнтоване в центр ставить особистість, яка прагне максимальної реалізації своїх можливостей, налаштована до сприйняття нових знань і спроможна на осмислення та розв'язання найрізноманітніших життєвих ситуацій, провадження творчої інтелектуальної діяльності.

Національний пріоритет і значення особистісно орієнтованого навчання полягає в розвитку демократичності освітнього процесу, отриманні випускником середньої школи конкретних знань і умінь для майбутньої професійної діяльності, що сприятиме його громадянському і суспільному становленню, допомагатиме успішному зростанню вітчизняної економіки.

Висновки до розділу 1

З моменту відновлення державної незалежності національні пріоритети становлять основу функціонування всієї системи української освіти. Продиктовані вимогами часу і суспільною необхідністю, її принципи побудови розгорталися за складних політичних протистоянь, фінансових труднощів, кризових економічних явищ. Враховуючи досвід попередніх поколінь подвижників української освіти, національної педагогіки та прагнучи якомога швидше відкинути чуже й застаріле, хоча й повільно, але впевнено утверджувалось нове: конституційні принципи, державність мови, самостійність освітянських кроків. Зокрема, стали доброю підмогою напруцювання національної освіти доби Української Центральної Ради, яка з перших днів своєї роботи організувала спеціальну комісію, погодила необхідність планомірної українізації школи, відкриття спеціальних курсів української мови для учителів, підтримала пропозицію щодо скликання Всеукраїнського учительського з'їзду. В зусиллях тодішньої Української держави, спрямованих на утвердження національних пріоритетів у сфері освіти, є підстави виокремити основні принципи й підходи, що полягають у:

- своєчасному створенні державного освітнього відомства,
- розробленні проекту Єдиної школи України,
- відкритті спеціальних курсів української мови для учителів,
- скликанні двох учительських з'їздів і виробленні ними заходів щодо національних реформ освіти,
- забезпеченні рівних умов доступу до освіти.

Приблизно за тими ж напрямками діяла Українська держава, створюючи сучасну національну систему освіти з відновленням самостійності і незалежності в 1991 році.

Найважливішими державними кроками стала орієнтація на побудову цілісної системи законодавчого забезпечення освітньої сфери:

- Базовий Закон України «Про освіту» відкрив нові можливості для утвердження української національної освіти, націлив педагогічні колективи на творчі підходи в діяльності, зобов'язав громадян з високою відповідальністю ставитися до оволодіння знаннями.

- Наступним важливим кроком стала розбудова законодавства про освіту, зокрема, ухвалення важливих для освітньої галузі нормативно-правових актів : «Про професійно-технічну освіту України», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про дошкільну освіту», «Про

вищу освіту». Ці та інші державні документи – Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів забезпечили реформування змісту навчання, оновлення освітніх структур, низку кардинальних змін в організації освітнього процесу (12-річна повна загальна середня освіта, зовнішнє незалежне оцінювання, 12-бальна шкала оцінювання знань та інші).

- Значна роль у практичному здійсненні освітніх реформ належить Державним національним програмам «Освіта» («Україна. XXI століття»), «Вчитель», програмі національно-патріотичного виховання дошкільнят «Україна – моя Батьківщина».

- Цілеспрямований поступ національної освіти визначено Концепцією «Нова українська школа» та новими державними стандартами.

- Вибудовано чітку структуру загальної середньої освіти, яка включає початкову, базову та профільну, а також класифікацію її видів (формальна, неформальна, інформальна (самоосвіта)).

- Одним із пріоритетів державної політики визначено питання якості освіти, над яким працює спеціально створений орган виконавчої влади – Державна служба якості освіти.

- Запроваджено добровільну сертифікацію вчителів. Законодавчо унормовано можливість передачі коштів з державного бюджету до приватних навчальних закладів.

- Функціонування сучасної української освіти будується за чітко визначеними Державними стандартами, суть і функції яких визначено в статті 44 Закону України «Про повну загальну середню освіту». Прийнятий у 2020 році Державний стандарт базової середньої освіти створив умови для продовження реформи «Нова українська школа» у 5 – 9 класах.

- Спрямованість нових Державних стандартів на опанування учнями компетентностей XXI століття відповідає рекомендаціям Європейського Союзу.

Нові принципи, орієнтації й цінності сучасної української освіти вимагають по-особливому відповідального та чутливого ставлення до індивідуальних здібностей, творчих нахилів учнів. Саме врахування інтересів і здібностей учня лежить в основі особистісно орієнтованого навчання. Розпізнати, підтримати й допомогти розвинути особистісні якості, підготувати майбутнього випускника до самостійного життя – завдання відповідальне й суспільно важливе. Його виконання під силу таким же обдарованим педагогам – особистостям, які добре володіють і науковими, і практичними підходами, є фахівцями з психології, людинознавства, педагогіки.

Розділ 2. ГЛИБИННІСТЬ ЗМІСТУ, ВИСОКИЙ РІВЕНЬ ТА ЯКІСТЬ ОСВІТИ – ЗАПОРУКА УСПІШНОЇ ПІДГОТОВКИ КВАЛІФІКОВАНИХ ФАХІВЦІВ

2.1. Фахова передвища та вища освіта: складники, найважливіші завдання, перспективи удосконалення

Подолавши період певної правової невизначеності, фахова передвища освіта функціонує на підставі Закону України «Про фахову передвищу освіту», відповідно до якого вже п'ятий рік коледжі, училища, технікуми забезпечують підготовку молодших бакалаврів для суспільно важливих галузей. Продиктоване необхідністю інноваційне виокремлення та модернізація структури цього освітнього рівня, як зазначається в «Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні. (До 30-річчя незалежності України)», пов'язане з потребою заповнення прогалини між робітничими кваліфікаціями і кваліфікаціями вищої освіти проміжними професійними кваліфікаціями, затребуваними сучасним виробництвом, не в останню чергу тим, що об'єктивно назрілі «динамічні зміни на виробництві потребують посилення взаємодії та інтеграції закладів професійної (професійно-технічної) і фахової передвищої освіти, а також цифровізації освітнього процесу, що сприятиме забезпеченню підготовки висококваліфікованих кадрів, їхній своєчасній перекваліфікації та оновленню професійних компетентностей» [66, с. 32].

Істотні зміни, що сталися за тридцять років і в кількості закладів, і в студентському контингенті, мали як об'єктивні, так і суб'єктивні причини. Вони характеризувалися, з одного боку, зменшенням кількості випускників закладів загальної середньої освіти, а з іншого, неприродно великим зростанням кількості вищих навчальних закладів: університетів, інститутів, академій. Окрім того, з'явилося чимало приватних вищих навчальних закладів, які разом з державними почали створювати конкурентне середовище, при цьому помітно послабилися вимоги до вступників. У результаті високий відсоток потенційних здобувачів фахової передвищої освіти опинився в інших студентських аудиторіях. З цього моменту, за визначен-

ням науковців, «система освіти зазнала розбалансування, що позначилося на якості та ефективності підготовки» [66, с. 83].

Нинішня фахова передвища освіта характеризується невиправданою подрібненістю, невеликою наповнюваністю закладів, особливо нераціональним є існування закладів з незначним контингентом – від 100 до 200 студентів. Недоцільним слід вважати «дублювання професійної підготовки за освітніми рівнями кваліфікований робітник і фаховий молодший бакалавр відповідно у закладах професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти» [66, с. 83]

Глобальні економіко-технологічні зрушення, активне поширення інноваційних, високотехнологічних систем, нові виробничі вимоги спонукають фахову передвищу освіту до пошуків найраціональніших шляхів удосконалення. Йдеться, зокрема, про якісний рівень підготовки випускників, швидку й ефективну їх адаптацію у виробничі процеси. З огляду на ці та інші підходи потребує удосконалення система підготовки та професійного добору педагогічних працівників для закладів фахової передвищої освіти. Могло б дати відчутний результат проведення зовнішнього оцінювання якості знань здобувачів незалежними структурами, авторитетними освітніми агенціями, яким довіряють роботодавці. Для забезпечення якісної підготовки фахівців було б доцільним «впровадити в управління цими закладами систему менеджменту якості (TQM) з подальшою сертифікацією щодо відповідності міжнародним стандартам (ISO)», а також «гармонізувати національну систему забезпечення якості освіти з відповідною системою Європейського простору професійної освіти і підготовки» [66, с. 84].

До перспектив розвитку фахової передвищої освіти належить підказане життєвою потребою й обґрунтоване практиками та науковцями створення сучасної мережі її укрупнених закладів із всебічним врахуванням особливостей та можливостей кожного з регіонів. Усі зміни, що стосуються реформування, вдосконалення системи фахової передвищої освіти, мають бути узгоджені «з розвитком різних секторів економіки, що сприятиме гарантованій і стабільній зайнятості випускників» [66, с. 84]

Водночас назріла потреба формування єдиної системи професійної підготовки кваліфікованих кадрів, а найкращим чином це можна здійснити інтеграцією навчальних закладів фахової передвищої і професійної (професійно-технічної) освіти. Окрім того, фаховій передвищій освіті, як і всій українській освітній галузі, доведеться долати важкі наслідки кривавої війни, нав'язаної Україні диктатором московії.

Потужним рушієм розвитку та вдосконалення суспільства є вища освіта. Цей важливий соціальний інститут, відповідаючи за інноваційний поступ країни, мусить перебувати в постійному пошуку, відкривати нові можливості, спираючись на найкращі світові освітні досягнення. Обумовлена суспільним розвитком вища освіта має спрямовувати сучасних фахівців не лише на адаптацію до нових реалій і життєвих обставин, а й націлювати їх на активну участь у творенні прогресивних суспільних змін.

Державної ваги завдання виконує система вищої освіти, забезпечуючи формування висококваліфікованих фахівців, здатних успішно діяти в умовах постійних змін, готових приймати цю змінність як новий, вищий ступінь свого життєвого поступу. Зважаючи на вимоги часу, структуру вищої освіти в Україні приведено у відповідність до чинних стандартів розвинених країн, що визначені ООН, ЮНЕСКО, Болонським процесом. Сьогодні вона має такі рівні: початковий (короткий цикл), перший (бакалаврський), другий (магістерський), третій (освітньо-науковий, освітньо-творчий). На кожному з цих рівнів здобувач вищої освіти зобов'язаний успішно виконати відповідну освітню програму, що дає підстави для присудження йому конкретного ступеня вищої освіти: молодший бакалавр, бакалавр, магістр.

Зкладами вищої освіти в Україні є університети, академії, інститути, коледжі, як галузеві заклади вищої освіти або структурні підрозділи університетів, академій, інститутів, що проводять освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям вищої освіти на першому і другому рівнях. За минуле тридцятиріччя кількість вищих навчальних закладів зросла майже вдвічі (із 149 до 281), а середня кількість студентів у них зменшилася із 5,9 тисячі до 4,5 тисячі. Для забезпечення рівного доступу до якісної освіти абітурієнти отримали право первинного вступу до закладів вищої освіти на основі зовнішнього незалежного оцінювання. Водночас відповідно до вимог Європейського простору вищої освіти в українській сфері вищої освіти навчальними закладами «запроваджено системи внутрішнього і зовнішнього забезпечення освітньої якості» [66, с. 13]

У «Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» зазначається, що «державна політика стосовно вищої освіти не завжди була послідовною і виваженою, що призвело до кількісного зростання цієї сфери на шкоду її якості», а мережа закладів вищої освіти виявилась «розпорошеною і подрібненою, надмірно дубльованою і профільно неадекватною, ресурсно деконцентрованою». З огляду на це «Україні бракує університетів світового класу, глобально конкурентоспроможної якості вищої освіти» [66, с. 13].

Поглиблено аналізуючи стан і перспективи розвитку вітчизняної вищої освіти, доводиться насамперед зважати на вироблення нею конкурентоспроможного, а значить, цивілізованого, змагального середовища. Лідерство і роль вищої освіти в справі інноваційного прогресу помітно нівелюється, оскільки економіка і суспільство в цілому поки що слабо орієнтуються або й зовсім обминають найкращі зразки світового досвіду.

А тим часом конкурентоспроможність внутрішніх резервів вищої освіти забезпечується достатньою кількістю матеріально-технічних, кадрових, фінансових та інформаційних ресурсів. Демотивує сферу вищої освіти низькоукладність вітчизняної економіки, що досить легко виявити через рейтинг п'ятдесяти найзатребуваніших професій, представники переважної кількості з яких можуть обійтися й без оволодіння вищою освітою. Залишається невисокою якість вищої освіти в більшості університетів України, хоча в них відбулися системні реформування, зокрема, в результаті реалізації принципів Болонського процесу.

Як свідчать факти, загальний університетський потенціал в Україні є досить значним і повинен бути зосередженим на найважливіших, стратегічних напрямках розвитку і вдосконалення вищої освіти. Не слід забувати, що серед штатних працівників тут зайнято не менше 70 % кандидатів і докторів наук з усієї кількості українських учених, які володіють глибокими теоретичними знаннями і мають практичний досвід педагогічної діяльності та роботи в своїй галузі. Кожного року в державному бюджеті України на потреби закладів вищої освіти передбачається понад 40 млрд. гривень. Здавалося б, сума солідна, а насправді ж це навіть менше 1 млрд. доларів, що не може бути порівнюваною сумою з державними видатками на вищу освіту в таких європейських країнах, як Великобританія, Франція, Німеччина.

Важливим кроком у розбудові системи вищої освіти стала Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки, схвалена Кабінетом Міністрів України 23 лютого 2022 року, яку було розроблено об'єднаними зусиллями державних, наукових, педагогічних структур на виконання Указу Президента України «Про вдосконалення вищої освіти» (2020 р.). Вона визначає, що своєрідним «проривом до нової університетської якості» має стати здійснення проекту «Президентський університет». Стратегічно важливим завданням є укрупнення закладів вищої освіти, яке повинно здійснюватись на основі визначення найпотужніших і найрозвинутіших та згуртування навколо них порівняно слабших навчальних закладів. Ви-

словлюється думка про те, що в більшості обласних центрів доцільно мати лише «один потужний регіональний національний за своїм статусом університет» і об'єднаним за характером. У цьому контексті вченими НАПН України здійснено аналіз ефективності й конкурентоспроможності мережі державних закладів освіти України та запропоновано систему й механізми її організації [44, с. 1–68].

Потребують оптимізації університетські мережі усіх обласних центрів, в тому числі такі потужні, як Київська (у столиці функціонують і фінансуються з державного бюджету 26 університетів, 8 академій, кілька інститутів, проте на відповідність світовому рівню можуть претендувати не більше 5 з них, до того ж за умови подальшої концентрації ресурсів і вдосконалення діяльності), Харківська (функціонує 16 університетів, 4 академії, з яких на набуття статусу університету світового класу спроможні претендувати лише 4 заклади вищої освіти). Ще меншої кількості кандидатів на університети світового класу слід очікувати від таких науково-освітніх центрів, як Львів, Дніпро, Одеса.

Безперечно, рішучі кроки, спрямовані на зменшення кількості закладів вищої освіти, спричинять поліпшення конкурсного відбору не лише майбутніх студентів, а й інших ключових учасників освітнього процесу – керівників та викладачів. При цьому, можна сподіватися, вже не буде потреби постійно підтримувати студентів, які не мотивовані або неспроможні здобувати якісну вищу освіту. Водночас буде завдано нищівного удару по толерантному ставленню до різновидів академічної недоброчесності, корупційних вчинків. Адже з розвитком освіти та науки особливої ваги в суспільстві набувають морально-етичні норми. Для вчителя, викладача, вченого вони є духовним стрижнем, що визначає їхню природу як вихователів молодого покоління, утверджує науково-дослідницьку доброчесність та чистоту педагогічних діянь. На перше місце при цьому виходить дотримання кодексів академічної доброчесності, безкомпромісності і безкорисності в науковому пошуку, встановленні та відстоюванні істини. Ніхто, зокрема, й освітні керівники, не можуть припускатися у своїх наукових працях запозичень без жодних посилань, не мають права фальсифікувати наукові факти, фабрикувати невірогідні висновки або навішувати брехливі ярлики на колег. Подібні факти розбещують здобувачів освіти, негативно впливають на результати навчального процесу, створюють небажані, конфліктні ситуації в педагогічних колективах, викликають однозначний осуд у суспільстві.

Важливим фактором за таких умов стане також можливість підвищити частку ресурсноємних дефіцитних спеціальностей. Тимчасом в Україні зафіксовано досить небажану тенденцію, коли переважна більшість випускників університетів, академій, інститутів (57,5 %) здобувають освіту з найменш ресурсно-витратних спеціальностей. За висновками науковців, переважання «соціогуманітарних напрямів підготовки зумовлено також відносно легшим у порівнянні з природничо-технологічними напрямами отриманням диплому про вищу освіту як формальної перепустки в соціальні ліфти» [66, с. 85].

Відсутність необхідних умов для діяльності висококваліфікованого академічного персоналу гальмує будь-які заходи із зростання конкурентоспроможності закладів вищої освіти. Йдеться не лише про великий обсяг навчального навантаження, обмежені можливості для професійного вдосконалення, а й подекуди про слабку навчальну, дослідницьку, інформаційну інфраструктуру, неадекватну оплату праці.

Відчутно впливає на забезпечення потреб економіки так званий кваліфікаційний розрив, тенденції якого посилюються. Як підкреслюється у Звіті про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2023 р. цей серйозний виклик спричинений застарілістю систем організації людського капіталу. Йдеться про те, що освіта, стандартні підходи до набуття знань, умінь і навичок представників різних категорій населення не встигають за розвитком технологій та вимогами цифровізації.

Розрив в отриманні освітніх кваліфікацій між різними верствами населення стосується насамперед мігрантів, людей зі спеціальними потребами, осіб з неблагополучних груп. З метою подолання цього та деяких інших викликів затверджено оновлений Порядок денний розвитку вищої освіти, який визначає кілька цілей європейського співробітництва і серед них – усунення невідповідності між формуванням і розвитком професійних навичок закладами вищої освіти та попитом на них, побудова інклюзивних та взаємопов'язаних систем вищої освіти.

Впродовж багатьох років вітчизняне виробництво, гуманітарна та інші сфери відчувають негативний вплив дещо іншого розриву, точніше б сказати, добровільної відмови від набутої кваліфікації тисяч дипломованих фахівців, котрі з різних причин залишили професію, на здобуття якої затрачалися чималі кошти державного бюджету. Шукаючи краще оплачувану роботу інженер ставав таксистом, хімік-технолог – продавцем на ринку, педагог виїжджав на заробітки за кордон.

Все ж за роки незалежності в українській вищій освіті, хоч і повільно, і з певними труднощами, відбувалися прогресивні інноваційні зміни. Насамперед кардинально оновлено освітнє законодавство і нормативно-правову базу з метою наближення та гармонізації з Європейським простором вищої освіти. Реалізація заходів щодо забезпечення її якості згідно з європейськими стандартами і рекомендаціями дали змогу заснувати Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Утвердилися і продовжували розвиватися принципи її демократизації, стали реальністю засади автономності вищих навчальних закладів. Важливим кроком стало запровадження нових державних стандартів вищої освіти. Знайшла підтримку справа інтернаціоналізації діяльності закладів вищої освіти. Помітним є зростання суб'єктності студентів. Впроваджено новий справедливий механізм розподілу видатків державного бюджету між закладами вищої освіти за принципами показників освітньої, наукової, міжнародної діяльності кожного з них.

Передбачаючи подальшу модернізацію структури і змісту вищої освіти, державні органи у відповідь на суспільні запити зосереджують увагу на оптимізації мережі вищих навчальних закладів через укрупнення, консолідацію і концентрацію їхніх ресурсів. Має бути вдосконалено також національне університетське рейтингування та інші ефективні механізми оцінювання конкурентоспроможності вищої освіти. Зміст та спрямування вищої освіти, згідно з перспективами модернізації, повинні відповідати поточним і стратегічним цілям країни, забезпечувати наукоємність, розвиваючи освітній процес майбутніх фахівців на дослідницькій базі у постійному зв'язку з практикою, потребами ринку, впровадженні інновацій у системі «освіта – наука – бізнес». Будуть оновлюватись освітні програми на засадах актуальності, доступності та гнучкості навчального контенту, а також відповідно до потреб студентів; розширюватиметься «мережа центрів колективного користування науковим обладнанням університетів» [66, с. 33]

Однак багато чого вкрай необхідного, позитивного й передбачуваного в планах, намірах, перспективах національної вищої освіти поки що не вдасться виконати через низку суб'єктивних і об'єктивних причин. Відчутного удару по вищій, як і по всій українській освіті, завдала світова пандемія коронавірусу. Впродовж кількох років студенти і професорсько-викладацький склад змушені були виконувати карантинні вимоги, а ще рятуватися від підступної хвороби по лікарнях. Відірваність від аудиторних

занять та роботи в лабораторіях помітно вплинула на якісні показники здобувачів вищої освіти. Ще гірша ситуація склалася наприкінці лютого 2022 року, з початком віроломної широкомасштабної війни московії проти України. Вторгнення країни-агресора на територію суверенної держави негативно вплинуло на організацію та здійснення освітнього процесу, порушило його безперервність. Ворог вдень і вночі обстрілював, бомбардував великі і малі міста, спрямовуючи свої підступні удари по освітніх, культурних, медичних, інфраструктурних цілях. Російська агресія завдала величезних матеріальних збитків вищій освіті України: повністю зруйновано 5 вищих навчальних закладів, серйозно пошкоджено 88 закладів у різних регіонах країни [13, с. 9].

Найбільше руйнувань і пошкоджень завдано закладам вищої освіти Харківської, Донецької, Одеської, Херсонської областей та міста Києва. Лише в Харкові знищено та пошкоджено величезну кількість об'єктів, які належать Національному університету імені В.Н. Каразіна, Національному педагогічному університету імені Григорія Сковороди, Національному аерокосмічному університету імені М.С. Жуковського. Також руйнувань зазнала інфраструктура Національного університету «Чернігівська політехніка», Державного податкового університету в м. Ірпінь на Київщині, низки інших закладів вищої освіти. З областей, на території яких точаться активні бойові дії, а також з деяких прифронтових місць переміщено 29 вищих навчальних закладів. Наприклад, Донецький національний університет імені Василя Стуса прийняла Вінниця, Донбаську державну машинобудівну академію – Тернопіль, Маріупольський державний університет і Луганську державну академію культури та мистецтв – Київ, Херсонський державний аграрно-економічний університет – Кропивницький...

У результаті воєнних дій слідом за вимушеним переміщенням навчальних закладів почали залишати Україну здобувачі вищої освіти та науково-педагогічні працівники. Лише у Польщі кількість українських студентів збільшилася до 47960 осіб. Майже 80 тисяч студентів стали внутрішньо переміщеними особами. Різко зріс «відтік мізків» за кордон та масове працевлаштування академічного персоналу за межами країни [13, с. 17].

Війна, розпочата московією проти України, порушила гарантований законодавчо рівний доступ до вищої освіти. Окрім масштабних пошкоджень і руйнувань освітньої інфраструктури, вимушеного масштабного переміщення учасників освітнього процесу в межах країни та за кордон,

з'явилося багато проблем, пов'язаних з втратами матеріально-технічного, освітньо-дослідницького характеру, стабільним доступом до мережі Інтернет, зростанням кількості осіб з обмеженими освітніми можливостями через отримання поранень, розвиток хвороб, психологічні розлади як наслідки війни, нестачею облаштованих укриттів, спроможних розмістити велику кількість здобувачів освіти та викладачів, відсутністю фінансування на забезпечення безбар'єрності у закладах вищої освіти.

Виникли також обмеження щодо реалізації міжнародної співпраці, зокрема ускладнилося виконання міжнародних проєктів, помітно зменшилася кількість іноземних студентів в Україні, посилюється інституційний розрив щодо інтернаціоналізації вищої освіти, загострилися проблеми невідповідності кваліфікації випускників вимогам ринку праці. Дуже боляче вдарило по вищій освіті зменшення видатків державного бюджету, які вже скоротилися на 23,1 %.

В умовах воєнного стану та жорстоких оборонно-наступальних боїв на східному і південному напрямках Українська держава робить все можливе насамперед для забезпечення і вдосконалення якості вищої освіти. Адже зобов'язання нашої країни щодо членства в Європейському Союзі не лише передбачають рівний доступ громадян до якісної вищої освіти, а й вимагають прискорення євроінтеграційних процесів у цій сфері. Тому розробляються й модернізуються необхідні нормативно-правові документи, що ставлять за мету сприяти забезпеченню якості вищої освіти і визнанню національних кваліфікацій. Цим, зокрема, займається Національне агентство кваліфікацій, узгоджуючи вітчизняну систему «з Європейською класифікацією навичок, компетентностей, кваліфікацій та професій, що описує, ідентифікує, класифікує 2942 професії, 13485 пов'язаних з цими професіями навичок, компетентностей та кваліфікацій, які відповідають вимогам ринку праці, освіти й підготовки в Європейському Союзі» [13, с. 25]. По суті, така конкретна діяльність Національного агентства є однією із складових «підготовки України як майбутнього члена ЄС до подальшої інтеграції у ринок праці Європи через робочу мобільність та визнання кваліфікацій» [13, с. 25].

Одним із пріоритетів Європейського простору вищої освіти, що закладений у Програмі ЄС Еразмус⁺, є впровадження інклюзії, яка стосується 12 категорій студентів – людей з інвалідністю, з проблемами із здоров'ям, тих, котрі мають перешкоди, пов'язані з доступом до навчання та інших. Законодавством України визначено статус осіб, які потребують інклюзив-

ної підтримки у сфері вищої освіти, насамперед, надання права на соціальні стипендії для тих, хто навчається у закладах державної форми власності за денною формою здобуття освіти (нараховується щонайменше 14 категорій таких студентів).

Ще більше ніж чверть століття тому Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», очолюваний відомим українським вченим, доктором технічних наук, професором Петром Таланчуком, зумів проліцензувати понад тридцять спеціальностей, відкрив 32 філії і 2 навчально-консультаційних центри в різних регіонах України. Загальна кількість тих, хто навчався на денній і заочній формах, сягнула 25 тисяч студентів, серед яких нараховувалося майже 2 тисячі людей з інвалідністю, а базова столична структура прийняла на навчання 700 осіб з інвалідністю (18 % від загальної кількості студентів). На порядку денному постало питання швидкого та якісного забезпечення умов для вивчення запитів, актуальних і потенційних можливостей, перспектив особистісної реалізації здобувачів освіти з особливими освітніми потребами. З ініціативи президента університету викладачі та завідувачі кафедр пройшли місячні тренінгові заняття семінарського типу, організовані американськими педагогами, отримавши спеціальні сертифікати, що засвідчили готовність викладача працювати з такою категорією студентів. У кожній з інтегрованих груп важливо було налагодити морально-етичні стосунки, віднайти спільні інтереси, підтримати й розвинути дружні зв'язки, дбаючи про те, щоб спільне навчання ставало своєрідною мікромоделлю соціального середовища. Такі групи незабаром почали перетворюватися у справжні студентські родини, де співіснування та співпраця ґрунтуються на чуйному ставленні до потреб інших, толерантності у сприйнятті індивідуальних відмінностей, високій соціальній відповідальності.

У підвищенні якості вищої освіти та ефективності підготовки кваліфікованих фахівців, зростанні її авторитету в суспільстві важливе місце відводиться удосконаленню освітнього процесу. Пріоритет розвитку Європейського простору вищої освіти був утверджений ще Болонським процесом. Результати впровадження його в університетах України засвідчили, що важливим інструментом при цьому виявилось проведення опитувань серед науково-педагогічних працівників і студентів. Як показали дослідження, проведені Інститутом вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, найважливішим фактором для кар'єрного зростання у закладах вищої освіти є розвиток професійної компетентності. Важливе

значення, згідно з дослідженнями, має також міжнародна активність викладача.

В університетах України активно використовуються різноманітні форми професійного розвитку науково-педагогічних працівників. Найпоширенішими вважається стажування в Україні та за кордоном. Досить розповсюдженою формою професійного розвитку викладачів виявились тренінги (курси для розроблення, модернізації навчальних дисциплін). Утверджується технологія «наставництво для професійного розвитку», яка останнім часом набуває помітної популярності.

Отримані науковцями дані щодо форм розвитку викладацької компетентності науково-педагогічних працівників у закладах вищої освіти засвідчили: найпоширенішою, як і раніше, є форма методологічних семінарів. З-поміж популярних форм розвитку компетентності викладачів визначено вибіркові тренінги/курси для підвищення якості навчання та зворотний зв'язок з боку колег-викладачів [13, с. 50–53].

На вдосконалення навчання і викладання у закладах вищої освіти України дуже вагомий і цінний вплив мають міжнародні проекти. З 2019 по 2023 рік університети України у рамках кількох таких проектів пріоритетно вивчали принципи вдосконалення освітнього процесу. Зокрема, добре прислужилися цьому проекти UTTERLY та REDU, а також Програма вдосконалення викладання у вищій освіті України, зініційована Британською радою в Україні та Інститутом вищої освіти НАПН України.

2.2. Інноваційний розвиток і модернізація професійної (професійно-технічної) освіти

Значна роль у підготовці кваліфікованих фахівців для вітчизняної економіки відводиться сучасній системі професійної (професійно-технічної) освіти, яка має розгалужену мережу освітніх закладів різних типів і форм власності. Охоплюючи 157 вищих професійних училищ, 512 професійних ліцеїв, 90 центрів професійної (професійно-технічної) освіти, 66 професійно-технічних училищ, 3 професійні коледжі, 7 вищих художніх професійних училищ та деяких інших навчальних закладів, система прагне забезпечувати потреби ринкової економіки України в конкурентоспроможних кваліфікованих робітниках. Силами 34 тисяч педагогів, з яких понад 14 тисяч старших майстрів і майстрів виробничого навчання, здійснюється підготов-

ка за 430 робітничими професіями [66, с. 77]. В умовах реформування галузі триває децентралізація управління системою професійної (професійно-технічної) освіти, перехід навчальних закладів до комунальної власності, набуття ними конкретних рис автономії, водночас підвищується роль державно-приватного партнерства.

Останніми роками органами державної влади, місцевого самоврядування, роботодавцями різних сфер взято курс на створення інноваційних структурних підрозділів, серед яких вже заявили про себе добрими справами навчально-практичні центри за галузевим спрямуванням, а також центри кар'єри, кваліфікаційні центри. Мета їхньої діяльності – вдосконалення практичної підготовки здобувачів професійної освіти, підвищення кваліфікації та стажування педагогічних працівників і тих фахівців з підприємств та організацій, які беруть участь в освітньому процесі. Водночас фахівці цих центрів працюють над обґрунтуванням пропозицій щодо вдосконалення змісту освітніх програм, розробляють навчально-методичні комплекси професійної підготовки. До функцій центрів входить також впровадження в освітній процес новітніх виробничих технологій, проведення семінарів-практикумів, майстер-класів, тренінгів. За п'ять передвоєнних років на кошти державного бюджету створено і почали діяти 194 навчально-практичних центри та 180 – за фінансової підтримки соціальних партнерів.

За незначний проміжок часу створені центри позитивно вплинули на підвищення якості підготовки кваліфікованих робітників і їхнє швидке й надійне працевлаштування за набутою професією. Дані Державної служби статистики України свідчать, що основними галузями працевлаштування випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти стали промисловість (11 %), транспорт (5,8 %), сільське господарство (4,5 %), будівництво (4,1%), торгівля і громадське харчування (7,5%). Можна сказати, роботодавці стоять у чергу, готуючись безвідмовно працевлаштовувати випускників за 24 професіями, зокрема інтегрованими, оволодіння якими значно «підвищує мобільність та успішність на ринку праці» [66, с. 77]. Йдеться про електрогазозварників, водіїв автотранспортних засобів, будівельних столярів, паркетників, газорізальників, слюсарів-ремонтників та низки інших спеціальностей, вкрай потрібних сучасному виробництву.

Нинішній стан професійної (професійно-технічної) освіти характеризується зменшенням учнівського контингенту більше ніж у два з половиною рази і становить лише 247 тисяч осіб. Майже кожен із 300 навчальних закладів мають низьку наповнюваність (менше ніж триста учнів), а

в 35 малокомплектних закладах кількість здобувачів освіти ледве сягає 100 осіб. Хоча у професійних коледжах цієї ж системи контингент учнів набагато більший і становить понад 1000 здобувачів освіти, а у вищих професійних училищах і центрах, що об'єднані з іншими навчальними закладами – до 1300 осіб [66, с. 77].

Важливим і своєчасним виявилось законодавче стимулювання людей з особливими освітніми потребами, для яких у закладах професійної (професійно-технічної) освіти створено комфортне освітнє середовище, належна матеріально-технічна база, а також розроблено освітні програми і навчальні плани, що дає змогу реалізувати індивідуальні освітні інтереси, оволодівати конкретною спеціальністю, необхідною в житті і на ринку праці. Лише за два роки кількість учнів з особливими освітніми потребами в закладах професійної (професійно-технічної) освіти зросла з 1,7 тис. до 4,6 тис. осіб.

Важливим фактором навчального процесу в закладах професійної (професійно-технічної) освіти є можливість одночасно із первинною професійною підготовкою здобувати повну загальну середню освіту. Нею скористалися 70 % учнів, отримавши можливість за результатами зовнішнього незалежного оцінювання продовжити навчання у закладах вищої освіти. Відомо: близько десятої частини випускників професійної (професійно-технічної) освіти щороку вливаються у студентські сім'ї інститутів, університетів, академій. Викладачі й майстри навчання переконані, що ця кількість могла б бути більшою, якби не припинилося «централізоване постачання необхідного лабораторного й демонстраційного обладнання та електронних засобів для кабінетів природничо-математичних та інших дисциплін, що негативно впливає на їх оснащення» [66, с. 78].

Зниження фінансування на всіх рівнях освіти, викликане війною, розв'язаною путінським режимом проти України, змусило систему професійної (професійно-технічної) освіти шукати нових, ефективних можливостей подолання кризової ситуації. Зокрема, вирішено використати досвід впровадження елементів дуальної форми навчання в освітній процес закладів Києва, Львова, Запоріжжя. Збільшенню фінансових надходжень, зниженню витрат на матеріали й комунальні послуги сприяють зв'язки з роботодавцями, від спільної діяльності з якими залежить не лише підвищення якості підготовки кваліфікованих робітників, а й зростання рівня працевлаштування. Елементи дуальної форми організації навчального процесу впровадили 217 закладів професійної (професійно-технічної) освіти, де здобувають освіту понад 12 тисяч осіб.

Хоча цю форму освіти всіляко намагаються підтримувати і розвивати в місті Києві, у Львівській, Запорізькій, Вінницькій, Хмельницькій, Одеській, Сумській та деяких інших областях, все ж існують певні труднощі, пов'язані з її впровадженням. Не слід забувати, що в українських реаліях застосовуються лише елементи дуальної форми «з відповідальністю здебільшого закладів, а не роботодавців» [66, с. 80]. Тому назріла необхідність внесення конкретних змін до чинного законодавства і нормативно-правових актів стосовно закладів професійної (професійно-технічної) освіти, розроблення нових правових документів, де було б чітко виписано розподіл прав і обов'язків кожного із суб'єктів освітнього процесу, що узгоджувалися б з європейськими критеріями та забезпечили б прискорене подолання труднощів впровадження дуальної форми здобуття освіти.

Приблизно такий стан має система державно-приватного партнерства. Низькою є мотивація соціальних партнерів до участі в заходах з модернізації професійної підготовки виробничого персоналу. І в цій ситуації виникає потреба пошуку додаткових джерел фінансування, а також впровадження кращих європейських практик взаємодії навчальних закладів із зацікавленими організаціями.

Значне скорочення учнівського контингенту в закладах професійної (професійно-технічної) освіти є наслідком, з одного боку, повільного зменшення кількості населення в Україні приблизно на 10 мільйонів, а з іншого, – істотним розширенням мережі закладів вищої освіти. За висновками науковців, саме «це зумовило підвищений попит на кваліфікованих робітників і водночас ускладнило працевлаштування випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти за професією, оскільки на їхні місця часто стали претендувати випускники закладів вищої освіти» [66, с. 80]. Проблему, накопичену десятиліттями, здатне розв'язати державне рішення про оптимальне співвідношення кількості закладів і контингенту професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти і їхніх навчальних програм, що неодмінно мають враховувати реальні потреби економіки, а також регіональні особливості.

Серед гострих і назрілих питань у сьогоденній системі професійної (професійно-технічної) освіти виступає на передній план якість підготовки випускників, яка не завжди і не повною мірою відповідає вимогам сучасних виробництв. Переважна більшість роботодавців під час вивчення цієї проблеми авторитетною міжнародною структурою заявили, що «випускники закладів освіти різних рівнів не володіють необхідними знаннями і

компетентностями для професійної діяльності» [66, с. 79]. Значний розрив між практичними навичками, якими володіють випускники робітничих професій, і навичками, потрібними для досягнення бізнес-цілей, фіксують представники чотирьох із десяти фірм. Причина такого стану може критися в консервативності системи, її подрібненості, ресурсній обмеженості.

Є ще один суттєвий чинник, що проливає світло на виникнення цієї проблеми – недостатнє володіння сучасними навичками викладачів і майстрів виробничого навчання. Подекуди наставники неспроможні застосувати інноваційні педагогічні технології, розробляти й використовувати SMART-комплекси. А є й такі, що мало дбають про розвиток у своїх вихованців підприємницької, енергозберезувальної, кар'єрної, здоров'язберезувальної, самоосвітньої та інших компетентностей, дуже потрібних кваліфікованим робітникам, що працюватимуть у ринкових умовах. Фахівці педагогічної справи, глибоко вивчаючи ситуацію, прийшли до висновку, що недостатня сформованість компетентностей і кваліфікацій викладачів і майстрів виробничого навчання пояснюється «застарілими підходами до професійної психолого-педагогічної підготовки, нерозвиненістю технологічної та цифрової культури, навичок освітнього самоменеджменту» [66, с. 79].

На цьому тлі потреба вдосконалення і модернізації національної системи професійної (професійно-технічної) освіти набирає особливого значення. За активної участі вчених Національної академії педагогічних наук України підготовлено й ухвалено Міністерством освіти і науки України Концепцію реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року. Водночас розроблено Стратегію розвитку професійної (професійно-технічної) освіти, завершується робота над проектом Закону України «Про професійну освіту». На виконання Указу Президента України «Про пріоритетні заходи щодо розвитку професійної (професійно-технічної) освіти» створено і почав діяти консультативно-дорадчий орган, в обов'язки якого входить об'єднання зусиль усіх зацікавлених структур у прискореній модернізації галузі і «надання додаткових інструментів для якісної підготовки кваліфікованих робітників» [66, с. 78].

Серед низки заходів, спрямованих на оновлення і вдосконалення змісту професійної (професійно-технічної) освіти, значне місце відведено розширенню підготовки кваліфікованих робітників зі складних інтегрованих професій, реалізації компетентнісного підходу до розроблення 169 професійних і 561 освітнього стандартів відповідно до вимог Національної рамки

кваліфікацій. Передбачено також впровадження гнучких траєкторій здобуття повних і часткових кваліфікацій, переорієнтацію на професійне спрямування змісту навчальних предметів загальноосвітньої підготовки з врахуванням специфіки майбутньої професії. Водночас відбувається об'єднання малокомплектних закладів з метою оптимізації мережі і створення на цій основі «потужних багатопрофільних і багаторівневих професійних коледжів з урахуванням запитів особистості та потреб національного й регіональних ринків праці» [66, с. 78–79]. Відкривається і починає діяти також ціла низка центрів: кваліфікаційних, професійної досконалості, кар'єри, навчально-практичних центрів галузевого спрямування із застосуванням новітніх виробничих технологій.

Враховуючи потреби загальнодержавного й регіональних ринків праці, модернізується й ресурсне забезпечення освітніх закладів, розробляються онлайн-платформи з навчальними та методичними матеріалами, SMART-комплекси навчальних дисциплін. Виготовляється програмне забезпечення для комунікації учасників освітнього процесу в соціальних мережах, створюються цифрові профілі майбутніх випускників для фіксування набутих компетентностей. Особлива увага звертається на застосування технологій дистанційного і змішаного навчання та проєктної діяльності. В інноваційному розвитку системи профтехосвіти мають відіграти позитивну роль розроблені і впроваджені професійні й освітні стандарти, Закон України «Про професійну освіту», ефективна співпраця навчальних закладів не лише з владними органами, роботодавцями підприємств, бізнесових структур, а й з фахівцями наукової сфери.

Велику допомогу, науково-методичний супровід інноваційного розвитку професійної (професійно-технічної) освіти надає Інститут професійно-технічної освіти НАПН України. Вчені сформували наукову платформу діяльності системи, основою якої стала тісна співпраця із закладами, навчально-методичними центрами профтехосвіти в областях, структурами й організаціями, зацікавленими в осучасненні професійної (професійно-технічної) освіти, а також постійний зв'язок з органами державної влади і місцевого самоврядування, розвиток міжнародного співробітництва. Ця платформа допомагає широко й послідовно впроваджувати педагогічні інновації, зокрема, концепції, моделі, методики, технології. Науковцями Інституту запропоновано наукову, виробничо-практичну, навчальну, довідкову та іншу продукцію, що сприяє вдосконаленню механізмів управління освітніми закладами, слугує підвищенню якості підготовки здобувачів освіти, форму-

ванню підприємницької та кар'єрної компетентностей, інтернаціоналізації освіти через вивчення і поширення прогресивних ідей зарубіжного досвіду. Продукція, запропонована вченими, допомагає впровадженню проєктного навчання, вдосконаленню підготовки педагогічних кадрів, формуванню в учасників освітнього процесу цифрових компетентностей.

Сучасні інноваційні процеси, якими охоплена система професійної освіти, зокрема її перебування на етапі цифрової трансформації, зафіксовано у новій редакції Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту». Навчальний процес, який відбувається переважно в дистанційному або змішаному форматах, диктує потребу розроблення конкретних засобів для його забезпечення. Йдеться, зокрема, про електронні освітні ресурси, цифрові засоби навчання, науково-методичне забезпечення цифровізації професійної освіти. Важливою й визначальною «ознакою цифровізації освітнього процесу в професійних (професійно-технічних) закладах освіти є впровадження LMS Moodle та хмаро орієнтованих середовищ Google Workspace, Microsoft Teams, що забезпечують як доступ до освітнього контенту, так і неперервний освітній процес та моніторинг навчальних досягнень здобувачів освіти» [63, с. 30].

Навчальні заклади системи професійної та професійно-технічної освіти активно розробляють і використовують електронні підручники, SMART-комплекси для професійної підготовки кваліфікованих робітників машинобудівної, аграрної та будівельної галузей. Значно полегшують навчання здобувачам освіти електронні посібники, довідники з розроблення та використання мережевих навчально-методичних комплексів, цифрових технологій професійної підготовки кваліфікованих робітників.

Практичні методичні рекомендації щодо створення SMART- комплексів, застосування цифрових технологій, формування цифрового портфоліо здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти підготовлено вченими НАПН України. В освітню практику вже впроваджено такі комплекси, як «Слюсар», «Мурування арок», «Кухар», «Перукар». З допомогою науковців напрацьовано й організовано впровадження контент-бібліотеки електронних підручників нового покоління для системи професійної (професійно-технічної) освіти.

У порядку денному інноваційного розвитку й модернізації цієї ланки освіти не останнє місце займає підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації викладачів, педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Дуже важливо створити належні умови

для професійного розвитку педагогів, забезпечуючи їхню активну участь у тренінгах, вебінарах, семінарах, програмах підвищення кваліфікації, стажуваннях на виробництві, обміні досвідом роботи. До щорічного всеукраїнського конкурсу на кращий електронний освітній ресурс «Планета – IT» залучаються ті викладачі, майстри, педагогічні працівники, які оперативнo та якісно опановують сучасні цифрові технології, розробляють і використовують цифрові засоби навчання при підготовці кваліфікованих робітників. Добре зарекомендувала себе «онлайн-Школа «Створення SMART- комплексів навчальних дисциплін», що забезпечує підтримку викладачів в опануванні таких сервісів, як NEOLMS та Camstasia Studio для удосконалення змісту SMART- комплексів навчальних дисциплін» [63, с. 31].

Опинившись у важких умовах повномасштабної війни путінського режиму проти України, що триває вже третій рік (а з окупацією Криму й Донбасу – десятий), професійна (професійно-технічна) освіта продовжує жити і працювати. Однак через бойові дії, постійні ракетні, артилерійські обстріли, авіаційні бомбардування їй завдано величезних матеріальних і людських втрат, подекуди пригальмовуються передбачені заходи реформування. Вже в перший рік ворожої військової агресії було повністю зруйновано 10, а 103 заклади професійної (професійно-технічної) освіти зазнали серйозних пошкоджень. Найбільших руйнівних втрат припало на Запорізьку та Луганську області, а також на Харківщину, Херсонщину, Київщину, Чернігівщину... Цілеспрямованими ворожими атаками розбито навчальні та адміністративні корпуси, поруйновано навчально-виробничі майстерні, гуртожитки, пошкоджено склади готової продукції, гаражі.

Попри всі труднощі воєнного стану освітня діяльність триває очно, дистанційно, у змішаному або індивідуальному форматі залежно від конкретної ситуації в регіонах за погодженням з органами влади. Прийом, як і попереднього року, відбувався за 13 професіями загальнодержавного значення. Обсяги замовлення на підготовку робітничих кадрів, хоча й мали помітне скорочення, все ж за окремими регіонами, що були віддалені від зони бойових дій, спостерігалoся підвищення цього показника.

2.3. Освіта дорослих та реалізація освітньо-фахових програм перенавчання, перепідготовки, формування нових професійних і соціальних компетентностей

Для дорослої людини, яка живе в сучасному суспільстві, користується позитивними змінами, що відбуваються в ньому, прагне дбати про свій розвиток і вдосконалення, важливою опорою стає потреба навчатися впродовж усього життя. Не випадково кілька років тому до чинного Закону України «Про освіту» внесено статтю 18 «Освіта дорослих», а в Національний класифікатор професій введено нову професію «Андрагог» (працівник сфери освіти, який навчає дорослих). Освіту дорослих, по суті, диктує прискорений соціально-економічний розвиток та науково-технічний прогрес, а ще демографічні й інноваційні зміни у змісті, характері та особливостях сучасної праці. Роль і значення цієї освіти у вирішенні багатьох важливих проблем і життєвих інтересів людини посилюється, зокрема, потребами набуття нових компетентностей, оволодіння знаннями і навичками користування електронною технікою. А ставши універсальним цивілізаційним ресурсом, така освіта розвиває потенціал особистості, позитивно впливає на навколишні зміни, сприяє соціальному порозумінню, взаємодії та співпраці людей.

Провідною тенденцією сучасного етапу розвитку освіти дорослих стало напрацювання системного підходу до її змісту, спрямованості та виконання конкретних завдань. Йдеться, насамперед, про підготовку осіб, зайнятих в освітньому процесі дорослих, до адаптації у світі швидких змін, де вимагається постійне підвищення кваліфікації. Водночас важливим завданням освіти дорослих є формування і вдосконалення ключових компетентностей, попит на які зріс в умовах інформатизації та цифровізації. Особливою відповідальністю освіти дорослих перед суспільством стало навчання і перенавчання соціально вразливих верств населення: людей літнього віку, безробітних, мігрантів, інвалідів, яких з воєнними діями на фронті, ворожими обстрілами і бомбардуваннями стає все більше і більше.

У Національній стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року наголошено, що «доросла людина зможе упродовж життя отримувати нові навички, актуальні знання, за потреби швидко змінювати професію та залишатися конкурентоспроможною на ринку праці». Такий підхід забезпечує не лише інтереси конкретної особи, а й сприяє суспільному прогресу. Розрахунки вчених свідчать, що «збільшен-

ня в середньому тривалості освіти дорослого населення лише на один рік у довгостроковому вимірі уможлиблює зростання на 3,7 % та підвищення прибутків на душу населення на 6 %» [66, с. 88].

Комплексне сприйняття освіти дорослих як системи, дає усвідомлення того, що важливою умовою її подальшого поступу є законодавче і нормативно-правове забезпечення. На відміну від європейських країн, ми поки що не маємо цілісного законодавчого забезпечення освіти дорослих, що негативно впливає на її розвиток. Однак державою вже зроблено важливі кроки щодо ситуації, яка складалася попередніми десятиріччями. У статті 18 Закону України «Про освіту» визначено, що освіта дорослих є складником освіти впродовж життя і спрямована на реалізацію права кожної повнолітньої особи на безперервне навчання з урахуванням її особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки. Назріла необхідність прийняття Верховною Радою України цілком нового, самостійного і всеосяжного закону «Про освіту дорослих», проєкт якого вже розроблено. В ньому досить детально вписано основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування освіти дорослих, передбачено створення умов співпраці здобувачів освіти із зацікавленими організаціями, підприємницькими структурами.

Розгортаються наукові дослідження з проблем навчання різних категорій дорослого населення, у деяких закладах вищої освіти відкрито перші кафедри андрагогіки, де проводиться науковий аналіз і теоретичне обґрунтування інноваційних технологій та методик освіти дорослих. До програм підготовки фахівців педагогічних спеціальностей введено нові навчальні дисципліни, серед яких – «Андрагогіка», «Основи андрагогіки», «Корекційна андрагогіка». Засновано збірник наукових праць «Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи».

Центральним органом виконавчої влади, що відповідає за сферу освіти дорослих, є Міністерство освіти і науки України. А велику науково-методичну, моніторинго-дослідницьку, освітню (тренінгову), експертну, консультаційну та міжнародну діяльність здійснює Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, де останнім часом захищено понад 20 дисертаційних досліджень з питань освіти різних категорій дорослих, що стосуються національного й зарубіжного досвіду.

Безперервний професійний розвиток фахівців різних галузей забезпечує післядипломна освіта, що є важливим складником освіти дорослих. Згідно із законодавчою нормою підрозділи перепідготовки і підвищен-

ня кваліфікації кадрів, а також інститути післядипломної освіти входять до складу закладів вищої освіти. Витрати на утримання і розвиток таких структур, якщо вони перебувають у державних і комунальних закладах, здійснюються за рахунок державного бюджету. Фінансуються з державного бюджету також окремі освітні програми, що стосуються підвищення кваліфікації: «Підвищення кваліфікації фахівців агропромислового комплексу», «Підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників, керівних працівників і спеціалістів харчової, переробної промисловості та агропромислового комплексу, медичних та фармацевтичних кадрів», «Підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи та інших працівників системи соціального захисту».

На професійний розвиток педагогічних, науково-педагогічних і керівних кадрів освіти спрямована діяльність системи післядипломної педагогічної освіти, яку здійснюють Центральний інститут післядипломної освіти, Навчально-науковий інститут менеджменту та психології, Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти, що входять до складу Державного закладу вищої освіти «Університет менеджменту освіти» НАПН України. Система Університету об'єднує також 25 регіональних закладів післядипломної педагогічної освіти комунальної форми власності і відповідні структурні підрозділи університетів. Цей потужний осередок навчально-методичної, науково-дослідної, науково-методичної діяльності сприяє впровадженню в освітню практику ідей андрагогіки, акмеології, інновацій у педагогіці [66, с. 90].

Зокрема, заклади післядипломної педагогічної освіти забезпечують підтримку важливих напрямів Концепції «Нова українська школа». За їхньої активної участі розроблено Порядок організації і проведення підготовки вчителів початкових класів до роботи в умовах Нової української школи, Положення про сертифікацію педагогічних працівників, а також програми підготовки тренерів для вчителів початкових класів, заступників директорів шкіл. Свого часу невідкладним завданням післядипломної педагогічної освіти стала організація підвищення кваліфікації педагогічних і керівних кадрів щодо впровадження Державного стандарту базової середньої освіти, а також розроблення Типової програми підвищення кваліфікації, створення інструментарію оцінювання результатів підвищення кваліфікації на основі компетентного підходу та формування наскрізних умінь.

Кривава війна, жорстокі бої, в результаті яких вже знищено безліч промислових, сільськогосподарських підприємств, закладів освіти, культури,

торгівлі, залишають сотні тисяч людей без роботи. Останнього передвоєнного року кількість безробітних в Україні, за оцінками Торгово-промислової палати України становила 2,5 – 2,8 мільйона осіб (13,7 – 15,4 % населення). Нові безробітні, прискореними темпами поповнюючи цю категорію дорослих людей, прагнуть працевлаштування, перенавчання, набуття необхідних умінь і навичок. Саме професійне навчання безробітних стає для кожного виходом із ситуації, що склалася, допомагає адаптуватися в нових умовах, наповнити життя реальним змістом.

Заклади вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти своєю активною діяльністю у сфері освіти дорослих допомагають розв'язувати проблему безробіття в країні. Професійне перенавчання людей, які втратили роботу, здійснюється у закладах Державної служби зайнятості, його можна отримувати також у роботодавців підприємств та організацій. Структура Державної служби зайнятості, маючи в своєму підпорядкуванні 11 навчальних центрів, забезпечує підготовку безробітних різних вікових і соціальних категорій. Серед широкого спектру професій і напрямів – підготовка фахівців за 95 робітничими професіями та 240 курсами цільового призначення [66, с. 92].

Набуто певного досвіду в організації освіти дорослих людей, які мають обмежені фізичні можливості (їх нараховується близько трьох мільйонів і переважна більшість з них – особи працездатного віку). Для цієї категорії громадян працює 9 центрів професійної реабілітації, де разом з комплексом заходів, спрямованих на повернення працездатності, здійснюється професійна підготовка за групою конкретних професій: оператор комп'ютерного набору, секретар керівника, перукар. Міністерство соціальної політики України пішло ще далі, підписавши угоду з авторитетними структурами про безкоштовне онлайн навчання професії ІТ-фахівця та подальшого працевлаштування людей з інвалідністю.

Ще одна категорія людей, охоплених освітою дорослих, – особи літнього віку, кількість яких в Україні постійно зростає. Процес цей названо освітою і навчанням людей третього віку. За прогнозами, наступного року кількість осіб віком шістьдесят і старших сягне 25 %. Всі вони потребують належної підтримки, державного сприяння у розвитку здібностей, застосуванні своїх знань та умінь. Ключовим напрямом державної політики з питань здорового та активного довголіття населення є «залучення громадян похилого віку до участі в освітніх процесах, розширення можливостей опанування нових професійних та загальноосвітніх навичок, а також за-

безпечення їхньої активної участі в суспільному розвитку, підвищенні якості життя, захисту прав» [66, с. 92].

Значна роль у розгортанні та успішному здійсненні такої роботи належить територіальним центрам соціального обслуговування. Вони організували і налагодили навчальний процес більш ніж 350 університетів третього віку, де пройшли навчання люди з різним життєвим досвідом, знаннями, долями, характерами. Спільним для всіх залишається освіченість: половина має середню освіту, інша – вищу. Десятки тисяч осіб старшого віку пройшли навчання в університетах, отримавши необхідні соціально-педагогічні послуги і нові життєві якості.

Українська держава, керуючись людиноцентричними підходами, утверджуючи демократичні принципи, захищає конституційне право на освіту громадян, які свого часу оступилися, опинилися у конфлікті із законом. Перебуваючи в місцях позбавлення волі, ці особи мають можливість навчатися в закладах загальної середньої та професійної (професійно-технічної) освіти, що працюють при 103 пенітенціарних установах. Освіта дорослих у цій ситуації, за всіма ознаками, сприятиме не лише успішній адаптації людини в майбутньому, а й допомагає професійному становленню. Адже засудженим, які не мають робітничої професії, надається можливість підготовки на курсах професійного навчання. До тисячі осіб щороку здобувають повну загальну середню освіту безпосередньо в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах. Створюються також умови для самоосвіти, користування бібліотечними фондами, отримання консультацій та порад викладачів освіти дорослих.

Все популярнішою серед дорослого населення стає освіта як складник безперервної освіти. Сприяючи особистісному й професійному зростанню, вона впродовж життя допомагає особі розширювати і збагачувати свої знання з найрізноманітніших сфер людської діяльності. Допитливі, самоорганізовані і чітко орієнтовані на досягнення конкретної мети через самоосвіту завжди досягають значних життєвих успіхів. Самоосвітня компетентність високо цінується в суспільстві, допомагає особистості впевнено рухатися до поставленої цілі, соціально адаптуватися за будь-яких змін, духовно розвиватися і професійно самовдосконалюватися.

Для задоволення культурно-освітніх та інших потреб дорослих використовується навчання із застосуванням відкритих освітніх ресурсів, зразком яких може бути «Освітній хаб міста Києва». Діє він як відокремлений підрозділ комунального некомерційного підприємства «Освітня аген-

ція міста Києва» і на освітній платформі постійно розміщує безкоштовні онлайн-курси, які змістом своїм спрямовані на оволодіння знаннями та необхідними практичними навичками. Серед категорії дорослих користувачів – значна частина представники незахищених верств населення. Популярністю користується досить успішна дистанційна платформа громадянської освіти «ВУМ-онлайн», мета якої поширення ідей і сприяння розвитку громадянського суспільства. Здебільшого вона використовується в рамках самоосвіти та саморозвитку.

Освіта дорослих в Україні все активніше прагне переймати європейську практику розвитку міст і регіонів. До Глобальної мережі ЮНЕСКО вже долучилася велика група українських міст, де «ефективно використовують ресурси в кожній зі сфер діяльності, які спрямовуються на: сприяння інклюзивному навчанню на всіх щаблях від базової до вищої освіти; відродження навчання у родині та громаді в цілому; розвиток професійної підготовки та навчання на робочому місці; розширення використання сучасних технологій навчання; формування культури навчання впродовж життя» [66, с. 94]. В останній передвоєнний рік членами Глобальної мережі ЮНЕСКО, окрім Львова, Полтави, Сум, Новояворівська, Павлограда, стали Мелітополь, Нікополь, Токмак, мешканців яких у ці дні тероризують путінські загарбники, розтоптуючи їхні прагнення до вдосконалення, змушуючи покидати рідні місця, переривати все найкраще, закладене в системі освіти дорослих. А окупований нині Мелітополь кілька років тому отримав премію ЮНЕСКО «Міста, що навчаються», діставши визнання одного з ТОП-10 міст світу, які розвивають навчання впродовж життя.

Певна річ, освіта дорослих, як і інші види освіти, в умовах воєнного стану, бойових дій на півдні і сході, постійних ворожих обстрілів мирних територій, жертв і руїн, викликаних ними, масових переміщень здобувачів освіти помітно змінюється, потребує нових підходів. Ще в довоєнний час Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна» зазначала, що «упровадження концепції безперервної освіти вимагає активізації участі населення в освітніх програмах» [66, с. 94]. Однак рівень участі населення віком до 70 років у формальних та неформальних видах навчання і професійної підготовки напередодні війни ледь становив 9 %, що значно нижче від європейських та світових показників, а з врахуванням нинішньої ситуації він ще погіршився.

На сучасному етапі важливо якомога швидше відмовлятися від неефективних механізмів управління освітою дорослих, впровадити її офі-

ційну статистику. Слід також постійно мати на увазі, що в рекомендаціях Європарламенту і Ради ЄС, в угоді про Асоціацію між Україною й ЄС зафіксовано важливість створення європейської кваліфікаційної системи для можливості здобувати освіту впродовж життя та передбачено визнання Європейської рамки кваліфікацій і системи забезпечення якості кваліфікацій, чим стверджуються кваліфікації, здобуті шляхом неформальної освіти. В Україні ж механізми визнання неформальної освіти та самоосвіти поки що не визначені.

2.4. Сучасний український педагог і його роль у забезпеченні якості освіти та національних пріоритетів освітньої сфери

На всіх етапах розвитку української освіти, а особливо в роки незалежності, постать педагога була визначальною. Від нього залежав і залежить успіх учня, студента, людини дорослої, яка прагне здобути освіту якісну, мати сталі знання високого рівня. Не випадково про першокласного вчителя кажуть, що він сіє розумне, добре, вічне. Щоб стати таким, потрібно мати не тільки належний досвід педагогічної роботи, глибокі знання і майстерність передавати їх іншим, а й невичерпну любов до своєї професії, до тих, кого навчаєш.

У суспільно важливій освітній сфері України нині зайнято 1,3 млн. працівників. Найбільше їх у загальній середній (440 тисяч), дошкільній (142 тисячі), вищій (135 тисяч) освітах [66, с. 98]. Від цієї великої гуманітарної галузі, другої після промисловості, що має відношення до кожної української сім'ї, залежить не тільки якість знань та перспективи розвитку окремої людини, а й поступ суспільства в цілому. Сучасний український педагог формувався у непростих умовах становлення незалежної держави, коли певний час відчувався вплив старого, віджилого, чужого українській ментальності. Перед освітянами стояло відповідальне державне завдання якомога швидшої перебудови освітньої сфери, виведення її на рейки національних пріоритетів в оволодінні знаннями та вихованні нової людини – патріота України.

Не всім під силу виявилась рішучість і наполегливість галузі в досягненні поставленої мети. Тому з часом таким особам доводилось її покидати, шукати інших, простіших і легших шляхів у житті. Позбавляючись тих, хто не був готовий набувати нових педагогічних якостей, сфера освіти з

кожним роком міцніла, відкривала нові можливості для свого розвитку й удосконалення. Постійно дбала про це держава, забезпечуючи галузь законодавчою і нормативно-правовою базою. Цілеспрямовано працював найперший, тричі обновлюваний, Закон України «Про освіту», основоположність якого полягала в можливості появи нових, також вкрай необхідних законів – «Про професійно-технічну освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про дошкільну освіту», «Про вищу освіту».

Згодом важливу роль у піднесенні авторитету українського вчителя, розширенні його прав і обов'язків відіграла Державна програма «Вчитель». А Концепція розвитку педагогічної освіти підкреслила закономірність посідання центрального місця в освітній сфері педагогічного й науково-педагогічного персоналу та намітила шляхи вдосконалення педагогічної і науково-педагогічної освіти, поліпшення фахової підготовки і створення повноцінних умов для її ефективної діяльності. Основна спрямованість цих документів стосувалася важливого завдання – досягти нової якості освіти. В них підкреслювалось, що її «модернізація має бути випереджальною (з баченням вірогідного майбутнього) відносно розвитку як освіти, так і суспільства, щоб слугувати ефективним прискорювачем суспільного прогресу» [66, с. 99].

Відомо, що певна система добору і підготовки педагогічних та науково-педагогічних кадрів складалася ще в минулі часи. Та в умовах незалежності, протягом трьох десятиліть вона стала іншою, забезпечивши значне підвищення кваліфікації усіх категорій педагогічних працівників. Нині більше ніж втричі зросла кількість педагогів, які працюють з дошкільнятами, мають вищу освіту рівня бакалавра або магістра. На 30 % більше від попередніх років трудиться вчителів з кваліфікацією магістра або спеціаліста у початковій освіті. Однак спостерігається інша парадоксальна ситуація: якщо за останнє тридцятиріччя відбулося зменшення загальної кількості молодого населення, яке навчається, майже на третину, то чисельність вихователів, учителів, викладачів зменшилася непропорційно і їх співвідношення з дітьми, учнями, студентами виявилось у півтора – два рази меншим, ніж у багатьох розвинутих країнах. Цей тривожний симптом може стати причиною «посередньої результативності навчання, невисокої успішності вітчизняних учнів, зокрема за міжнародними обстеженнями та порівняннями, слабкої конкурентоспроможності випускників університетів» [66, с. 99].

Хоча рівень кваліфікації різних категорій педагогічних працівників в Україні став значно вищим, все ж він не завжди дає відчутні результати, не в усьому задовольняє сучасні вимоги. Зокрема, це стосується сільської місцевості, де в деяких регіонах у ранній дитячій освіті, в дошкільних закладах, початковій школі залучаються до роботи педагогічними працівниками особи без вищої освіти. Лише із загальною середньою освітою працюють 220 учителів у початковій школі, 270 викладачів з такою ж освітою навчають основ наук, мов дітей у закладах базової і профільної середньої освіти. 350 учителів без вищої освіти викладають музику, образотворче мистецтво, фізичну культуру, захист Вітчизни [66, с. 100].

Істотний розрив між забезпеченістю педагогічними працівниками з вищою освітою в місті та селі накопичується десятиріччями. До об'єктивних причин такого стану можна віднести насамперед різницю в умовах життя: культурно-мистецьке, побутове забезпечення, транспортні, технологічні труднощі, які часто впливають на відтік із сільської місцевості навіть тих молодих спеціалістів з вищою освітою, хто встиг здобути її заочно. Окрім того, на цей процес негативно впливає загальновідома ситуація, коли випускники закладів вищої освіти переважно залишаються працювати в тих регіонах, де навчаються. Тому, формуючи мережу підготовки педагогічних кадрів, а також плануючи державне замовлення, в умовах децентралізації управління освітою, очевидно, необхідно в першу чергу враховувати потреби і наявні труднощі таких місцевостей.

Доводиться констатувати те, що немає викладання жодного шкільного предмета із стовідсотковим забезпеченням вчителями з вищою освітою. Ще й досі у закладах загальної середньої освіти прийнято на роботу педагогічними працівниками 847 учителів із середньою освітою. Складно говорити про якісне навчання в цій ситуації. Але ж і сама якість педагогічної освіти поки що є невизначеною. Причина одна: неповною мірою сформовано передбачену законодавством національну систему забезпечення якості вищої освіти. «Не завершено розроблення стандартів вищої освіти за спеціальностями підготовки педагогічних кадрів на основі компетентнісного підходу, майже дві третини необхідних стандартів ще не затверджено, здебільшого стандарти, що визначають якість підготовки та їх фактична реалізація належним чином змістовно не ідентифіковані та критеріально і процедурно не забезпечені» [66, с. 101].

Останніми роками надто великим залишається перехід фахових педагогів в інші сфери діяльності. Серед причин таких рішень може бути і про-

фесійна втома, і низька оплата праці, і мікроклімат у колективі. Мабуть, тому все актуальнішою стає проблема старіння педагогічних колективів, оскільки приплив свіжих молодих сил далеко не скрізь відповідає потребам. Учителями в школи, викладачами у заклади вищої освіти приходять люди запенсійного віку. У багатьох з них великий стаж педагогічної роботи, чималий досвід спілкування з учнівською, студентською аудиторією, але і значний багаж застарілих методів, поглядів та переконань і зовсім непомітного прагнення відмовлятися від учорашнього. Чого більше може дати такий фахівець сучасній українській освіті – користі чи шкоди, мають вирішувати керівники та педагогічні і вчені ради колективів. Адже невідомо як і наскільки переймаються представники старої школи запропонованими принципами і шляхами розвитку Нової української школи або яким є рівень їхньої готовності впроваджувати і захищати національні пріоритети в освітньому процесі.

У час глобального розвитку освіти та прискореного впровадження сучасних освітніх технологій, за висновками вчених, «актуалізація пріоритетів з формування ключових (загальних) і предметних (спеціальних) компетентностей людини зумовили зростаючу потребу не лише в оптимізації відповідної профілізації педагогічних і науково-педагогічних кадрів, але й у їх методологічному і методично-технологічному вдосконаленні». Йдеться сьогодні про те, що «зміст педагогічної та науково-педагогічної освіти має включати такі гармонізовані основні складові підготовки, як предметна (досконале володіння предметом навчання); технологічна, зокрема цифрова (опанування ефективних способів навчання); психологічна (здатність до взаємодії із здобувачами освіти, всебічного і глибокого розуміння їхніх індивідуальностей); культурологічна (осмислення стану і бачення тенденцій цивілізаційного розвитку, сучасного та вірогідного майбутнього контексту існування людини)» [66, с. 101–102].

Нові стандарти освіти, а також освітні програми та навчальні плани помітно вплинули на склад вчителів з деяких предметів у школах. Зросла кількість вчителів з української та іноземної мов, основ інформатики, а зменшилася – з російської мови та математики. За роки незалежності серед викладачів іноземних мов все більшу частку становлять ті, хто викладає англійську. В сільській місцевості через нестачу педагогічних працівників навантажують по три і більше предметів на одного вчителя. Спостерігається явна невідповідність освітнім і виховним завданням, коли в умовах необхідного посилення національно-патріотичного, громадян-

ського виховання більше як удвічі зменшилася кількість вихователів та педагогів-організаторів.

Задавна проблема, пов'язана з відсутністю в школах вчителів чоловічої статі, поглибилась суттєвим погіршенням складу педагогічних працівників за гендерною ознакою. Є школи обласних центрів, столиці України, де у великих педагогічних колективах ледве нараховується 2–3 чоловіки, та й то здебільшого на керівних посадах, або зайнятих фізичним, військово-патріотичним вихованням чи уроками технологій. Часто це намагаються пояснити непривабливістю для чоловіків освітньої професії, традиційністю ситуації, що склалася. Однак, заглянувши в глибшу нашу історію, зможемо переконатися, що так було не завжди. Та й в аналогічних закладах освіти розвинутих країн ця проблема не стоїть так гостро.

Дещо краща ситуація в системі професійної (професійно-технічної) освіти. Хоча й тут, незважаючи на значне скорочення навчальних закладів, проблеми з їх укомплектуванням педагогічними працівниками залишаються до кінця не розв'язаними. Низка цих закладів має вакансії майстрів виробничого навчання, викладачів загальноосвітніх дисциплін та предметів професійно-технічного циклу. Далеко не всі керівники і викладачі володіють робітничими професіями.

Забезпечення педагогічними кадрами, особливо в час війни, має негативні характеристики, що закладалися ще раніше, в роки переорієнтування провідних педагогічних інститутів на модель класичних університетів. При цьому мало хто враховував тоді загальнодержавні чи регіональні потреби. Ставши посередніми університетами, колишні успішні заклади вищої освіти, що готували педагогів, все більше намагаються випускати фахівців для різних потреб економіки, «не маючи кваліфікованих кадрів, наукових шкіл, матеріально-технічної, іншої фахової інфраструктури, традицій, досвіду» [66, с. 103]. Прискорена «універсалізація» педагогічних інститутів помітно зменшила кількість психолого-педагогічних дисциплін, частку педагогічної практики, знизила провідні позиції та науковий потенціал кафедр педагогічних наук. Сумніву немає, профільні педагогічні університети потрібні, особливо висококласні, спроможні конкурувати з аналогічними закладами вищої освіти європейського та світового рівня. Для цього мають бути відрегульовані, згідно з державними стандартами, професійна орієнтація та професійний добір на педагогічні спеціальності, вивчено і впроваджено в національну практику кращий зарубіжний досвід підготовки педагогічних працівників.

Згідно з соціологічними дослідженнями, проведеними вченими Національної академії педагогічних наук України, 50,4 % опитаних вважають, що сучасна українська освітня система забезпечує середній рівень якості освіти. За всіма ознаками, це відповідає дійсності, оскільки приблизно такі ж оцінки називають авторитетні неурядові організації міжнародного рівня. А от в доступності якісної освіти в Україні сумніваються близько 60 % українців і їхня кількість залишається практично незмінною впродовж останніх 5–7 років. Кардинальні заходи, що стосуються підвищення якості освіти передбачено в Національній економічній стратегії на період до 2030 року, затвердженій за рік до війни постановою Кабінету Міністрів України. Насамперед зосереджується увага на запровадженні моніторингу профільної середньої та професійної освіти, – адже саме на їхніх випускників значною мірою розраховує вітчизняна економіка.

Малоприємним симптомом називають дослідники помітне зменшення впевненості громадян у потребі реформування освітньої системи України. Можна пригадати, що подібне вже траплялося, коли було певне несприйняття 12-річного терміну навчання в загальноосвітній середній школі, передшкільного навчання п'ятиліток у дошкільних освітніх закладах, а ще раніше – навіть зовнішнього незалежного оцінювання. І щоразу за цим стояли управлінські прорахунки освітянського керівництва, відсутність у нього цілеспрямованості та послідовності як у впровадженні реформ, так і в здатності мислити, планувати на стратегічну перспективу. Не випадково Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні наголосила: «В історії незалежної України накопичилася критична маса епізодів, коли керманічі тих чи інших галузей на догоду новообраній владі та незрілим суспільним настроям починали діяти «з чистого аркуша», бездумно скасовуючи навіть цілком зрозумілі й до речні реформи своїх попередників. Прикладом з далекосяжними наслідками, які даються взнаки й сьогодні, може слугувати ситуація спершу із запровадженням, потім з абсолютно невиправданим скасуванням і, нарешті, знову з поверненням до переходу загальної середньої освіти на 12-річний термін навчання» [66, с. 20].

Водночас українське суспільство належним чином оцінює незаперечні надбання національної освіти, ставиться до неї з довірою набагато більшою, ніж до органів державної влади, правоохоронних структур, політичних партій. За відгуками опитаних, до найвагоміших надбань вітчизняної освіти належить впровадження зовнішнього незалежного оцінювання, що

поставило певний антикорупційний бар'єр у вищій школі. Частка тих, хто отримавши атестат про середню освіту, став студентом без хабарів і знайомств, вже становить понад 70 %, що майже вдвічі більше попереднього, п'ятнадцятирічної давності показника. І все ж повністю це аморальне явище в освітній сфері поки що не подолано.

Досить позитивно відгукується суспільство і щодо профілізації старшої школи. Відійшли в минуле дискусії, що загострювалися ще порівняно недавно, оскільки з'явився належний інформаційно-просвітницький супровід, помітними стали результати нововведення. Його підтримують понад 70 % батьків, у яких є учні або студенти, і 75,8 % – працівники освіти.

Дуже уважно ставиться сучасне суспільство до якісного рівня вітчизняної освіти, що відображають учені у своїх соціологічних дослідженнях. Йдеться не лише про критичні оцінки, а й відчутний скепсис певної частини громадян до пропонованих закладами освіти нових підходів, прогресивних методів навчання різних категорій здобувачів освіти. Не відкидаючи таких суспільних настроїв та оцінок, дослідники зауважують, що «падіння освітнього рівня населення є глобальною проблемою сучасного світу, якої не оминають навіть найбільш розвинені країни». За приклад взято дослідження навичок дорослих у низці країн Організації економічного співробітництва та розвитку, де майже 20 % осіб 16–65-річного віку живуть з функціональною неписьменністю, що характеризується «нездатністю сприймати, розуміти та виокремлювати змістові частини навіть у простих текстах». Там же зафіксовано проблему освітньої нерівності, тобто «зростання розриву між рівнем освіти різних категорій населення – як на глобальному, так і на локальних рівнях». З цих причин більшість держав змушена дбати про «постійне вдосконалення освітніх систем задля підтримання належних темпів гуманітарного та науково-технологічного розвитку» [66, с. 21].

Саме за таким принципом доводиться діяти і сучасній українській освіті. Реформування заради вдосконалення змісту навчання на всіх рівнях освіти, якісна підготовка учня, студента, післядипломника, перенавчання дорослих стає найвищим професійним обов'язком кожного педагога. Його роль у розбудові освітньої сфери, піднесенні її авторитету в суспільстві, у забезпеченні рівня та якості послуг постійно зростає, виступає вирішальною силою у просуванні і здійсненні реформ. Від вихователя дитячого садка, майстра-наставника профтехучилища, вчителя середньої школи, викладача закладу вищої освіти очікується не лише виконання передба-

ченого, запланованого, а й робота на випередження, виявлення творчого підходу та ініціативності в усьому.

Захищаючись від ворожої шовіністичної ідеології, проголошеної і здійснюваної сусідньою агресивною державою, в українському освітньому процесі переважного, провідного значення набувають національні пріоритети. До них належить все, що пов'язане з утвердженням і захистом державної мови, орієнтацією на національні інтереси, поширенням правдивої української історії, піднесенням національної гідності, наголошенням на самобутності української нації, поширенням народних традицій, гордості за досягнення національної культури, освіти, науки, шануванні національних героїв, державних символів і багато-багато іншого, що закладено в законодавчі акти та правові норми, вироблені за роки незалежності України. Відбулося цілковите оновлення й переосмислення принципів національно-патріотичного виховання, які впродовж понад три десятиліття українські педагоги втілюють у життя.

За орієнтир і керівництво до дії служить Стратегія національно-патріотичного виховання, якою воно визнано одним з пріоритетних напрямів діяльності держави й суспільства. Національні цінності (самобутність, воля, соборність, гідність) названо основою розвитку національної свідомості. Формування в навчальних закладах почуття патріотизму кожного здобувача освіти вимагає від педагогічного працівника не тільки власного переконання, твердої позиції, а й глибоких, нестандартних знань, розуміння складних ситуацій, історичних і сучасних суспільних процесів. Утвердження в Україні ідеалів свободи, демократії, священного обов'язку захисту держави і нації від ворожих посягань на українську суверенну територію підкріплено ухваленням законів, що спрямовані на визнання учасників боротьби за незалежність, шанування їх мужності та героїзму, донесення до нинішнього і майбутніх поколінь об'єктивної історії про національний поступ до нового, справедливого суспільства.

Дуже своєчасним і необхідним для активізації діяльності вчителів загальної середньої освіти виявилось розроблення програми виховання «Нова українська школа» у поступі до цінностей», що визначила «чіткі пріоритети у вихованні особистості дитини із сформованими компетентностями, які допоможуть учнівській молоді відбутися в житті як порядним, високоморальним, професійно успішним, здоровим і щасливим людям». Виконання заходів цієї програми стосується кожного педагога, покликаного своєю професією, глибокими знаннями і вивіре-

ними методами гартувати молоду людину, виводити її на шляхи нових життєвих здобутків.

Забезпечення виховання активних і відповідальних громадян-патріотів для майбутнього України, за висновками науковців педагогічної сфери, реалізовується через «налагодження партнерської взаємодії між соціальними інститутами, які займаються вихованням зростаючої особистості; забезпечення освітянської спільноти дієвим інструментарієм виховання сучасних дітей та надання їм досвіду участі у прийнятті рішень і житті суспільства» [66, с. 73]. Серед найактуальніших завдань педагогів стало збагачення змісту оновлених навчальних програм з предмета «Захист України» історією героїчного воєнного протистояння загарбницькій агресії московії, розкриттям подвигів тисяч незламних з метою формування у старшокласників образу сучасного патріота-захисника рідної землі. Водночас має вдосконалюватись, наповнюватись оригінальним змістом методичний супровід оновлених навчальних програм з цього ж предмета й набуття учнями старших класів необхідних знань і навичок та предметних компетентностей.

Виконуючи положення Стратегії воєнної безпеки України та враховуючи бойові дії, що тривають понад два роки на півночі, сході і півдні країни, застосовуються й обґрунтовуються нові моделі військово-патріотичного виховання учнівської та студентської молоді в закладах загальної середньої та вищої освіти. При цьому педагоги ефективно використовують як національні традиції, так і сучасний європейський та світовий досвід.

Висновки до розділу 2

Запорукою успішної підготовки кваліфікованих фахівців, як можна переконатися з викладеного, є змістова глибинність, високий рівень та належна якість освіти. Йдеться про абсолютно всі освітні рівні. Істотні зміни, що сталися за останні тридцять років і стосувалися зменшення кількості випускників закладів загальної середньої освіти, з одного боку, а з іншого – надто великим зростанням кількості закладів вищої освіти, у тому числі й приватних, створили конкурентне середовище, що негативно вплинуло на наповнюваність закладів фахової передвищої освіти. Зазнавши розбалансування, система певною мірою знизила якість та ефективність підготовки здобувачів освіти.

Для фахової передвищої освіти невиправданою є її подрібненість, невелика наповнюваність закладів, дублювання професійної підготовки за освітніми рівнями кваліфікований робітник і фаховий молодший бакалавр у закладах фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти. Потребують удосконалення процедури добору педагогічних працівників для закладів фахової передвищої освіти. Доцільним є експериментальне застосування зовнішнього оцінювання якості знань. Успішний розвиток цього рівня освіти залежить від створення сучасної мережі її укрупнених (об'єднаних) закладів із врахуванням особливостей і можливостей кожного з регіонів.

Завдання великої державної ваги виконує система вищої освіти, яка забезпечує формування висококваліфікованих фахівців, здатних успішно діяти в умовах постійних змін. Структура сучасної вищої освіти в Україні приведена до стандартів, чинних у розвинених країнах. Аналізуючи нинішній стан і перспективи її розвитку, доводиться зважати насамперед на реалії конкурентоспроможності, створення цивілізованого змагального середовища. Сферу вищої освіти певною мірою демотивує низькоукладність вітчизняної економіки, що досить легко виявити через рейтинг п'ятдесяти найпотрібніших і постійно затребуваних професій, переважна кількість з яких не потребує оволодіння вищою освітою.

Поки що залишається невисокою якість вищої освіти в більшості університетів України, хоча в них відбулися системні реформування, застосовано принципи Болонського процесу. Тому стратегічно важливим завданням є укрупнення закладів вищої освіти на основі визначення найпотужніших і найрозвинутіших та згуртування навколо них порівняно слабших. В наш час

у більшості обласних центрів доцільно мати один регіональний університет. Зменшення кількості закладів вищої освіти поліпшить конкурсний відбір як майбутніх студентів, так і керівників та викладачів.

За роки незалежності в українській вищій освіті, хоч і повільно, з певними труднощами, все ж таки відбувалися прогресивні інноваційні зміни. Було кардинально оновлено освітнє законодавство і нормативно-правову базу з метою наближення та гармонізації з Європейським простором вищої освіти. Утвердилися і продовжують розвиватися принципи її демократизації, стали реальністю засади автономності закладів вищої освіти. Важливим кроком є розроблення та запровадження нових державних стандартів вищої освіти.

Подальша модернізація структури і змісту вищої освіти в Україні відбуватиметься через оптимізацію мережі її закладів (укрупнення, консолідація і концентрація ресурсів). Вдосконалюватиметься національне університетське рейтингування та розвиватимуться інші ефективні механізми оцінювання конкурентоспроможності. Зміст і спрямування вищої освіти відповідатимуть поточним і стратегічним цілям країни, забезпечуючи наукоємність, організацію освітнього процесу майбутніх фахівців на дослідницькій базі, у постійному зв'язку з практикою, потребами ринку.

У підготовці кваліфікованих фахівців для вітчизняної економіки значна роль відводиться системі професійної (професійно-технічної) освіти, яка прагне забезпечувати потреби в конкурентоспроможних кваліфікованих робітниках. Сучасний стан цієї освіти характеризується зменшенням учнівського контингенту, низькою наповнюваністю навчальних закладів. Серед гострих і назрілих проблем професійної (професійно-технічної) освіти на перший план виступає якість підготовки випускників, яка не завжди і не повною мірою відповідає вимогам сучасних виробництв. Значний розрив між практичними навичками, якими володіють випускники робітничих професій, і навичками, потрібними для досягнення бізнес-цілей, фіксують представники чотирьох із десяти фірм. Причиною такого стану може бути консервативність системи, її подрібненість, ресурсні обмеженості. Сюди ж варто віднести і недостатнє володіння сучасними навичками самих викладачів та майстрів виробничого навчання. Подекуди наставники неспроможні застосовувати інноваційні педагогічні технології, розробляти й використовувати SMART- комплекси.

На цьому тлі прийнято Концепцію реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти, розроблено Стратегію її розвитку. Серед заходів, спрямованих на оновлення і вдосконалення освітнього процесу значне місце відведено розширенню підготовки кваліфікованих

робітників зі складних інтегрованих професій, передбачено впровадження гнучких траєкторій здобуття повних і часткових кваліфікацій. Відбувається об'єднання малокомплектних закладів з метою оптимізації мережі. Модернізується їх ресурсне забезпечення, розробляються онлайн-платформи з навчальними та методичними матеріалами, SMART- комплекси навчальних дисциплін, створюються цифрові профілі майбутніх випускників для фіксування набутих компетентностей.

Зростає роль і значення для людини та її життєвих інтересів освіта дорослих. Особливою відповідальністю цієї освіти перед суспільством стало навчання і перенавчання вразливих верств населення: людей літнього віку, безробітних, мігрантів, інвалідів, формування нових професійних і соціальних компетентностей. Безперервний професійний розвиток фахівців різних галузей забезпечує післядипломна освіта, яка разом з підрозділами перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів входить до функцій закладів вищої освіти. Охоплені освітою дорослих також люди літнього віку, кількість яких в Україні постійно зростає. Вони залучаються до участі в освітніх процесах, опановують нові професійні та загальноосвітні навички. Територіальні центри соціального обслуговування організували і налагодили освітній процес у більш ніж 350 університетах «третього віку».

На всіх етапах розвитку української освіти, а особливо в роки незалежності, визначальною була постать педагога. Українська держава, забезпечуючи галузь необхідними законодавчими актами і нормативно-правовою базою, надала педагогам новітні механізми організації освітнього процесу, оснастила їх найважливішими важелями і можливостями здійснювати свою місію навчати й виховувати, передавати власні знання, уміння, досвід підрастаючому поколінню. Важливу роль у піднесенні авторитету українського вчителя, розширенні його прав і обов'язків відіграла Державна програма «Вчитель». А Концепція розвитку педагогічної освіти підкреслила значущість посідання центрального місця в освітній сфері педагогічного й науково-педагогічного персоналу. В умовах незалежності системою добору та підготовки педагогічних кадрів забезпечено значне поліпшення кваліфікації усіх категорій педагогічних працівників.

Реформування заради вдосконалення змісту навчання на всіх рівнях освіти, якісна підготовка учня, студента, післядипломника, перенавчання дорослих стає найвищим професійним обов'язком кожного педагога з неодмінним прагненням утверджувати в українському освітньому процесі національні пріоритети.

Відтак успішна підготовка кваліфікованих фахівців на різних рівнях української освіти залежить від низки факторів, що полягають:

- у глибинному змісті навчання здобувачів освіти, де тісно поєднані теоретичні положення з практичними навичками й уміннями;

- в удосконаленні фахової передвищої освіти, підвищення рівня підготовки випускників, швидкої та ефективної їхньої адаптації у виробничі процеси, доборі педагогічних працівників, створенні сучасної мережі укрупнених закладів передвищої освіти із врахуванням потреб та можливостей кожного з регіонів;

- у прискореному розвитку і вдосконаленні вищої освіти, виробленні нею конкурентоспроможного, цивілізованого змагального середовища, забезпеченні стратегічно важливого завдання щодо об'єднання закладів вищої освіти на основі найпотужніших і найрозвинутіших, подальшій модернізації структури і змісту вищої освіти, продовженні інтеграції національної системи вищої освіти й реалізації заходів щодо забезпечення її якості згідно з європейськими стандартами;

- в інноваційному розвитку й модернізації професійної (професійно-технічної) освіти, розгортанні навчально-практичних центрів за галузевим спрямуванням, підвищенні освітньої якості підготовки кваліфікованих робітників, впровадженні дуальної форми навчання, усуненні розриву між практичними навичками, якими володіють випускники робітничих професій, і навичками, потрібними для досягнення бізнес-цілей, об'єднанні малокомплектних закладів з метою оптимізації мережі, ширшому застосуванні онлайн-платформ з навчальними та методичними матеріалами, SMART- комплексів навчальних дисциплін;

- у формуванні в здобувачів ключових компетентностей, навчання і перенавчання соціально вразливих верств населення (людей літнього віку, безробітних, мігрантів, інвалідів), у забезпеченні післядипломною освітою безперервного професійного розвитку фахівців різних галузей, у подальшому розвитку освітніх програм, що стосуються перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, в утвердженні й поширенні самоосвіти;

- в уміннях і прагненнях сучасного українського педагога удосконалювати форми та методи освітнього процесу й удосконалюватися самому, впевненості у потребі реформування освітньої системи, забезпеченні високого рівня та якості освіти, національних пріоритетів освітньої сфери.

Розділ 3. ОСВІТНЄ ПАРТНЕРСТВО: ДОБІР УЧАСНИКІВ СПІВПРАЦІ, ВИКОРИСТАННЯ ЕФЕКТИВНИХ ФОРМ, МЕТОДІВ ТА ЗАСОБІВ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

3.1. Мета, основні завдання та об'єкти освітнього партнерства

У будь-якій справі, а в освітній особливо, дуже важливо вчасно встановлювати і постійно підтримувати взаємовигідні стосунки, мати надійних компаньйонів, мудрих і ділових спільників, зацікавлених у сприянні й допомозі навчальним закладам. Народжене й розвинуте в інтересах школяра, педагога, освітнє партнерство завжди виникає і дає відчутний результат там, де до його наповнення підходять творчо, ставляться з державною відповідальністю.

Освітнє партнерство – це система освітніх, економічних, соціальних, культурних, правових, управлінських відносин, що виникають у процесі добровільної співпраці суб'єктів освітньої діяльності з юридичними та фізичними особами з метою створення оптимальних умов реалізації освітніх, інших зацікавлених цілей, досягнення яких пов'язується з навчальним процесом. До суб'єктів освітнього партнерства відносяться фізичні та юридичні особи, які організують і здійснюють цей процес, тобто насамперед, заклади освіти, педагогічні працівники, а також представники органів управління системою освіти. Їхніми важливими характеристиками є компетентність у вказаній сфері. Об'єктами ж освітнього партнерства вважається сукупність явищ та процесів, стосовно яких це партнерство здійснюється і на які спрямовуються зусилля для одержання очікуваних результатів [98, с. 10–11].

Правовою підставою співпраці учасників освітнього партнерства є усна або письмова угода, а організаційною основою – проект співпраці, конкретна програма, план дій. У проекті фіксується система цілей і завдань, стислий опис послідовних етапів партнерства з термінами їх виконання, перелік основних засобів і заходів, очікувані результати, механізми контролю та оцінювання реалізованих намірів. Йдеться про установчі документи, розроблені спільно суб'єктами освітнього партнерства із позаосвітніми партнерами, тобто всіма іншими фізичними і юридичними особами, які беруть участь в організації та здійсненні заходів, передбачених угодою

і конкретним проектом співпраці. Спільно визначаються освітні запити, потреби, інтереси, цілі й ресурси, важливі й необхідні для організації та здійснення ухваленого проекту.

Освітнє партнерство має безпосередні зв'язки з методами навчання і виховання, збагачуючи учасників такої співпраці теоретичними знаннями про цілі і зміст сучасної освіти, системи навчання, ефективні освітні технології, методи, засоби та форми організації навчального процесу, а також про тенденції розвитку цих систем і технологій, про засоби й умови розвитку задатків та здібностей, творчого потенціалу особистості. Крім того, дидактичне знання дає змогу педагогічним працівникам розробляти теоретико-методичне забезпечення неформальної та інформальної (самостійної) освіти позаосвітніх партнерів, яке стає критично необхідним для їхньої продуктивної участі в процесі освітньої співпраці.

Своєрідний зв'язок освітнього партнерства спостерігається і з виховним процесом, що дає змогу збагатити освітню співпрацю знаннями про мету й зміст сучасного виховання, результативні методи і форми виховної роботи, ефективні системи і технології виховання. Ці зв'язки важливі ще й тому, що в процесі спільної діяльності постають і вирішуються проблеми соціального виховання, розвитку культури міжособистісного спілкування особистості, її толерантності в багатокультурному середовищі.

Ідеї, пов'язані з необхідністю взаємодії закладів освіти з іншими соціальними інститутами (сім'єю, підприємствами, закладами культури, громадськими організаціями), активної співпраці з ними з метою оптимального здійснення навчання й виховання людини, є досить давніми. Видатні педагоги – від Йоганна Генріха Песталоцці до Василя Сухомлинського висловлювали думки, формулювали педагогічні ідеї щодо такої взаємодії. Практичне втілення цих ідей можна побачити в освітній практиці, що здійснювалася в різні історичні періоди. Наукові дослідження з питань організації та здійснення освітнього партнерства на різних етапах його розвитку мають істотне значення для сьогодення: враховуючи історичний досвід в освітній співпраці, легше уникати помилок та непродуктивних напрямів.

Як і багато інших видів важливих суспільних відносин, співпраця між сторонами освітнього партнерства регулюється нормами права. Важливим нормативно-правовим актом, що регулює відносини освітнього партнерства, є Закон України «Про освіту» (2017 р.). У статті 2 цього Закону передбачено право суб'єкта освітньої діяльності «самостійно приймати

рішення з будь-яких питань у межах своєї автономії, визначеної цим Законом, спеціальними законами та/або установчими документами, зокрема з питань, не врегульованих законодавством». У статті 6 цього ж Закону вказано засади державної політики у сфері освіти та принципи діяльності, значущості для становлення теорії і практики освітнього партнерства, а саме: «людиноцентризм, державно-громадське й державно-приватне партнерство, інтеграція з ринком праці, академічна свобода, фінансова, економічна, кадрова та організаційна автономія закладів освіти у межах, визначених законом, державно-громадське управління освітою, сприяння навчанню впродовж життя, інтеграція в міжнародний освітній та науковий простір, доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою тощо».

Ще одним юридичним документом, важливим для правового регулювання освітнього партнерства в Україні, стала Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України. Згідно з урядовим документом, одним із напрямів забезпечення проведення докорінної та системної реформи загальної середньої освіти, яка визначена концепцією, є «запровадження нового принципу педагогіки партнерства, що ґрунтується на співпраці учня, вчителя і батьків». Тут також наголошено на необхідності «створення умов для розширення державно-громадського партнерства на засадах співфінансування і спільного управління школами».

Метою освітнього партнерства у загальній середній освіті є співпраця суб'єктів освітньої діяльності з іншими юридичними та фізичними особами для реалізації різноманітних освітніх цілей і завдань через створення оптимальних умов організації та провадження освітнього процесу у відповідних навчальних закладах. Ефективне освітнє партнерство покликане забезпечувати реалізацію кількох головних цілей, серед яких:

- допомога суб'єктам освітньої діяльності в системі загальної середньої школи, підтримка взаємовигідного і продуктивного зв'язку з іншими важливими суспільними інститутами, громадою, соціальним середовищем;
- сприяння розв'язанню суспільних проблем економічного, соціального, соціально-педагогічного, соціокультурного, правового характеру, а також розвитку громади й суспільства;
- допомога розвитку вітчизняної системи загальної середньої освіти завдяки створенню сприятливих умов для розвитку суб'єктів освітньої ді-

яльності в цій системі, зокрема навчальному закладу та його педагогічному колективу;

- сприяння подальшій демократизації управління системою загальної середньої освіти, розвитку механізмів державно-громадського управління нею, формуванню вчителів, керівників шкіл і працівників органів управління загальною середньою освітою нових професійних компетентностей;

- забезпечення позабюджетного фінансування закладів системи загальної середньої освіти, сприяння прозорому і справедливому розподілу отриманих бюджетних і позабюджетних коштів;

- забезпечення підвищення якості освіти, освіченості випускників шкіл через створення сприятливих умов для оптимізації навчального процесу, впровадження сучасного змісту освіти, застосування новітніх освітніх технологій;

- створення умов для реалізації освітніх ініціатив, інновацій, запропонованих учителями й педагогічними колективами, сприяння академічній свободі вчителів [98, с. 121].

Процес визначення та обґрунтування об'єкта, мети та завдань освітнього партнерства в системі загальної середньої освіти є вирішальним для його оптимальної організації й успішного здійснення. Сучасна практика освітнього партнерства демонструє досить обережне ставлення суб'єктів до вибору об'єкта співпраці. Суб'єкти освітнього партнерства формулюють його як умови освітньої діяльності, умови життя й існування закладу загальної середньої освіти. Якщо йдеться про кадрові умови, то передбачається або організація підвищення кваліфікації вчителів, або залучення до заходів партнерства фахівців з інших сфер суспільної практики. Забезпечення науково-методичних умов пов'язують із співпрацею з науковими установами, закладами вищої освіти щодо розроблення та/або впровадження науково-методичного забезпечення освітньої діяльності. Методичні умови партнерства окреслюють тоді, коли прагнуть впровадити конкретну інноваційну розробку (методику або технологію). Створення фінансових умов передбачає залучення школою спонсорської чи благодійної допомоги. Матеріально-технічні умови стосуються облаштування приміщень, отримання технічних засобів навчання, забезпечення транспортом, використання ресурсних можливостей партнерів. Інформаційні умови охоплюють поширення інформаційних повідомлень про освітню діяльність та її результати. Соціально-педагогічні умови пов'язані із соці-

алізацією учасників освітнього процесу, соціальним вихованням здобувачів освіти.

Уявлення освітян про забезпечення оптимальних умов освітньої діяльності як пріоритетний об'єкт освітнього партнерства народилося в період економічної кризи 90-х років минулого століття і внаслідок її негативного впливу на систему освіти загалом та систему навчальних закладів загальної середньої освіти зокрема. Тоді, за катастрофічного дефіциту фінансування освітньої галузі, успішне здійснення освітнього процесу й нормальне функціонування школи безпосередньо залежало від здатності його адміністрації та педагогічного колективу встановлювати необхідні партнерські зв'язки, залучати потрібні ресурси з інших галузей. Нині обставини змінилися, набрали дещо іншого характеру. Хоча війна, нав'язана московитським загарбником, завдає величезних людських, економічних, матеріальних втрат, все ж поступ освітнього партнерства передбачатиме перенесення зі створення умов освітньої діяльності на процес її розвитку, на зростання впливу освітньої діяльності в закладах загальної середньої освіти на розвиток людини і громадянина, громади, суспільства й держави. Вагомі перспективи розвитку освітнього партнерства в майбутньому пов'язуються з таким його об'єктом, як розвиток системи загальної середньої освіти в цілому.

Масштабність і продуктивність освітнього партнерства у сучасній вітчизняній системі загальної середньої освіти, безперечно, залежатимуть від успішної реалізації освітньої реформи. Значення освітнього партнерства зростатиме в разі досягнення реальних якісних змін у структурі й функціонуванні системи загальної середньої освіти, пов'язаних з автономізацією школи, академічною свободою вчителя, запровадженням принципів дитиноцентризму й педагогіки партнерства, із удосконаленням змісту освітнього процесу. Однак освітнє партнерство – це не лише наслідок ефективного реформування загальної середньої освіти. Водночас воно є одним з потужних чинників накопичення критично важливої маси кількісних і якісних позитивних змін цієї системи, тобто процесу її реформування. Все ж теперішній стан його застосування в цьому процесі ще далекий від ідеального, що й зумовлює актуальність і практичне значення поглибленого аналізу освітнього партнерства в системі загальної середньої освіти. Серед найважливіших об'єктів освітнього партнерства в контексті реформування системи загальної середньої освіти можна виокремити такі:

- співпрацю щодо прогнозування й конструювання змісту загальної середньої освіти (здійснюється з ученими, роботодавцями, підприємцями, представниками органів влади й місцевого самоврядування, професійних і громадських організацій), а саме: визначення нових і перегляд компонентного складу усталених ключових компетентностей у контексті оновлення державних стандартів загальної середньої освіти; прогнозування й розроблення варіативного складника змісту загальної середньої освіти (на рівні області, громади, навчального закладу); створення авторських освітніх програм, навчальних програм спеціальних курсів, курсів за вибором;
- розроблення й реалізацію теоретичних положень, створення і впровадження методичних розробок із теорії освітнього партнерства, спрямованих на забезпечення організаційних і педагогічних умов співпраці учня, вчителя і батьків, практичну реалізацію принципу педагогіки партнерства в освітньому процесі;
- створення інформаційних, правових, організаційних, методичних, матеріально-технічних, фінансових можливостей для реалізації академічної свободи, особистісних і професійних інтересів учителя, а також підвищення рівня його оплати праці за рахунок фінансової допомоги від партнерів, завдяки яким посилюватиметься мотивація освітньої діяльності вчителя;
- формування умов для професійного зростання педагогічних працівників через застосування інформаційних, кадрових, виробничих, фінансових можливостей партнерів, залучення вчителів до процесу співробітництва, одним з очікуваних результатів якого стануть здобуття ними нових знань, оволодіння новими методиками й технологіями освітньої діяльності, набуття вмінь і навичок, практичного досвіду;
- вивчення й реалізація освітніх потреб учнів, які складно визначити й реалізувати в межах закладу загальної середньої школи або лише зусиллями його вчителів, тільки за рахунок бюджетного фінансування;
- визначення, організація і здійснення виховних справ, виконання яких неможливе без залучення партнерів з інших сфер суспільного життя;
- створення сучасного освітнього середовища, яке забезпечить необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів, вчителів, батьків;
- розвиток організаційної структури школи відповідно до нового змісту освіти, набуття учнями ключових компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості;

- залучення ресурсів і досвіду, потрібних для децентралізації та ефективного управління загальною середньою освітою, забезпечення реальної автономії школи (навчання й стажування адміністрації та педагогічних працівників шкіл, створення управлінських механізмів, отримання інформаційно-комунікаційних технологій, інформаційної техніки для створення інформатизованої системи управління закладом загальної середньої освіти);

- вироблення і впровадження організаційних механізмів, забезпечення контролю за справедливим розподілом публічних коштів, що сприятиме рівному доступу всіх дітей до якісної освіти.

Науково-технічні досягнення і зумовлений ними суспільний прогрес змушуватимуть українське суспільство і владні органи ще неодноразово звертатися до реформування системи загальної середньої освіти зокрема і системи освіти загалом. А процес їхньої модернізації стане практично постійним уже в найближчому майбутньому. І чим успішніше відбуватиметься ця модернізація, тим менш різкими й болючими будуть подальші реформи. Виокремлені вище об'єкти освітнього партнерства, хоч і пов'язані з нинішніми змінами у вітчизняній системі освіти, все ж не втрачати-муть актуальності в майбутньому.

Найзагальнішим об'єктом освітнього партнерства в системі загальної середньої освіти залишається створення сприятливих умов для її розвитку та вдосконалення, що передбачає об'єднаний поступ у співробітництві з науково-методичним, інституційним, змістовим, організаційно-методичним управлінським і кадровим складниками.

До основних об'єктів освітнього партнерства в системі загальної середньої освіти, що потребують обґрунтування, слід віднести такі:

- розвиток суб'єктів освітньої діяльності в цій системі, зокрема процес інноваційного розвитку навчальних закладів різних форм власності, професійний розвиток і реалізація академічної свободи вчителя;

- забезпечення реалізації освітніх потреб і розвитку учасників освітнього процесу (здобувачів загальної середньої освіти, їхніх сімей), а також соціальних груп, громад; вирішення їхніх соціальних проблем освітніми засобами за участю суб'єктів освітньої діяльності;

- управління загальною середньою освітою (від самоменеджменту вчителя, управління закладом освіти до формування державної політики у сфері освіти); одним із важливих найконкретніших об'єктів освітнього партнерства за цим напрямом є створення умов (правових, науково-ме-

тодичних, кадрових, управлінських, фінансових, матеріально-технічних, інформаційних, соціально-психологічних) для наповнення реальним змістом автономії закладу загальної середньої освіти;

- освітній процес (виховання, навчання й розвиток здобувача освіти);
- конструювання змісту освіти (передусім варіативний компонент змісту освіти, а також розроблення авторських освітніх і навчальних програм);
- удосконалення організаційно-методичного забезпечення освітнього процесу, впровадження сучасних освітніх технологій, методів та засобів навчання, новітніх форм організації навчання і виховання;
- розвиток інформаційно-освітнього середовища закладу системи загальної середньої освіти, що передбачає забезпечення школи інформаційною технікою й ліцензійним програмним забезпеченням, підготовку учасників освітнього процесу до застосування їх в освітній діяльності;
- позабюджетне фінансування закладу системи загальної середньої освіти та контроль за розподілом бюджетних і позабюджетних коштів;
- методична робота в закладах системи загальної середньої освіти, підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Отже, процес визначення та обґрунтування об'єкта, мети та завдань освітнього партнерства в системі загальної середньої освіти є вирішальним для його оптимальної організації й успішного здійснення. Під час визначення об'єкта залишається обрати пріоритети співпраці: освітні чи соціальні. Відповідь зможуть дати лише суб'єкти освітньої діяльності, перед якими це питання постане неодмінно.

3.2. Об'єкти освітнього партнерства в системі загальної середньої освіти та його найважливіший інструментарій

Визначення й обґрунтування процесуальних характеристик освітнього партнерства в закладах системи загальної середньої освіти має свої особливості. Тому необхідно насамперед виокремити етапи цього партнерства, з'ясувати послідовність їхньої реалізації, обґрунтувати зміст кожного і вказати на принципи здійснення процесу за різними рівнями управління освітнім партнерством. Кількість і послідовність етапів залежатиме від деяких обставин, зокрема:

- від конкретного поєднання суб'єктів, між якими здійснюється освітнє партнерство (чим більше суб'єктів і чим ширші повноваження кожного

з них, тим складніше погоджувати їхню участь і координувати взаємодію в процесі освітнього партнерства; процес освітнього партнерства ускладнюватиметься через залучення до нього додаткових процедур, операцій, етапів);

- від рівня управління процесом освітнього партнерства в системі загальної середньої освіти (закономірно, що організація заходів освітнього партнерства на міжнародному, державному, регіональному рівнях є значно складнішою, ніж на рівні окремого педагогічного працівника чи навчального закладу);

- від об'єкта освітнього партнерства, тобто об'єкта в системі загальної середньої освіти, який спільними зусиллями суб'єкти прагнуть дослідити, створити, оптимізувати, подолати (складність освітнього об'єкта може зумовити необхідність вирішення під час партнерської співпраці цілого комплексу проблем: правових, фінансових, кадрових, організаційних, інформаційних, що позначиться на конструктивних і змістових особливостях процесу освітнього партнерства);

- від цілей освітнього партнерства (реалізація стратегічних цілей передбачатиме тривале партнерство, якому притаманний складніший алгоритм, повторення кількох циклів натомість тактичне партнерство (для розв'язання локального завдання) обмежуватиметься окремим заходом.

Структура процесу освітнього партнерства передбачає етап підготовки, цілепокладання та планування, здійснення, оцінювання та коригування. На етапі підготовки передбачається загальноосвітнім партнером (вчителями, учнями та їхніми батьками) визначення об'єкта й мети співробітництва, а також переліку потенційних партнерів, у пропозиціях яких необхідно знайти спільні інтереси та завдання. Якщо потенційні партнери доходять згоди щодо визначення об'єкта, мети та найважливіших цілей співробітництва, доцільності залучення й орієнтовного переліку інших партнерів, то починається наступний етап – цілепокладання та планування освітнього партнерства. Сторони не завжди приділяють цьому етапу належну увагу, що в подальшому загрожує низькою ефективністю партнерської взаємодії, непорозуміннями, конфліктами, втратою інтересу як до окремого випадку, так і до освітнього партнерства загалом. Попередити настання такого негативного розвитку подій можна встановленням, погодженням і правовим закріпленням головних цілей співпраці (цілепокладанням), чітким визначенням завдань на кожен рік, погодженням й

затвердженням переліку найважливіших заходів, термінів їх проведення, відповідальних осіб, необхідних ресурсів.

Етап цілепокладання та планування забезпечує визначеність, передбачуваність освітнього партнерства для всіх учасників цього процесу. У ході його здійснення дотримуються послідовності процедур: спершу відбувається формулювання й погодження цілей, деталізація цілей у завданнях, встановлення послідовності реалізації завдань, визначення та погодження часових меж; згодом виділяються й погоджуються відповідальні особи, визначаються необхідні ресурси, окреслюються очікувані результати і механізми контролю й оцінювання; і, нарешті, пишеться план або проєкт освітнього партнерства, відбувається схвалення плану чи проєкту освітнього партнерства (договору) його сторонами.

Договір про освітнє партнерство може мати одну з трьох форм, передбачених правовими нормами. Це, наприклад, договір усний, якщо серед учасників переважають фізичні особи, впевнені в повному порозумінні і співпраця яких не стосується фінансових або матеріально-технічних ресурсів, не накладає на сторони особливих обов'язків і відповідальності. Письмову форму договору обирають, коли йдеться про освітнє партнерство між юридичними особами і якщо загальноосвітнім партнером є заклад загальної середньої освіти в цілому. Підписаний партнерами, він стає правовим документом, що засвідчує, регламентує та регулює співробітництво між ними. В окремих випадках учасники можуть укласти письмовий договір з нотаріальним посвідченням і державною реєстрацією.

Реалізація заходів освітнього партнерства у сфері загальної середньої освіти концентрується довкола відповідного освітнього процесу. В основу партнерської взаємодії покладено освітні дії та заходи, хоча одночасно з ними можуть виконуватися й інші, які сприяють реалізації освітніх, створюють умови для успішного здобуття загальної середньої освіти, оптимального перебігу освітнього процесу, реалізації прав його учасників. До цих заходів і дій відносять інформаційні, просвітницькі, соціальні, соціально-правові, соціально-педагогічні, психолого-педагогічні, культурного дозвілля.

Освітня практика дає змогу виокремити етапи освітнього партнерства за ініціативою закладу загальної середньої освіти і, насамперед, концептуальний, що передбачає виникнення й «кристалізацію» ідеї освітнього партнерства у свідомості представників адміністрації, педагогічного колективу, учнів та їхніх батьків. Завданням керівництва школи, гімназії,

ліцею є пошук, вивчення, фіксування та критичне осмислення цих ідей, виділення найперспективніших, найкращих з них.

Концепція освітнього партнерства начального закладу – це сукупність зафіксованих узагальнених поглядів членів педагогічного колективу школи, учнів та їхніх батьків на його цілі, завдання, засоби й очікувані результати, а також на можливих партнерів, співробітництво з якими дасть змогу здійснювати цей процес. Виникнення такої концепції пов'язане з кількома передумовами, найважливішою з яких стає рефлексія вчителів, активних учнів та їхніх батьків з приводу освітнього партнерства. Іншою, не менш істотною передумовою її утворення є цілеспрямована комунікація між учителями. Ця концепція постає, визріває під час вільного обговорення педагогічними працівниками та іншими учасниками освітнього процесу свого бачення, поглядів, ідей, задумів. Вирішальна роль при цьому відводиться адміністрації навчального закладу щодо організації обговорення поглядів учасників освітнього процесу, педагогічних працівників на перспективи освітнього партнерства закладу в контексті внутрішньо-шкільної методичної роботи (скажімо, за допомогою практичного семінару, фокус-групи, «мозкового штурму»).

Застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та цифрових інструментів істотно полегшує створення й оприлюднення концепції освітнього партнерства закладу загальної середньої освіти, зокрема оголошення про розроблення концепції може бути розміщено на сайті школи. У тексті такого оголошення вказується орієнтовна структура концепції (цілі й завдання, засоби, очікувані результати, можливі освітні та позаосвітні партнери). Зробити його доступним можна лише для зареєстрованих користувачів (представників педагогічного колективу, учнів та їхніх батьків, представників територіальної громади й науково-педагогічної громадськості, які активно співпрацюють зі школою). Тут же можна організувати обговорення зацікавленими особами пропозицій стосовно вказаного змісту концепції.

Завдання концептуального етапу можна вважати виконаним тоді, коли адміністрація навчального закладу або група ініціативних учителів опрацює, зафіксує й узагальнить результати обговорення, сформулює перелік першочергових цілей і завдань освітнього партнерства закладу освіти, можливих засобів їх досягнення, очікуваних результатів, фізичних і юридичних осіб, котрі розглядаються як потенційні партнери.

Виробивши концептуальне бачення, маючи розроблену концепцію освітнього партнерства, адміністрація і педагогічний колектив навчаль-

ного закладу разом з іншими учасниками освітнього процесу можуть активно й успішно здійснювати сплановане. Та час від часу повернення до концептуального етапу матиме сенс і воно неминуче. Періодичний аналіз, переосмислення, оновлення концепції освітнього партнерства школи дадуть змогу враховувати в ній новітні суспільні та освітні запити, позитивно впливатимуть на ефективність цього процесу.

На етапі підготовки освітнього партнерства в навчальному закладі створюються внутрішні умови, необхідні для досягнення поставлених цілей, деталізації та реалізації концептуальних засад. Постають питання організаційно-управлінського, кадрового, ресурсного забезпечення. Йдеться, зокрема, про розпорядження директора школи щодо календарного плану роботи із запровадження напрямів освітнього партнерства, визначення відповідальних осіб, а також виділення і залучення зацікавлених учителів, батьків, представників громади, їх підготовку, забезпечення приміщенням, комп'ютерною технікою, засобами зв'язку.

Окремі заклади системи загальної середньої освіти мають величезний досвід організації та впровадження освітнього партнерства. Багато шкіл брали і беруть участь у важливих, конче потрібних освітнім закладам, проектах або заходах. Важливо аналізувати й поглиблено вивчати досвід співробітництва, набутий педагогічними колективами, виокремлювати й осмислювати причини здобутих успіхів і можливих невдач. Для цього у межах науково-методичної роботи освітнього закладу буває корисним і доцільним проведення практичного семінару за темою «Освітнє партнерство школи: досвід, здобутки, проблеми, перспективи». Таке навчання, обмін досвідом, аналіз промахів і невдач сприятиме також подальшій координації, розвитку наявних і нових напрямів освітнього партнерства.

Ефективна управлінська діяльність адміністрації школи завжди відіграє вирішальну роль у належній підготовці педагогічного колективу, залучених учнів та їхніх батьків до реалізації передбаченого. Без належної і постійної уваги з боку керівництва навчального закладу заходи освітнього партнерства не зможуть бути продуктивними, потрібними темпами рухатися вперед, давати очікувані результати. Ще одним важливим складником цього ж етапу є підготовка представників педагогічного колективу, інших учасників освітнього процесу до організації та здійснення освітнього партнерства, що дасть змогу розв'язати кілька завдань. Мається на увазі ознайомлення учасників з теорією і практикою освітнього партнерства в навчальному закладі, «вирівнювання»

досвіду участі в ньому різних учителів, сформування в них додаткових умінь і навичок, необхідність яких зумовлена специфікою нових цілей і напрямів партнерства.

На діагностувальному етапі передбачається залучення і застосування визначального інструментарію, потрібного для збору інформації про ставлення учасників освітнього процесу до певного об'єкта освітнього партнерства, їх готовності до такого співробітництва, на основі якого можна буде зробити висновки про доцільність і складність реалізації можливих цілей. Оскільки участь у процесі освітнього партнерства школи має добровільний характер, але вимагає зацікавленого ставлення й тривалих зусиль залучених учасників, витрат їхнього часу й певних матеріальних ресурсів, то адміністрації освітнього закладу слід дуже відповідально поставитися до визначення його можливих об'єктів і цілей, які мають відповідати кільком важливим вимогам.

По-перше, об'єкт і цілі, котрі визначатимуть процес освітнього партнерства школи, мають бути значущими для його учасників. Варто пересвідчитися в тому, що широке коло учасників освітнього процесу, які виявляють бажання брати активну участь у партнерській співпраці, має інтерес до певного об'єкта. Крім того, учителі, учні та їхні батьки, інші учасники освітнього партнерства не повинні втратити зацікавленість до нього під час його здійснення. По-друге, обраний об'єкт, визначені цілі й завдання освітнього партнерства школи мають бути посилюючими для його учасників. Вони повинні бути готовими до нього, або бути спроможними набути відповідної підготовки. По-третє, з одного боку, адміністрація повинна бути переконана в доцільності участі школи в процесі партнерської співпраці, у важливості й корисності його результатів для розвитку, а з іншого, має бути впевнена в тому, що школа зможе виконати партнерські зобов'язання, має для цього необхідні управлінські, кадрові, матеріально-технічні, інформаційні, методичні ресурси [98, с. 131].

Серед діагностувального інструментарію – опитувальники для учасників освітнього процесу, тести й опитувальники, які дають змогу оцінити готовність до здійснення освітнього партнерства, бланки оцінювання ресурсної бази закладу загальної середньої освіти, методики експертного опитування. Проведене діагностування дає змогу визначити слабкі місця й проблеми, з якими доведеться стикнутися школі під час освітнього партнерства, окреслити додаткові завдання, котрі треба буде виконати заради його успішного здійснення. Виділені об'єкти (цілі) до-

поможуть звузати коло установ і організацій, що розглядатимуться як можливі учасники освітнього партнерства.

При цьому організаторам не можна буде обійтись без залучення методу прогнозних сценаріїв, який передбачає моделювання важливих характеристик процесу освітнього партнерства в майбутньому: оптимістичний, реалістичний, песимістичний. Перший з них, оптимістичний, дає змогу розглянути розвиток цього процесу в умовах позитивного впливу його внутрішніх і зовнішніх чинників. Реалістичний допоможе побачити можливий розвиток освітнього партнерства за умови несприятливого впливу окремих внутрішніх або зовнішніх дій. Модель песимістичного сценарію подає розгортання процесу партнерства в умовах негативних зовнішніх і внутрішніх впливів. Головним завданням, яке необхідно виконати на цьому етапі, – підготувати учасників освітнього партнерства до різних варіантів розвитку процесу в майбутньому. В такий спосіб буде отримана змога належним чином підготуватися як до попередження й подолання негативного впливу, так і до максимально продуктивного використання можливостей, створених сприятливим розвитком подій.

Важливим етапом є спілкування уповноважених представників навчального закладу з представниками інших установ і організацій, що розглядаються як потенційні освітні й позаосвітні партнери. Така комунікація, а це переговори про освітнє партнерство, здійснюється або віч-на-віч, або опосередковано, за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій і завершується погодженням і підписанням угод про освітнє партнерство. Певний час відводиться на розроблення й погодження сторонами проєкту освітнього партнерства. Обов'язковим тут є обґрунтування актуальності об'єкта цього партнерства, система його цілей і завдань, перелік виконавців з визначенням для кожного з них конкретних напрямів та завдань діяльності, опис послідовних етапів освітнього партнерства з термінами їх здійснення, перелік основних засобів та заходів щодо реалізації проєкту, очікувані результати, механізми його контролю й оцінювання.

Деталізація спроектованого процесу освітнього партнерства відбувається через конкретний план, основою якого є послідовний перелік завдань, які передбачається виконати з обов'язковим визначенням відповідальних осіб, термінами й засобами виконання, а також очікуваними результатами.

Низка інших етапів охоплюють мотивування, організаційні підходи, коригування, реалізацію запланованого. Суттєве значення має підсумко-

ве оцінювання результатів партнерства, яке здійснюється уповноваженими учасниками освітнього процесу, представниками установ і організацій-партнерів на основі системи критеріїв та показників за допомогою відповідного інструментарію. Головним завданням підсумкового оцінювання є розроблення рекомендацій стосовно коригування цілей і змісту цього процесу, його оптимізації в подальшому.

Для розгортання освітнього партнерства в системі загальної середньої освіти важливо впевнено й надійно користуватися відповідним інструментарієм, складниками якого є сукупність методів, прийомів, методик, технік, засобів, способів і процедур. Кожен суб'єкт освітнього партнерства в системі загальної середньої освіти, як правило, напрацьовує власний арсенал методів і засобів, а конкретний перелік таких методів і засобів, що реалізується окремими суб'єктами, залежить від їхнього досвіду освітнього партнерства, цілей і завдань, заходів і дій, які вони здійснювали в цьому процесі. Варто виокремити загальний інструментарій освітнього партнерства в школах, тобто ті методи і засоби, що застосовуються практично в усіх випадках співробітництва, та спеціальний інструментарій, що залучається до розв'язання специфічних завдань у конкретних випадках партнерства, тому є характерним для арсеналу засобів лише його окремих суб'єктів.

Серед інструментарію за походженням вирізняють загальнонауковий, управлінський, прогностичний, правовий, освітньо-педагогічний, соціологічний, психологічний, інформаційний. До загальнонаукового відносять методи аналізу й синтезу, порівняння, класифікації і систематизації, узагальнення, моделювання, абстрагування й конкретизації. Ці методи застосовуються на всіх етапах процесу освітнього партнерства, оскільки вони є методами пізнання, що ґрунтуються на мисленневих, логічних операціях, мисленні людини, в якому відображається й перетворюється інформація про цей процес та про дії людини в ньому.

Важливим методом, застосовуваним у процесі освітнього партнерства, є спостереження, яке називають «систематичним цілеспрямованим вивченням об'єкта», що «дає змогу отримати первинну інформацію про нього у вигляді сукупності емпіричних тверджень» [110, с. 77] У процесі освітнього партнерства спостереження може здійснюватися як за його об'єктом, так і за розвитком учасників, змінами в закладі загальної середньої освіти, територіальної громади. Саме метод спостереження разом з опитуванням (анкетування, інтерв'ю), фокус-групою, експертними оцін-

ками, аналізом документів складають соціологічний інструментарій. Відіграє помітну роль і має вагоме значення управлінський інструментарій, оскільки дає змогу забезпечити цілеспрямованість, керованість і контролюваність процесу освітнього партнерства. Сюди ж треба віднести ще й отримання інформації, необхідної для управління освітнім партнерством, що охоплює методи спостереження, бесіди, вивчення документації закладу освіти, вивчення продуктів діяльності вчителів або здобувачів освіти, тестування, екстраполяції, публікації експертної оцінки, моделювання.

Три підгрупи різних методів охоплює організаційний інструментарій [104, с. 331–361]. До першої належать методи організації в закладі освіти масових наукових, методичних і практичних заходів, присвячених проблематиці освітнього партнерства в загальній середній освіті, теоретичній підготовці учасників до його здійснення, обговоренню концептуальних ідей щодо освітнього партнерства, а саме: організації педагогічних рад, конференцій і виставок, лекцій (у тому числі дистанційних, за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій); у другій підгрупі виокремлено методи групової роботи, спрямовані на поглиблення теоретичної підготовки учасників освітнього партнерства, формування в них практичних умінь і навичок, розроблення документів, пов'язаних із здійсненням такого партнерства, а саме: організація засідань структурних підрозділів закладу загальної середньої освіти, нарад, семінарів, освітніх занять для вчителів, учнів і батьків, які братимуть участь у процесі освітнього партнерства, творчих груп учасників освітнього процесу; третя підгрупа об'єднує методи індивідуальної роботи з учасниками освітнього процесу, які беруть безпосередню участь у виконанні завдань освітнього партнерства закладу загальної середньої освіти, а саме: бесіда, інструктаж, організація наставництва, самоосвітньої діяльності.

Прогностичний інструментарій освітнього партнерства дає змогу передбачити його загальні тенденції, визначити перспективи, побачити варіанти перебігу й можливі результати певного випадку такої співпраці в контексті розвитку суспільства і його освітньої сфери. Врахування прогнозів і рекомендацій, вироблених у ході застосування прогностичного інструментарію, сприяє ухваленню оптимальних управлінських рішень, завдяки чому можна якнайповніше використати можливості, вчасно запобігти або подолати вплив несприятливих внутрішніх чи зовнішніх чинників. Прогностичним інструментарієм освітнього партнерства є система прогнозування, методи, методики й прийоми прогнозування, спеціальні

інформаційно-технологічні та інформаційно-технічні засоби. Слід при цьому мати на увазі, що створення й застосування такої системи прогнозування на сучасному етапі розвитку освітнього партнерства посилені поки що лише центральним та місцевим державним органам управління освітою. Хоча за результатами проведених досліджень можна сподіватися на поступовий розвиток теорії й практики освітньо-педагогічного прогнозування, забезпечення закладів освіти необхідним прогностичним інструментарієм.

Масив освітніх технологій, методів і прийомів, засобів, організаційних форм навчання та виховання охоплює освітньо-педагогічний інструментарій. Ці методи, способи й засоби застосовуються, як правило, у ході реалізаційного етапу освітнього партнерства для «стимулювання і розвитку потенційних можливостей особистості» різних учасників освітнього процесу, «конструктивної діяльності щодо зміни несприятливої соціально-педагогічної ситуації чи розв'язання соціально-педагогічних проблем» [91, с. 129], що виникають в окремих учасників освітнього процесу, у закладі загальної середньої освіти, у територіальній громаді.

Окремим важливим складником інструментарію освітнього партнерства є інструменти його інформаційного забезпечення. До їхніх основних завдань [88, с. 176] слід віднести інформування про концептуальні ідеї, проекти, плани й заходи освітнього партнерства, як потенційних учасників, так і широкої громадськості, формування позитивної громадської думки про таку діяльність і суб'єктів освітньої діяльності, як її проводять, пошук ресурсів і активізація прихильників, необхідні для успішного розв'язання проблем, що можуть виникати в процесі співпраці. Існує низка інструментів інформаційного забезпечення, які можна застосовувати «як для впливу на зовнішнє середовище, так і для внутрішнього користування», а саме: «конференції та прес-конференції, брифінги, загальні збори працівників програми чи проекту, неформальні зустрічі, на які можуть бути запрошені журналісти, дискусії, круглі столи з актуальних проблем, письмові комунікації (прес-релізи, брошури, буклети), усна комунікація (через семінари, особисті зустрічі), комунікація через засоби масової інформації (теле- та радіопроекти, відео кліпи та рекламні ролики)» [88, с. 180–181].

3.3. Взаємодія головних освітніх партнерів: учителя й учня

Ключовим завданням організації ефективної системи освітнього партнерства школи є досягнення надійної взаємодії між учительством і учнівством. Значущість реалізації цього завдання зростатиме пропорційно набиранню ваги процесів автономізації закладу загальної середньої освіти, забезпеченню академічної свободи вчителя, посиленню впливу освітніх і соціальних результатів освітньої діяльності школи на соціально-економічні й соціокультурні процеси в її територіальній громаді.

Партнерські стосунки вчителя й учнів – це складне не тільки явище суто освітнього характеру, а й явище освітнього партнерства, яке вимагає старанного вивчення і повноцінних визначень його аспектів, зокрема, філософського, освітнього, соціального, правового й психологічного. Гуманістичними, філософськи загостреними ідеями людино- і дитиноцентризму просякнутий весь комплекс партнерства вчителя й учня. Освітня взаємодія, партнерські відносини вчительства й учнівства ґрунтуються на ідеях і розуміннях цінності людського життя, людської особистості, людської гідності, людського спілкування, пізнання й діяльності. Ці ідеї спрямовують людину до пізнання світу, інших людей і самопізнання, до розвитку й саморозвитку, до реалізації своїх прав та здібностей, вироблення поваги до прав і гідності інших осіб.

Здобувач освіти, співпраця з яким здійснюється на засадах педагогіки партнерства, усвідомлює свою людську гідність, цінність власного життя, відповідальність за свій розвиток, значущість пізнання й отримуваної освіти. Однак дія освітнього партнерства – це шлях від окремого до загального, від особистого до загальнолюдського, від зацікавлень окремої людини до інтересів усього суспільства і неодмінного досягнення гармонії між ними. Норми освітнього партнерства «скеровують індивідуальні інтереси до універсальних переваг» [94, с. 39]. Значення партнерських стосунків здобувача освіти з учителем та іншими учнями полягає в тому, що одночасно з усвідомленням власної гідності він починає усвідомлювати гідність вчителя й інших учнів, а поцінувавши власне життя, розуміє цінність життя іншої людини.

Партнерство учителя й учнів утворює між ними «нерівну рівність». З одного боку, це люди різного віку, з різним життєвим досвідом і різним рівнем освіти, вони учасники освітнього процесу з різними правами й обов'язками. На вчителя, як на дорослу, повнолітню особу, покладено значно більші юридичні обов'язки, правову й моральну відповідальність

за організацію та здійснення освітнього процесу, його перебіг і результати, за життя та здоров'я учнів. З іншого боку, і вчитель, і учні рівні у своїй людській гідності, наділені однаковими фундаментальними людськими правами, насамперед на розвиток своєї особистості, на розкриття і реалізацію свого особистісного потенціалу, на здобуття освіти. Зрештою, учитель і учні є суб'єктами спільної діяльності й спілкування, зумовлених участю в освітньому процесі.

З освітньої точки зору партнерство вчительства й учнівства полягає в зростанні суб'єктності учнів як учасників освітнього процесу, що розглядається одним з його важливих результатів. Саме вчительство несе відповідальність за якісну організацію та здійснення освітнього процесу, за його результати та належну організацію діяльності учнівства. Адже учитель здобув необхідну для цього професійну підготовку, практичний досвід, відповідні обов'язки прописано в його трудовому договорі. Сучасний же освітній процес передбачає суб'єкт-суб'єктну взаємодію, результативність і ефективність якої залежать як від учителів, так і від учнів. В одному з посібників для Нової української школи наведено основні принципи педагогіки партнерства, які визначають взаємодію вчителя й учнів (дитиноцентризм, тобто орієнтація на потреби учня; повага особистості іншої людини; доброзичливе й позитивне ставлення до інших; довіра одне одному; діалог – взаємодія – взаємоповага; розподіл лідерства (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків); праця за принципами соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей) [12, с. 7].

З цього неважко зробити висновок про те, що в освітньому процесі мусить відбутися поступове своєрідне делегування певної частини відповідальності за нього від вчительства до учнівства. Звичайно, йдеться зовсім не про те, що начебто «учнівство керуватиме учителем і школою» і що «учнівство втілюватиме в освітньому процесі свої забаганки, руйнуватиме його». Насправді ж освітній процес у закладі загальної середньої освіти, як відбувався, так і буде відбуватися згідно з чинним українським законодавством, на основі державних освітніх стандартів. Однак уже в межах наявного правового поля здобувач освіти може розбудовувати власну освітню траєкторію, брати участь у визначенні завдань освітнього процесу (скажімо, завдань своєї самоосвітньої діяльності), змісту освіти (обирати зміст допрофільної підготовки і профільного навчання), впливати на вибір

організаційних форм, методів і засобів навчання та виховання. І, звичайно ж, брати на себе частину відповідальності за реалізацію власного рішення. Все це є виявами суб'єктності учня, яка народжується й зростає в партнерській взаємодії з учителем у ході реалізації цілей і змісту освітнього процесу, прийняття цінностей та осягнення смислів, що постають у ньому. Поза всяким сумнівом, завдання учительства полягає у сприянні становленню, усіякій підтримці й плеканні такої суб'єктності учнівства.

Соціально-психологічний аспект партнерства учителя й учнів відзеркалює їхню мотивацію, цілі, інтереси та мотиви, які спрямовують ці партнерські освітні стосунки, особливості спілкування, ролі учасників. Партнерство вчительства й учнівства розглядається дослідниками-психологами як «гарант продуктивних стосунків» між ними, «один із способів вирішення проблем, а також психологічний показник рівня особистісного і професійного зростання людини», «важлива умова соціалізації» та «індивідуалізації суб'єкта діяльності» [95, с. 59].

Правовий аспект освітнього партнерства вчителів і учнів визначає правове поле цієї взаємодії, права, обов'язки й відповідальність сторін. Водночас партнерство між учителями й учнями регулюється не лише правовими нормами, а й цілим комплексом принципів і норм загальнолюдської культури, до яких слід віднести «свободу слова, співпрацю, захист прав людини, визнання права на помилку, відмову від насильства» [94, с. 39].

Соціальний аспект освітнього партнерства вчителів і учнів відображає також вплив цієї взаємодії на соціальні процеси у школі, сім'ї, територіальній громаді. Наявність партнерства з учителем в освітньому процесі – це своєрідний тренінг конструктивної соціальної активності учня, важлива сходинка до формування його громадянської позиції, відповідального ставлення до власного життя, до життя своєї сім'ї, територіальної громади, держави, усього людства. А от відсутність або втрата партнерства між учителем і учнем – це вже не лише освітня, а й соціальна проблема, розв'язати яку зовсім непросто. Подібне може свідчити або про авторитарний стиль педагогічної діяльності вчителя, за якого учень «підпорядковується» вимогам учителя і школи, не набуваючи суб'єктності в освітньому процесі, або про існування конфлікту між учителем і учнем. У першому випадку школа ризикує виховати пасивну, безвідповідальну особу, яка весь час очікуватиме від навколишніх, від суспільства, що їй обов'язково вкажуть ціль і забезпечать засобами для її досягнення. У другому ж активність особи, яка звикла протиставляти

себе шкільному колективу, може набути асоціального або навіть анти-соціального характеру.

Причини, що не дають змоги вчителю налагодити партнерські стосунки з учнями, бувають різними. Серед них – надмірне захоплення вчителя реалізацією навчальної функції освітнього процесу, «предметоцентричність», «знанняцентричність», «урокоцентричність», що надто заважають побачити виховний і розвивальний потенціал освітньої взаємодії, а отже, й виховувати людину і громадянина. Сюди ж слід віднести мимовільне або добровільне копіювання «вчительцентричних» традицій минулого, за яких учень повністю підпорядкований учителеві, панує «одностороння авторитарна комунікація «учитель – учень» [32, с. 107]. Заважає вчителю встановити партнерські стосунки з учнями недостатній рівень психологічної, соціально-психологічної і правової підготовки, погане володіння сучасними освітніми технологіями, насамперед, виховними і соціально-педагогічними, а ще нерідко хронічна втома, психологічне виснаження.

Брак партнерської взаємодії між учителем і учнями призводить до поганих освітніх наслідків. Саме вони, ці наслідки, негативно впливаючи на результати навчання здобувача освіти, шкодять й іміджу школи.

Причиною відсутності взаємодії може бути несформована мотивація навчання, а точніше відсутність власної мотивації (стійких інтересів і мотивів), яка замінюється зовнішнім стимулюванням з боку вчителів і батьків. Встановлено, що авторитарний стиль педагогічного спілкування вчителя й учня не заохочує здобувача освіти до пошуку власних смислів навчальної діяльності, формування власних освітніх інтересів і мотивів. Загроза покарання незадовільною оцінкою, байдужість з боку вчителя, а часом і зверхність лише відштовхують учня від налагодження взаємодії.

Досвід партнерської взаємодії в освітньому процесі формує в особистості важливі вміння та навички: будувати конструктивний діалог з іншими людьми, коректно й аргументовано повідомляти й обстоювати власну точку зору, шукати компроміс, виробляти спільну позицію, ухвалювати спільні рішення, домовлятися, загалом – працювати в команді [97, с. 74]. Тому ще однією вагомою проблемою здобувачів загальної середньої освіти, взаємодія яких не ґрунтувалася на засадах педагогіки партнерства, не забезпечила набуття відповідного досвіду, може стати їхня неспроможність у майбутньому «налагоджувати ефективну комунікацію в партнерській взаємодії» [90, с. 203]. До того ж окремі випускники можуть засво-

ювати й відтворювати авторитарний стиль спілкування в процесах своєї подальшої освітньої і професійної взаємодії.

За висновками дослідників, здобувачі повної загальної середньої освіти, які систематично й успішно брали участь у заходах освітнього партнерства школи, є підготовленішими до умов подальшого навчання в закладах вищої освіти, до вимог ринку праці. Вони більше схильні виявляти самостійність, мислення й креативність, не бояться брати на себе відповідальність, краще застосовують набуті знання на практиці, вміють працювати в команді і, навпаки, для здобувачів освіти, які не мають досвіду освітнього партнерства, більш характерні «шаблонність і лінійність мислення, слабка мотивація», «домінування теоретичної підготовки», «недостатність необхідних навичок практичного використання отриманих знань» [27, с. 33].

Відсутність партнерської співпраці між учителем і учнями зокрема, несформованість системи освітнього партнерства закладу загальної середньої освіти загалом посилюють небезпеку виникнення в школі негативних освітніх, соціальних і соціально-психологічних явищ, серед яких недостатній рівень якості освітніх послуг і незадовільні освітні результати здобувачів освіти, булінг та інші правопорушення, конфлікти поміж учасниками освітнього процесу, порушення зв'язків школи із сім'ями учнів і громадою.

Звичайно, далеко не всі проблеми закладу загальної середньої освіти, не всі негаразди, що трапляються в освітньому процесі в школі, зумовлені або прямо пов'язані зі станом партнерських стосунків учителя й учня. Значною мірою ще й економічні, соціальні, соціокультурні, екологічні проблеми нашого суспільства, а останніми роками пандемія коронавірусу, виснажлива і кровопролитна війна з московитським загарбником позначаються на життєдіяльності багатьох територіальних громад, рівневі мотивації педагогічних колективів шкіл, можливостях фінансування й стану матеріально-технічної бази закладів загальної середньої освіти. Однак недостатній рівень партнерства вчителя й учнів, неефективна стратегія освітнього партнерства школи позбавляють заклад освіти потужного інструменту попередження цих проблем, ускладнюють, а іноді унеможливають їх вирішення.

Партнерство вчителівства й учнівства може суттєво посприяти досягненню низки таких важливих освітніх і соціальних цілей:

- найефективнішій реалізації освітнього процесу, забезпеченню належного рівня якості повної загальної середньої освіти, створенню комфортного освітнього середовища школи;

- уможливленню спільного пошуку учителем і учнем оптимального змісту освіти та ефективних освітніх засобів реалізації освітніх цілей, досягненню освітніх результатів, передбачених директивними документами у сфері повної загальної середньої освіти; йдеться про активне, цілеспрямоване та цілевідповідне, але посилене залучення учнівства до добору елементів навчального матеріалу до уроку (теми, розділу) відповідно до навчальної програми, визначення варіативного складника змісту освітньої програми школи, розподілу навчальних годин на поглиблене вивчення предметів, вибору курсів допрофільної підготовки й профільних навчальних предметів, до вибору оптимальних організаційних форм навчання і виховання, засобів навчання;

- створенню умов для оптимального особистісного й соціального розвитку здобувачів повної загальної середньої освіти (розвиток творчого мислення, самостійності, відповідальності, формування вміння налагоджувати партнерські, взаємовигідні стосунки з іншими людьми, розв'язувати проблеми, ухвалювати спільні рішення, працювати в команді);

- попередженню й згладжуванню соціально-психологічних проблем у стосунках учительства й учнівства, які можуть зумовлюватися віковими відмінностями учасників освітнього процесу («конфлікт поколінь»).

Партнерська взаємодія, співпраця здобувачів освіти і педагогічних працівників, інших учасників освітнього процесу – це «альфа і омега» освітнього партнерства сучасного закладу загальної середньої освіти. На цій співпраці система освітнього партнерства школи має ґрунтуватися, виходячи з її інтересів розвиватися й реалізовуватися.

Партнерська взаємодія вчительства і учнівства полегшує й доцільно спрямовує співпрацю педагогічних працівників із ще однією важливою групою суб'єктів освітнього партнерства й учасників освітнього процесу – батьками учнів.

3.4. Вплив освітнього партнерства на формування в учнів ключових компетентностей

За допомогою раціонально організованої системи освітнього партнерства закладу загальної середньої освіти можна оптимізувати результати освітнього процесу, тобто створити соціальні й освітні умови, забезпечити вплив, що дасть змогу досягти найкращих освітніх результатів із можливих у реальних обставинах функціонування й розвитку конкретної школи.

Фахівці виокремлюють два різновиди впливу освітнього партнерства закладу загальної середньої освіти на освітні результати його учнів. Існує прямий вплив, що відбувається під час добровільної безпосередньої участі учнів у реалізації заходів освітнього партнерства, міцно інтегрованих з освітнім процесом (ті, які мають, наприклад, форму учнівських освітніх і соціальних проєктів, заходів професійної орієнтації), або через залучення кваліфікованих представників освітніх партнерів до викладання в школі. Завдяки такому впливу можна цілеспрямовано формувати відповідні складники ключових і предметних компетентностей здобувачів освіти, уміння учнів, що є спільними для ключових компетентностей. Інший вплив – опосередкований, що відбувається як наслідок використання в освітньому процесі школи освітніх умов, створення завдяки їй освітньому партнерству (наприклад, викладання навчальних предметів (курсів) учителями, підготовленими до цього в процесі освітнього партнерства школи, застосування відповідної матеріально-технічної бази (у тому числі партнерської), методичних розробок). Функціонування системи освітнього партнерства закладу загальної середньої освіти буде найефективнішим, якщо обидва різновиди впливу оптимально поєднуюватимуться.

У Законах України «Про освіту» і «Про повну загальну середню освіту» визначено, що сформованість ключових компетентностей учня є важливою ознакою результативності повної загальної середньої освіти. Закон України «Про освіту» містить перелік ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності: вільне володіння державною мовою, здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами, математична компетентність, компетентності в галузі природничих наук, техніки і технології, інноваційність, екологічна компетентність, інформаційно-комунікаційна компетентність, навчання впродовж життя, громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, доброту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і мож-

ливостей, культурна компетентність, підприємливість і фінансова грамотність, інші компетентності, передбачені стандартом освіти.

Безперечно, раціонально організована система освітнього партнерства школи створюватиме оптимальні освітні й соціальні умови, потрібні для формування ключових компетентностей учнів в освітньому процесі. Однак необхідно зважати на важливу обставину, що може внести помітні корективи в очікування адміністрації і педагогічних працівників щодо формування ключових компетентностей учнів засобами освітнього партнерства школи, – його добровільний характер для учасників освітнього процесу. На практиці будь-який учень і його батьки, а також будь-який учитель можуть відмовитися від участі в заходах освітнього партнерства, що слід враховувати під час планування й організації таких заходів.

Не менш важливим є питання віку учня (або його року навчання), з якого доцільно залучати дитину до заходів освітнього партнерства школи. Мабуть, безпосереднє залучення дітей, які здобувають початкову освіту (1–4 роки навчання), а також частини учнів, що здобувають базову середню освіту (5–7-го років навчання), до заходів освітнього партнерства (наприклад, до участі в певних соціальних, соціально-педагогічних проєктах) можливе лише на основі спеціально розробленої програми, яка обов'язково повинна містити освітнє, методичне, психологічне й соціальне обґрунтування доцільності учня, перелік очікуваних навчальних результатів, а також осіб, котрі беруть на себе відповідальність за безпеку дитини й за досягнення окреслених результатів. Учні будь-якого віку можуть залучатися до заходів освітнього партнерства лише за умов суворого дотримання законодавства, зокрема, правил техніки безпеки й санітарно-гігієнічних норм.

Яким же чином визначені законодавчо ключові компетентності учнів можуть формуватися й застосовуватися за допомогою системи освітнього партнерства закладу загальної середньої освіти і які вимоги до системи заходів освітнього партнерства висувуються за таких обставин? У типових освітніх програмах закладів загальної середньої освіти для I, II і III ступеня не випадково наголошено, що «результати навчання повинні робити внесок у формування ключових компетентностей учнів», деталізовано компонентний склад цих ключових компетентностей (уміння й ставлення), а також окреслено необхідні навчальні ресурси.

Процес формування в учнів ключової компетентності вільного володіння державною мовою засобами освітнього партнерства обов'язково передбачатиме залучення висококваліфікованих учителів української мови.

З одного боку, участь учнів у заходах освітнього партнерства створюватиме прекрасні можливості для застосування знань і умінь, здобутих ними в процесі навчання української мови в школі. З іншого, накладатиме на них відповідальність за своє усне мовлення чи письмове виконання, а також змушуватиме стикатися з помилками в усному й письмовому мовленні, і не лише з власними, а й інших учасників освітнього партнерства, з якими вони спілкуватимуться. Допомога вчителя при цьому матиме величезне значення для вчасного виявлення й коректного виправлення допущених помилок. Така діяльність буде мати позитивні наслідки не лише для учнів, а й для представників установ та організацій – партнерів, працівники яких також зможуть позбавлятися помилок у мовленні, удосконалювати свій рівень володіння державною мовою.

Участь учнів у заходах освітнього партнерства дасть їм змогу застосувувати вміння, пов'язані з компетентністю спілкування державною мовою в різних випадках. Зокрема, учні зможуть ставити запитання з приводу цих заходів, розпізнавати проблеми, які необхідно розв'язати партнерам, і поставлені ними завдання щодо розв'язання цих проблем; аналізувати документи з освітнього партнерства, інформація в яких подаватиметься в різних формах, міркувати й робити висновки на підставі отриманої інформації, розуміти, усно й письмово пояснювати й перетворювати тексти, пов'язані з освітнім партнерством, грамотно висловлюватися рідною мовою у ході використання цих текстів; поповнювати свій словниковий запас, доречно та коректно вживати нову термінологію, пов'язану зі сферою діяльності організацій-партнерів; чітко, лаконічно та зрозуміло формулювати свою думку, аргументувати, доводити правильність тверджень, оцінок і пропозицій, що стосуватимуться певних заходів або документів освітнього партнерства. Практична діяльність, спілкування з дорослими працівниками організацій-партнерів сприятимуть «розумінню важливості чітких та лаконічних формулювань», формуванню ставлення, передбаченого типовими освітніми програмами для цієї компетентності [78, 79].

Засобами освітнього партнерства можна успішно формувати компетентності спілкування іноземними мовами. Цей процес так само зумовлюватиме необхідність участі висококваліфікованих учителів іноземної мови, якою учні спілкуватимуться з представниками організацій-партнерів. Такий учитель повинен не тільки добре володіти іноземною мовою, а й сучасними методами навчання, вміннями допомагати учням зрозуміти й виправляти помилки.

Участь учнів у заходах освітнього партнерства має спрямовуватися на розвиток і застосування їхніх умінь спілкуватися іноземними мовами, окреслених освітніми програмами і, зокрема, здійснювати спілкування з представниками організацій-партнерів у контексті ситуації освітньої співпраці; розуміти на слух зміст іншомовних текстів, пов'язаних з організацією та здійсненням заходів освітнього партнерства; читати й розуміти такі тексти; здійснювати письмове спілкування іноземною мовою відповідно до завдань учнівської участі в заходах освітнього партнерства школи.

Загалом завдання формування в учнів компетентності спілкування іноземними мовами засобами освітнього партнерства буде посилювати його специфічний напрям – організацію партнерства з вітчизняними й зарубіжними організаціями, спрямованого на тривале залучення до школи викладачів іноземних мов.

Непростим є завдання формування математичної компетентності засобами освітнього партнерства школи. Навчальним ресурсом формування цієї компетентності є «розв'язування математичних задач і обов'язково таких, що моделюють реальні життєві ситуації» [78, 79]. З одного боку, процес освітнього партнерства школи надаватиме можливість сформулювати й розв'язувати не лише математичні задачі, в яких «моделюються реальні життєві ситуації», а й задачі із самих реальних життєвих і соціальних ситуацій. З іншого боку, постає необхідність пошуку серйозного замовника, зростає відповідальність за результати участі в партнерській діяльності. Тому формування й застосування умінь, передбачених для цієї компетентності в типових освітніх програмах закладів загальної середньої освіти I, II, III ступенів у процесі освітнього партнерства змушуватимуть школи до пошуку установ і організацій, співпраця з якими матиме ґрунтовний і довгостроковий характер, утілюватиметься за допомогою складних проєктів і програм, спрямованих на застосування математичного інструментарію діагностування й прогнозування певних суспільних об'єктів, процесів і явищ.

Характер умінь, ставлень і навчальних ресурсів, визначених типовими навчальними програмами для математичної компетентності, спонукатиме заклади загальної середньої освіти до утворення своєї «партнерської тріади». До неї могли б увійти певний орган виконавчої влади чи місцевого самоврядування, підприємство, державна установа, що стає замовником проєкту, в основі якого перебуватиме розв'язання прикладної математичної задачі; школа, учні якої реалізовуватимуть цей проєкт,

розв'язуватимуть таку математичну задачу під керівництвом досвідченого вчителя математики; структурний підрозділ певного закладу вищої освіти (кафедра, факультет, інститут), або науково-дослідної установи (лабораторія, відділ), який надаватиме науково-методичну допомогу в розв'язанні цієї задачі, готуватиме експертний висновок щодо одержаних результатів. У такому разі можна розраховувати на помітне суспільне, прикладне значення, навіть наукову новизну результатів, одержаних внаслідок формування і застосування математичної компетентності учнів у процесі освітнього партнерства школи. Одержані учнями результати можуть бути відображені ними в науково-дослідницьких роботах, поданих на конкурс-захист у Малій академії наук України.

Такий варіант організації освітнього партнерства школи сприятиме формуванню умінь учнів, віднесених типовими освітніми програмами до компонентного складу їхньої математичної компетентності, а саме: формулювати й розв'язувати практичні математичні задачі; створювати й застосовувати математичні моделі реальних суспільних об'єктів, процесів і явищ, прогнозувати їхній розвиток; застосовувати математичні знання для розв'язання соціальних і життєвих завдань [78, 79].

У ході формування і застосування своєї математичної компетентності в процесі освітнього партнерства учні «усвідомлюють значення математики для повноцінного життя в суспільстві, розвитку технологічного, економічного й оборонного потенціалу держави, успішного вивчення інших предметів», а також для успішного розв'язання практичних завдань життєдіяльності громади, своїх життєвих завдань. Інакше кажучи, у них формуватиметься ціннісне ставлення до математичного знання й методів, яке є необхідним складником математичної компетентності учня.

Використання можливостей освітнього партнерства для формування компетентності учнів у галузі природничих наук, техніки і технологій спрямовуватиме школу на встановлення партнерських зв'язків з установами державної й комунальної форми власності, приватними й громадськими організаціями та установами, які здійснюють фундаментальні й прикладні наукові дослідження в галузі природничих наук (фізики та астрономії, географії, геології, хімії, біології, екології, медицини), розробляють, впроваджують і застосовують технології, що ґрунтуються на знаннях, вироблених цими науками, виготовляють і застосовують відповідну техніку.

Ознайомлювальна (у формі екскурсії) і виробнича участь учнів у діяльності таких підприємств і організацій вимагає належної підготовки, суво-

рого дотримання вимог техніки безпеки, санітарно-гігієнічних норм. До таких заходів освітнього партнерства доцільно залучати здобувачів повної загальної середньої освіти (учнів, ліцею), які мають належний рівень мотивації. Плідне освітнє партнерство з цими установами й організаціями, унормована участь учнів у його заходах стануть передумовами ефективної діяльності ліцеїв, які матимуть професійне спрямування, надаватимуть профільну середню освіту за академічним спрямуванням із поглибленим вивченням навчальних предметів, пов'язаних із природничими галузями науки.

Пріоритетним способом організації розвитку цієї компетентності учнів можуть стати учнівські проекти, що, відповідно до галузі природничих наук, яка превалюватиме, можна поділити на технічні, фізичні, астрономічні, географічні, геологічні, хімічні, біологічні, соціально-медичні. Освітні й позаосвітні партнери школи залучатимуться до реалізації таких учнівських проектів, надаючи матеріально-технічну базу, здійснюючи інформаційну підтримку, наставництво, науково-методичний, технічний або технологічний супровід. Відповідно до положень типових освітніх програм про сформованість в учнів компетентності в галузі природничих наук, техніки і технологій свідчитиме про наявність умінь «розпізнавати проблеми, що виникають у довкіллі, будувати та досліджувати природні явища і процеси; послуговуватися технологічними пристроями», а також про ставлення до якого віднесено «усвідомлення важливості природничих наук як універсальної мови науки, техніки та технологій; усвідомлення ролі наукових ідей в сучасних інформаційних технологіях» [78, 79]. Застосування учнівських проектів дасть змогу забезпечити формування цих компонентних складників означеної компетентності учнів.

Розглядаючи процес формування в учнів екологічної компетентності, варто брати до уваги, що він тісно пов'язаний з розвитком їхньої компетентності в галузі природничих наук, техніки і технологій. Стан довкілля є наслідком застосування людиною виробничих технологій і техніки. Водночас дослідження в різних галузях природничих наук, розроблення й удосконалення технологій і техніки можуть суттєво сприяти вирішенню екологічних проблем, що мають антропогенний характер. Тому формування в учнів екологічної компетентності доцільно поєднувати з формуванням у них компетентності в галузі природничих наук, техніки і технологій. Особливе значення матиме партнерська взаємодія з місцевими, регіональними, національними та міжнародними громадськими організаціями, які

опікуються станом довкілля, збереженням і відновленням природного середовища, захистом і реалізацією екологічних прав та виконанням екологічних обов'язків громадян України, підвищенням рівня екологічної грамотності суспільства й пропагандою здорового способу життя.

Серед умінь учнів, що входитимуть до складу їхньої екологічної компетентності, – уміння аналізувати екологічні проблеми громади, оцінювати їх вплив на різні елементи екосистеми, в якій перебуває громада, на населення, «надавати еколого-економічну оцінку екологічній проблемі», «аналізувати наявні розробки щодо способів розв'язання екологічних проблем», «пропонувати способи розв'язання екологічної проблеми», «заходи щодо уникнення екологічної проблеми в майбутньому», «прогнозувати наслідки екологічної проблеми, розвиток екосистеми, в якій розташована громада» [26, с. 8]. Формування й застосування цих умінь учнів можливі в ході реалізації ними екологічних проєктів, спрямованих на діагностування екологічного стану території громади, виявлення наявних екологічних проблем, прогнозування їх розвитку, пошуку шляхів вирішення. Соціальні партнери школи можуть надати значну допомогу в реалізації учнівських проєктів. Вагому роль у становленні такої освітньої співпраці, у пошуку й організації взаємодії із соціальними партнерами, а також у заохоченні та керівництві проєктною діяльністю учнів за цим напрямом відіграють учителі біології й екології.

Можливості формування інформаційно-комунікаційної компетентності учнів засобами освітнього партнерства суттєво зростатимуть, якщо школа буде здійснювати активну співпрацю з компаніями, які виробляють програмне та апаратне забезпечення. Навчальним закладам доцільно не лише встановлювати партнерські відносини з транснаціональними велетнями, а й шукати можливостей продуктивної співпраці з вітчизняними ІТ-компаніями. Оскільки ІТ-проєкти учнів можуть мати соціальну спрямованість, то ще одна ймовірна сторона освітнього партнерства – установи державного й комунального підпорядкування, громадські організації, які будуть зацікавлені в програмному забезпеченні або інформаційних послугах. Участь учнів у здійсненні таких ІТ-проєктів суворо регламентуватиметься вимогами техніки безпеки і санітарно-гігієнічними нормами, а також цілями й завданнями шкільної інформативної освіти, завданнями формування їхньої інформаційно-комунікаційної компетентності. Обов'язковою умовою цього партнерства є добровільна згода на участь у ньому вчителя інформатики. Отже, система освітнього партнерства школи

оптимізуватиме формування інформаційно-комунікаційної компетентності учнів завдяки створенню конкретних умов: ресурсних, кадрових та соціальних.

Участь учнів у заходах освітнього партнерства сприятиме формуванню в них компетентності навчання впродовж життя. Набуття учнем тут важливого життєвого й соціального досвіду, а також практичного застосування результатів своєї навчальної діяльності сприятиме глибокому усвідомленню й розумінню ним «власних освітніх потреб та цінностей», посилить його «зацікавленість у пізнанні світу», «прагнення до вдосконалення результатів своєї «діяльності», що визначено директивними документами як ставлення особистості, які входять до складу компетентності навчання впродовж життя [78, 79]. Участь учня в заходах освітнього партнерства також сприятиме формуванню в нього вмінь, віднесених до структури цієї компетентності.

Осмислення й реалізація учнем освітніх завдань формуватиме в нього уміння «визначати мету своєї навчальної діяльності, відбирати й застосовувати потрібні знання та способи діяльності для досягнення цієї мети; організовувати та планувати свою навчальну діяльність; моделювати власну освітню траєкторію, аналізувати, контролювати, коригувати та оцінювати результати своєї навчальної діяльності» [78, 79]. Таким чином, зростатимуть суб'єктність учня в освітньому процесі, його спроможність до визначення і втілення свого навчання впродовж життя, відповідальності за нього.

Система освітнього партнерства школи створює дуже важливі можливості для формування соціальної і громадянської компетентності учнів. Поняття «громадянська компетентність» визначено в Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти як «здатність учня активно, відповідально та ефективно реалізовувати права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства», поняття «соціальна компетентність» як «здатність особистості продуктивно співпрацювати з партнерами у групі та команді, виконувати різні ролі та функції у колективі» [77]. Умови, створювані раціонально організованою системою освітнього партнерства школи, є ідеальними для формування цих компетентностей здобувачів повної загальної середньої освіти. Участь учня у заходах освітнього партнерства обов'язково передбачатиме окреслення його прав і обов'язків, ознайомлення з ними, з відповідальністю за порушення прав інших учасників освітньої співпраці, протиправне невиконання своїх

обов'язків. Йдеться не лише про правила техніки безпеки й санітарно-гігієнічні норми. Важливим завданням освітнього партнерства є захист і реалізація прав людини, насамперед, соціальних, освітніх, культурних, громадянських. Отже, освітнє партнерство забезпечує входження учнів в освітні й соціальні ситуації, пов'язані з осмисленням і відстоюванням цих прав, з реалізацією громадянських обов'язків.

Добровільний характер участі в освітньому партнерстві сприяє якнайширшому застосуванню в цьому процесі демократичних процедур, формуванню в його учасників ціннісного ставлення до демократії. Тому учні, залучені до заходів освітнього партнерства, ознайомлюватимуться з демократичними процедурами й оволодіватимуть ними на практиці, усвідомлюватимуть цінність демократії для розвитку особистості, колективу, громади, суспільства. Продуктивна участь учнів у реалізації заходів освітнього партнерства школи забезпечить їм цінний досвід плідної командної роботи, конструктивної взаємодії з особами старшого віку, а також з людьми, молодшими за них. Під час реалізації завдань освітнього партнерства утворюватимуться як тимчасові групи, так і сталі команди його учасників. Здобувачі освіти, які будуть працювати в цих колективах, матимуть змогу взаємодіяти з людьми різного віку, статі, соціального походження, особами з різним соціальним статусом, представниками неоднакових професій. Співпраця із зарубіжними партнерами збагатить учнів спілкуванням і взаємодією з представниками інших культур. Досягнення результатів освітньої співпраці спонукатиме учнів, які братимуть у ній участь, до конструктивної взаємодії з партнерами, до осмислення й свідомого здійснення своєї ролі у тимчасовій групі або сталій команді, продуктивного виконання своїх функцій у цьому колективі. Отже, участь в освітньому партнерстві забезпечуватиме оптимальні умови для формування й практичного застосування громадянської та соціальної компетентностей учнів.

Формування культурної компетентності учнів за допомогою їхньої участі в заходах освітнього партнерства має забезпечувати розвиток здатності «аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності» [77]. Цьому має активно сприяти встановлення партнерських зв'язків закладу загальної середньої освіти із закладами культури, культурно-мистецької освіти, його участі в реалізації культурно-мистецьких проєктів.

Освітня співпраця школи з представниками малого й середнього бізнесу, які працюють у громаді, де розташовано заклад освіти, є підґрунтям формування в учнів компетентності у сфері підприємливості й фінансової грамотності. Йдеться насамперед про ознайомлення учнів із досвідом підприємництва в їхній територіальній громаді, створення умов для розв'язання учнями «завдань підприємницького змісту (оптимізаційних задач)» [78, 79], максимально наближених до реальних. Важливим механізмом створення відповідних освітніх ситуацій, заохочення учнів до розв'язання таких задач є конкурси й змагання, які можуть проводитися за допомогою підприємців. На конкурси слід виносити реальні завдання підприємницького змісту, доцільні й корисні для успішного функціонування й розроблення оптимальної стратегії розвитку приватних підприємств, що дасть змогу зацікавити учасників призами, які надаватимуть підприємці. З одного боку, підприємці зможуть почути нові ідеї, згенеровані учнями, зацікавити майбутніх випускників перспективами працевлаштування, тобто здійснювати пошук працівників для своїх підприємств. З іншого боку, учні зможуть виявити й реалізувати свої підприємницькі здібності, перевірити рівень власної фінансової грамотності.

Дбаючи про забезпечення національних пріоритетів української освітньої сфери, велика низка закладів загальної середньої освіти Києва, Львова, Харкова впродовж минулих сприятливих років нагромадили цінний досвід співпраці не лише з управлінськими, науковими, творчими структурами, а й з підприємствами різних галузей, зацікавленими економічними, виробничими компаніями, фірмами, об'єднаннями, банківськими та іншими організаціями.

Таке освітнє партнерство дає відчутні результати, сприяючи успішному виконанню завдань, що стоять перед національною системою освіти. Йдеться, зокрема, про прискорення розвитку системи загальної середньої освіти, подальшу демократизацію управління її навчальними закладами, створення умов для реалізації освітніх ініціатив, інновацій, запропонованих учителями й педагогічними колективами, забезпечення автономності цих закладів, академічної свободи вчителів. Водночас серед основних ресурсів, які в ході освітнього партнерства заклад загальної середньої освіти може одержати, з'являється не лише позабюджетне фінансування, а й впровадження новітніх інформаційних та освітніх технологій, методик, технік, інформаційна техніка й матеріальні ресурси, підготовка й перепідготовка необхідних кадрів, допомога в забезпеченні позитивного іміджу закладу освіти.

Від представників педагогічних та учнівських колективів надходить чимало важливих пропозицій, пов'язаних з освітніми потребами, вдосконаленням навчального процесу, які можна розв'язувати за допомогою освітнього партнерства. Однак вагома частина з них залишається нездійсненою через конкретні труднощі, низку суттєвих обставин, зокрема, відсутність затвердженої відповідної правової бази, нестачу підготовлених кадрів, брак джерел фінансування і необхідного матеріально-технічного забезпечення, методичних, психологічних та інших ресурсів.

Детально зупинившись на завданнях, взаємодіях, впливах та результатах освітнього партнерства у загальній середній освіті, варто підкреслити, що багато з цих питань так само стосуються й інших рівнів освітньої сфери. Не менш важливу функцію виконує освітнє партнерство в системі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Однак на результати й ефективність нинішньої співпраці суб'єктів освітньої діяльності із зацікавленими юридичними та фізичними особами, на відміну від мирного часу, відчутно впливають воєнні дії. Суворий відбиток, накладений війною на всю систему освітнього партнерства, не лише суттєво обмежив можливості учорашніх партнерів, а й змусив багатьох з них перейти в категорію волонтерських організацій, донаторських фондів, мобілізованих воїнів.

Висновки до розділу 3

- Освітнє партнерство як система освітніх, економічних, соціальних, культурних, правових, управлінських відносин виникає в процесі добровільної співпраці суб'єктів освітньої діяльності з юридичними та фізичними особами для створення оптимальних умов реалізації освітніх, інших суспільних цілей, досягнення яких стосується навчального процесу.

- Метою освітнього партнерства в загальній середній освіті є взаємодія, активна співпраця суб'єктів освітньої діяльності з іншими юридичними та фізичними особами щодо реалізації різноманітних освітніх цілей і завдань, провадження освітньої діяльності, освітнього процесу у відповідних закладах освіти, участі у вирішенні суспільно важливих проблем.

- Освітнє партнерство – це цілеспрямована діяльність, суб'єкти якої зацікавлені в досягненні її позитивних результатів, серед яких – розвиток вітчизняної системи загальної середньої освіти, подальша демократизація управління навчальними закладами, розвиток механізмів державно-громадського управління ними, створення ресурсів, необхідних для оптимальної організації освітньої діяльності, єднання учасників освітнього процесу, залучених до заходів і дій освітнього партнерства, налагодження продуктивної співпраці різних ланок у межах одного закладу загальної середньої освіти.

- Процес освітнього партнерства в системі загальної середньої освіти має творчий характер, будується на підставі чинного законодавства, здійснюється за допомогою засобів освітнього партнерства та його інструментарію. Під інструментарієм розуміється сукупність методів, прийомів, методик, технік, засобів, способів і процедур, що допомагають, сприяють, розгортають цей процес. Змістове наповнення процесу освітнього партнерства в системі загальної середньої освіти має варіативний характер. Перелік і послідовність етапів залежать від конкретного поєднання суб'єктів, між якими здійснюється освітнє партнерство, від рівня управління процесом, а також від об'єкта та цілей освітнього партнерства.

- У системі загальної середньої освіти дуже важливою є взаємодія головних освітніх партнерів: учителя й учня. Від неї залежить належний рівень якості повної загальної середньої освіти, комфортне освітнє середовище в школі, спільний пошук оптимального змісту освіти, вибір найкращих організаційних форм навчання і виховання.

- Освітнє партнерство забезпечує ефективний вплив на формування в учнів ключових компетентностей. Керуючись законодавчою базою і вміло застосовуючи весь інструментарій, освітнє партнерство в закладах загальної середньої освіти має можливість добиватися належних результатів. За таких умов і завдяки раціонально організованій системі освітнього партнерства сучасна школа спроможна випускати здобувачів освіти переважно із цілком сформованими ключовими компетентностями.

- Велику суспільну місію освітнього партнерства забезпечують зусилля його суб'єктів, спрямовані на досягнення поставленої мети і здійснення основних завдань, а також на оптимізацію процесу партнерства в системі загальної середньої освіти. Для цього потрібні: творчий підхід, уміння й майстерність організаторів освітнього процесу, активний пошук, залучення до освітнього партнерства ділових і зацікавлених об'єктів у різних сферах суспільного життя, економіки, культури, сучасної техніки й технологій вітчизняного і міжнародного рівня.

Розділ 4. СУЧАСНІ ВИКЛИКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ: СТРАТЕГІЇ, НАПРЯМИ, ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

4.1. Демографічний вплив на кількісні та якісні характеристики освітньої сфери

Будь-який виклик у системі освіти – це труднощі, перепони, гострі проблеми, що постають раптово чи нагромаджуються роками, вимагаючи зосередження сил і ресурсів на їх подолання. Демографічний виклик для освітньої сфери не є явищем несподіваним. Українське суспільство, а разом з ним і національна освіта, вже неодноразово відчували проблему так званої демографічної «ями» або «западини». Впродовж минулого століття це було не тільки після двох світових воєн, а й внаслідок Голодомору та колективізації, у кризовий час 90-х. Мільйони вбитих у боях, померлих голодною смертю, позбавлених засобів до існування не народили своїх продовжувачів, нових поколінь українців, що демографи зафіксували як відсутність відтворення населення. Розірвані ланцюжки народжуваності відчуються десятиріччями, негативно впливаючи на соціально-демографічну ситуацію в Україні.

Досить помітні зміни в кількості та якості населення одразу ж відбиваються на освітній сфері. Якщо у 80-х роках минулого століття відбувалося вирівнювання «западини», утвореної попередніми десятиріччями, що характеризувалося високою народжуваністю, то у 90-х народжуваність різко скоротилася і призвела згодом до не менш різкого зниження кількості учнів у загальноосвітній школі, а ще пізніше – недобором студентів у вищих навчальних закладах.

На демографічні процеси значною мірою впливає економічний розвиток країни, потужності її продуктивних сил, від яких у свою чергу залежать народжуваність, смертність, міграції. Відтворення населення, за висновками науковців-демографів, матиме найвищий рівень за умови утвердження в суспільстві стабільності середнього класу, представники якого володітимуть не лише високою матеріально-економічною забезпеченістю, а й вестимуть здоровий спосіб життя, будуть людьми високоосвіченими. Саме освіченість населення трактується найперспективнішим

фактором поліпшення демографічних показників кількісного та якісного вимірів. Обчислюючи індекс людського розвитку, Організація Об'єднаних Націй, в основу одного з трьох показників поклала рівень освіченості, за яким оцінюється цивілізований поступ тієї чи іншої держави. Яскравий приклад ставлення до освіти й науки продемонстрували в другій половині минулого століття дві далекосхідні острівні країни – Японія і Тайвань. Поставивши важливість освіти і якість життя населення на особливе, привілейоване місце в суспільстві, вони зуміли за порівняно короткий проміжок часу здійснити нечуваний технологічний прорив – тайванці вийшли у світові лідери з виробництва електронної апаратури, японці ж уже сьогодні спеціалізуються на розробках високоінтелектуального продукту.

Нинішня демографічна ситуація в Україні характеризується проблемами, що накопичувались впродовж останніх трьох десятиліть. Йдеться не лише про зменшення народжуваності, а й про скорочення загальної кількості населення і його відчутне постаріння. Скорочення чисельності населення України через перевищення смертності над народжуваністю було серйозним викликом ще до початку повномасштабної війни з РФ. Якщо в 1991 році кількість населення становила 51,6 млн. осіб, то, за оцінками Держкомстату, на 1 січня 2022 року ця цифра зменшилася на 10 млн. і сягнула лише 41,16 млн. Тобто чисельність населення скоротилася майже на 20 %. Це дуже загрозливо і для економіки, і для всього освітнього процесу.

Демографічний фактор продовжує справляти негативний вплив на всі рівні освітньої сфери, а особливо на тенденції розвитку вищої школи. Свого часу велика кількість молодих людей, народжених у 1980 році, з'явившись на піднесенні демографічної хвилі, стала, по суті, причиною заснування нових вищих навчальних закладів, коледжів, відкриття низки факультетів, кафедр, щільним наповненням студентських аудиторій. Ті ж, хто виявив бажання вступати до закладів вищої освіти на десятиліття пізніше, набагато знизили конкурси у виші, змусили університети жорстко конкурувати між собою, застосовуючи різні форми і методи залучення студентів до своїх стін.

Помітний спад народжуваності притаманний не лише Україні. Ця ж проблема стосується країн Європи, Північної Америки, а також Японії, де народжуваність падає до такого рівня, який практично не здатний забезпечувати простого відтворення населення [87, с. 5]. В Україні за багатьма демографічними показниками, що мають відчутний вплив на освіту, неодмінно виникає і стає загрозливою проблема майбутньої укомплек-

тованості освітніх закладів. Якщо ж орієнтуватися на розроблену (з врахуванням показників народжуваності, тривалості життя, міграції) Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України прогнозовану кількість населення України до 2050 року, що складатиме тільки 32 млн. мешканців, то освітня галузь вже сьогодні має готуватися до ускладнень в обсягах замовлень освітніх послуг.

Демографічний виклик щодо освітньої сфери, поглиблений пандемією, а особливо війною, безпосередньо стосується потужності економіки країни. Адже будь-яке послаблення підготовки фахівців різними ланками вітчизняної освіти неминуче озивається відчутними втратами в економіці. Відображаючи світові та європейські тенденції, демографічна ситуація в Україні впливає, окрім соціально-економічного, на політичний, культурний та цивілізаційний розвиток суспільства. У зовсім недалекій історії спостерігалось явище протилежного змісту, коли значна кількість молоді, народженої впродовж вісімдесятих років, обумовила велику кількість випускників вищих навчальних закладів і за тодішньої економічної кризи та повільного виходу з неї створило надмірний попит на ринку праці, що призвело до підвищення вимог роботодавців. А це в свою чергу дало підстави для зростання престижу вищої освіти і потягу молоді до неї [87, с. 3].

Процеси демографічного змісту в Україні, окрім внутрішнього, вже давно набрали й зовнішнього характеру, оскільки їм активно сприяють великі масштаби трудової міграції. На рішення про виїзд до нового місця проживання помітно впливають розміри заробітної плати, престиж професійної зайнятості, вигідні умови праці у розвинутих і забезпечених містах. Потоки ж внутрішньої трудової міграції стосуються переважно переміщень з периферії до центру та великих міст. В результаті значна частина віддалених сіл занепадає, значно зменшується кількість мешканців у містечках та селищах. Завдання держави полягає в необхідності поставити ефективні перепони вимиранню таких населених пунктів прийняттям конкретних програм їхнього розвитку, що передбачали б створення нових робочих місць, конкурентоспроможних підприємств, відкриття потрібних закладів, надання їм пільг та сприяння в закріпленні [107, с. 2].

Як бачимо, вже не тільки демографічний, а й географічний фактор впливає на освітню сферу України та її реформування. І низька народжуваність, і міграційні процеси стають причиною незадовільних наборів до освітніх закладів учнів та студентської молоді. А тимчасом потреба здобуття освіти, зокрема вищої, на тлі формування і дії світового ринку то-

варів і послуг, новітніх технологій, капіталів та робочої сили набуває суто практичного значення. Поява України на світових ринках, що має вже свою історію, сприйняла високі вимоги відповідності єдиним стандартам, як у виробництві, так і в освітній сфері. У цій справі добре прислужилася підготовка фахівців у закладах вищої освіти за Болонською системою [93, с. 7].

Демографічні процеси й тенденції, впливаючи на кількісні та якісні характеристики освітньої сфери, так чи інакше відбиваються й на загальному рівні освіти населення. На початку нинішнього століття цей показник в Україні був одним з найвищих серед країн Центральної та Східної Європи [53, с. 22]. Прагнення постійно пітримувати його є визначальним для сучасної державної політики, про що свідчить широке і всеохоплююче законодавче забезпечення, нормативно-правова база, реформування освітньої галузі. Високий рівень освіти українського населення демографи прогнозують, ґрунтуючись на посиленні ролі національної освіти, зокрема вищої та професійної (професійно-технічної). Водночас наголошується, що цьому також активно сприятиме помітне зростання інтелектуального складника у випущеній продукції, посилення наукового розвитку. До постійного підвищення кваліфікації впродовж життя різні категорії населення стимулюватиме прискорення інформаційного обміну та розвитку інноваційних технологій у світі.

Відомий демографічний «вибух» 80-х років минулого століття став однією з вагомих причин збільшення кількості закладів вищої освіти, коледжів, запровадження нових напрямів навчання. Однак це зовсім не означало високоякісної фахової підготовки усіх їхніх випускників, багато з яких, потрапивши в умови виробництва, далеко не одразу змогли адаптуватися, приносити повноцінну користь. Саме якість освіти є визначальним фактором глибини змістового наповнення навчального процесу, а, отже, й належне опанування обраним фахом повинно стати непорушним правилом, як студента, так і вищого освітнього закладу. Надаючи автономію, широкі права самостійності у вирішенні багатьох питань вищим навчальним закладам, державні структури мають контролювати їхню діяльність через оцінку якості фахової підготовки випускників.

У ситуації, коли велика кількість не переростає у високу якість, варто брати до уваги досвід зарубіжних держав, де діють за принципом «краще менше, та краще». У країнах Європейського Союзу, скажімо, на 1 млн. мешканців припадає в середньому 1 університет, у той час, як в Україні – аж 7,5, з яких 5 фінансуються безпосередньо з державного бюджету. Дозволяти

собі таку невиправдану розкіш можуть тільки недбалі й недалекоглядні господарі.

Досить помітне зменшення за демографічними показниками (насамперед низька народжуваність) кількості учнів закладів загальної середньої освіти, професійно-технічних училищ, студентів вищих навчальних закладів веде до їхнього скорочення, об'єднання, закриття. Ця тенденція вже не перший рік повною мірою виявляється в сільській місцевості, де через малокомплектність, або повну відсутність дітей шкільного віку доводиться закривати такі освітні заклади. Хоча жінки у селах традиційно народжують дітей більше, ніж у містах, все ж їхній масовий виїзд у пошуках роботи і вищого заробітку, кращих умов життя, переселення в інші місця, в тому числі за кордон, створюють у реальності маловтішну картину.

Скорочення народжуваності, як найзагрозливіший демографічний фактор, стає причиною згортання діяльності закладів початкової і середньої освіти, оскільки їм неможливо належним чином пристосуватися до зменшення чисельності учнів конкретного віку.

Як підкреслює у своїх дослідженнях демограф і економіст В. Думанська, не тільки демографічні фактори мають вплив на освіту, а й також «встановлено наявність впливу рівня освіти населення на основні демографічні тенденції». Йдеться, зокрема, про підтверджений практикою принцип: чим вище зростання ступеня освіченості населення, тим важливіше його значення «для довгострокового демографічного переходу від високих показників народжуваності до низьких». Саме із зростанням рівня освіти жінок спостерігається зменшення кількості дітей у сім'ях», що давно «притаманне майже усім країнам світу». Науковими дослідженнями підтверджено взаємовплив освіти й основних демографічних складових. Іншими словами, не лише освіта відчуває постійний вплив на її стан та розвиток демографічних тенденцій, а й демографічні процеси, зокрема народжуваність, значною мірою залежні від рівня освіченості населення [18].

Учені Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України П. Шевчук і Г. Швидка, прогнозуючи рівень освіти населення України до 2050 року й аналізуючи підвищення демографічно-економічного навантаження, наголошують на вимозі часу щодо повсюдного застосування високопродуктивної праці, ефективного використання новітніх технологій, а визначальним при цьому залишається зростання ролі й підвищення рівня освіти, кваліфікації населення. Тільки ті, котрі оволоділи знаннями в пов-

ному обсязі, тобто висококваліфіковані, освічені працівники, будуть здатні створювати високотехнологічну продукцію, забезпечувати стабільний розвиток національної економіки. Попри демографічну «яму», що утворилася впродовж останніх десятиріч і розміри якої сягають щонайменше 5 млн. осіб (сюди варто враховувати ще й втрати від нинішньої війни), науковці прогнозують подальше посилення ролі освіти, зростання важливості освітнього капіталу, отриманого людиною в результаті здобуття професії, навчання, перепідготовки, підвищення кваліфікації.

Демографічні процеси, відчутно впливаючи на освіту на нинішньому етапі, ще більшою мірою даватимуться взнаки у майбутньому. Можна не сумніватися, що загостриться змагальність між закладами професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. За всіма ознаками, найжорсткіший характер матиме міжуніверситетська конкуренція, яка вже зараз насичена непростою боротьбою за здобувача освіти. Оскільки розраховувати на збільшення прийому студентів не доведеться, то у сфері освітньої діяльності зможуть залишитися тільки університети, здатні запропонувати підготовку фахівців таких спеціальностей, які виявляться найпотрібнішими на ринку праці. За будь-яких умов ця конкуренція має ставити за мету забезпечення доступності освіти і неодмінної її високої якості, що, безперечно, відповідатиме вимогам ринку праці. Університети, по суті, проходять стадію виживання через недостатню кількість студентів, зумовлену, як демографічним фактором, так і міграційними чинниками.

Гостро постає вже сьогодні проблема інформаційно-консультативного забезпечення, налагодження конструктивного діалогу з абітурієнтами, розгортання профорієнтаційної роботи. Окрім того, враховуючи чималі диспропорції у випуску фахівців гуманітарних і технічних спеціальностей, заклади вищої освіти та заклади фахової передвищої освіти змушені будуть переглянути невідповідності, зосередитись на введенні у свої плани розвитку розширення підготовки тих спеціалістів, яких вкрай потребує вітчизняна економіка. Подекуди це може бути перенавчання, перекваліфікація, узгоджена з виробничими структурами, підприємствами бізнесу, а в переважній більшості – відкриття нових факультетів, навчальних кафедр і лабораторій, тісно пов'язаних з виробництвом та інноваційним пошуком.

Саме інноваційними засадами, принципами й підходами позначене нинішнє реформування освітньої сфери, де вже почали діяти конкретні стратегії та напрями перебудови діяльності всіх ланок надання освітніх

послуг. Відбувається реформування повної загальної середньої освіти, закладене Концепцією «Нова українська школа», розширюються можливості здобуття профільної освіти, на нові етапи свого розвитку виходить професійна (професійно-технічна) освіта. Необхідність і невідкладність реформування фахової передвищої та вищої освіти диктується, з одного боку, задавненими проблемами, з іншого, викликами демографічного характеру, що посилюються війною. Тут відбуватимуться складні й болючі процеси об'єднання слабших із сильнішими, досвідченішими, під науково-практичним кутом переглядатимуться чинні і створюватимуться нові навчальні програми, насичені підвищеними вимогами, сучасними потребами. Такий підхід пропонують брати за основу не тільки дослідники демографічних процесів, а й досвідчені практики освітньої справи, провідні фахівці державних структур, що відповідають за цю галузь.

Розробляючи стратегію розвитку сучасного університету за умов, породжених гострими кризами, в тому числі демографічним викликом, доктор технічних наук, професор Петро Таланчук вказує на дуже важливу обставину, пов'язану з ефективністю профорієнтаційної роботи вищого навчального закладу. На думку вченого, давно назріла необхідність розроблення довгострокового (років на 15-20) прогнозу ринку праці, його конкретних потреб, кваліфікаційних та структурних ознак. Отримавши такі прогнозовані орієнтири, навчальним закладам вдасться сформуванати систему профорієнтації та профвідбору, адекватну вимогам ринкової економіки. Продуктивній профорієнтації аж ніяк не можуть сприяти такі, наприклад, правила прийому, коли абітурієнту дозволялося подавати вступні документи у п'ять вищих навчальних закладів на три спеціальності в кожен. При розробленні довгострокового прогнозу ринку праці, радить учений, слід враховувати, що застосування високих технологій насамперед матиме місце у традиційних галузях спеціалізації економіки України (металургія, хімія, енергетика, сільське господарство) і для цього необхідно буде розширити підготовку кадрів спеціальностей п'ятого та шостого технологічних устроїв, що, безсумнівно, визначатимуть підйом економіки.

Демографічний спад впливає і на показник місткості освітніх послуг України. Детально вивчаючи цю проблему, науковці Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» С. Войтко й А. Корнієнко вважають за доцільне ширше залучати до навчання в Україні іноземних студентів з країн Азії, де спостерігається інтенсивне зростання чисельності населення. Йдеться, зокрема про

Китай, Індію, Південну Корею та Малайзію. Вчені наводять приклад Сінгапура, який свого часу через критичну демографічну ситуацію (старіння нації) запровадив пріоритетну урядову програму, спрямовану на залучення та утримання в економіці країни іноземних студентів, що допомогло за певний проміжок часу справитися із загрозливим показником. Подібне не так давно сталося в Німеччині, де «Закон про іноземців» сприяв тому, що випускники місцевих закладів вищої освіти тепер, на відміну від попередніх років, мають право залишатися в країні, влаштовуватись на роботу за спеціальністю.

Треба зазначити, що Українська держава впродовж тривалого часу саме так і діяла, рік у рік збільшуючи запрошення на навчання студентів з інших країн. За даними Державної служби статистики України, освітніми послугами українських закладів вищої освіти на початок 2021–2022 н. р. скористалися 73.626 іноземних студентів, а вже наступного року через війну їх стало лише 49.999 (відбулося зменшення на 32 %). Прийнято на навчання у 2022 – 2023 н. р. 5841 особу проти попередніх 19324 (зменшення на 69,8 %). Прибули на навчання у заклади вищої освіти громадяни Індії (14 772 особи), Китаю (4 149 осіб), Марокко (5 108 осіб)[13, с. 20].

Незважаючи на труднощі й перешкоди, серед стратегічних цілей інтернаціоналізації вищої освіти України залишаються важливими позиції щодо динамічного зростання кількості іноземних студентів, а також передбачення чисельності іноземців та осіб без громадянства серед студентів, які здобуватимуть вищу освіту в Україні у 2032 році – 120 тисяч осіб [13, с. 101]. До того ж запроваджується дистанційний вступ іноземців до українських університетів на регулярній основі.

По-різному доводиться діяти українській освіті, відчуваючи негативні впливи демографічних процесів. Чимало розроблених заходів пристосованості і їх виконання, врахування особливостей, шляхів подолання кризових явищ, залежать від професійно розставлених акцентів при реформуванні галузі, яка триває.

4.2. Світова пандемія Covid-19 та її наслідки для надання й отримання освітніх послуг

З початком 2020 року на демографічні тенденції в освітній сфері несподівано наклався новий виклик – світова пандемія, спричинена смертельно небезпечним вірусом, який вмить поширився планетою. Названий ковідом, він швидко захоплював країну за країною, вривався в міста і села, кладучи мільйони осіб у лікарні, звідки багатьом так і не вдалося вибратись.

Протистояти навалі невидимого ворога виявилось дуже важко. Серед рекомендованих засобів боротьби з підступним вірусом був масковий режим, обмеження пересувань, дотримання гігієни рук та закриття навчальних закладів усіх типів. Пандемія COVID-19 завдала найдошкульнішого удару по вітчизняній освіті. Учні, студенти, а також їхні вчителі й викладачі – вся система навчання раптом опинилися в реаліях певної розгубленості, неготовності змінювати усталений навчальний процес, випробувані й перевірені часом його форми та методи. Численні прорахунки і хаотичні рішення допустило тодішнє керівництво Міністерства освіти і науки України, повільно реагуючи на звернення педагогічної спільноти, оскільки «українська освітня система навесні 2020 р. виявилась загалом неготовою до вимушеного переходу на дистанційну форму навчання» [66, с. 21].

Очевидно, забули його працівники, що ще два десятиліття тому спільним наказом Міністерства освіти і науки України та Національної академії педагогічних наук України «Про проведення педагогічного експерименту з дистанційної форми навчання в регіонах України» було дозволено одному з київських університетів проведення саме цього експерименту. Розробивши і затвердивши відповідну програму, заклад вищої освіти розпочав підготовку фахівців за чотирма спеціальностями: «Бухгалтерський облік», «Фінанси», «Правознавство», «Діловодство». Силами професорсько-викладацького складу університету було розроблено майже 250 найменувань і видруковано 1 мільйон примірників підручників, навчальних посібників, конспектів лекцій, а ще придбано 900 комп'ютерів. На проведення експерименту університет інвестував 35 мільйонів гривень, за власний рахунок навчав понад тисячу здобувачів освіти, одним з перших у державі взявши на себе місію впровадження дистанційного навчання в регіонах України. Структурними підрозділами управління дистанційним навчанням на початку експерименту був Інститут дистанційного навчан-

ня, а пізніше – Інститут новітніх навчальних технологій. Університет зумів сформувати мережу дистанційного навчання в 15 областях та 296 районних центрах, з яких у 176 здійснювався навчально-виховний процес для 10 тисяч студентів. Окрім того, було створено лабораторію інформаційних та комунікативних технологій «ІнКомТех», працівники якої розробили в Інтернеті програмну оболонку NeoCad, наповнену навчальними матеріалами для чотирьох спеціальностей, електронними підручниками, навчальними програмами, тестовими завданнями, що давало змогу проводити в повному обсязі навчальний процес за дистанційною формою. Основою такого навчання стала цілеспрямована і контрольована самостійна робота студента, який може перебувати в будь-якому місці, навчатися за індивідуальним розкладом, але неодмінно мати комплект спеціальних засобів і узгоджену з викладачами можливість зв'язку. Однак тодішнє міністерство через низку причин відмовилося ліцензувати дистанційну форму навчання, порадивши університету згорнути її, під'єднавши до заочної, і, таким чином «завершити експеримент».

Було втрачено не лише довіру до державної структури, відповідальної за освітню галузь, а й відкинуто набутий величезний досвід впровадження новітньої прогресивної системи навчання на віддалі. Без такого цінного практичного досвіду, необхідної технології та методичної підтримки залишилися у несподіваний пандемічний час всі учасники освітнього процесу: труднощі, з якими вони зустрілися в перші дні і тижні вірусного карантину, забрали багато сил і здоров'я кожного, завдали невластивих клопотів і переживань батькам, а головне – накопичили згодом чимало освітніх втрат. Адже не всі учні та й студенти мали домашні комп'ютери, далеко не всі вчителі й викладачі могли професійно вести дистанційні навчання.

Терміново настала потреба рішучих змін в організації освітнього процесу, було призупинено відвідування закладів освіти, здійснювався вимушений перехід до «домашнього навчання». В умовах карантинних обмежень непросто виявилось у короткий термін перевести навчання в дистанційний режим. Найскладніше, з великими потугами давалася організація повноцінного підвищення кваліфікації учителів, викладачів, яка на перших порах зводилася «до нарад, коротких вебінарів, рекомендацій та інструкцій по роботі з різними сервісами і платформами, розміщеними у вільному доступі на сайтах у мережі Інтернет» [66, с. 130].

Давався ознаки низький рівень цифрової компетентності, відсутність взаємодії віч-на-віч, стресові навантаження. У сільській місцевості постій-

но виникали комунікаційні проблеми з доступом до мережі Інтернет. З боку частини здобувачів освіти виявлялося чимало небажань і нехтувань своїми обов'язками щодо відповідального ставлення до навчального процесу. Досить низькою була активність учнів і студентів, вражених відокремленістю, стресовими ситуаціями, помітним послабленням контролю. Різке зменшення часу, що відводився на індивідуальну роботу викладача із студентами, які мають особливі освітні потреби, негативно вплинуло на частину неспроможних самостійно повноцінно опанувувати теоретичний та практичний матеріал і потребували підтримки й супроводу педагога. Подекуди, організовуючи дистанційний освітній процес, використовували неспеціалізовані засоби, зокрема соціальні мережі, а також додатки, що мають істотні обмеження для навчання (тривалість сеансу, кількість користувачів, можливості проведення групової роботи).

Працюючи над подоланням наслідків коронавірусної пандемії, Україна, як і весь світ, отримала повчальний досвід організації та застосування на практиці дистанційного навчання. Через COVID-19 сталося загострення проблем людства, що виявилось у глибокій стагнації освітньої сфери. У випущеній ЮНЕСКО книзі «Короткий опис політики: Освіта в епоху COVID-19» повідомлялося, що «пандемія призвела до найбільшого за всю історію збою у функціонуванні систем освіти, який зачепив майже 1,6 млрд. учнів з понад 190 країн світу на всіх континентах планети» [66, с. 129]. З цього ж видання можна дізнатися, що закриття шкіл та інших закладів освіти було масовим і охопило майже 94 % світового учнівського контингенту.

В Україні коронавірусна пандемія позбавила значну частину учнівства повноцінного доступу до якісної освіти. Закриття навчальних закладів, припинення занять у шкільних класах, недостатнє забезпечення дистанційною формою навчання стало причиною серйозних освітніх втрат. Це небажане «надбання» здобувачів освіти дослідники називають втратами академічних знань/навичок або паузою в академічному розвитку учня, найчастіше через його тривалу відсутність у навчальному закладі.

Серед основних причин таких втрат у час пандемії COVID-19, прийшли до висновку науковці Інституту педагогіки НАПН України, є недосконалість інфраструктури дистанційного навчання, недостатній, а подекуди зовсім відсутній рівень володіння учнями цифровими навичками, невідпрацьованість зворотного зв'язку з педагогом. До цього додається також досить слабка підготовленість учителів до використання засобів та інструментів дистанційного навчання і низький рівень во-

лодіння цифровою компетентністю. Освітні втрати могли б бути меншими, якби в учнів належним чином сформувалося прагнення й уміння вчитися, а в батьків – потреба постійної підтримки навчання своїх дітей у нових освітніх реаліях [100, с. 5–13].

Наукові співробітники Інституту педагогіки НАПН України не тільки визначили причини навчальних втрат, а й підготували та видали об'ємну дослідницьку працю з методичними рекомендаціями «Діагностика та компенсація освітніх втрат у загальній середній освіті України». Прагнучи детально проаналізувати проблеми подолання і компенсації навчальних втрат під час карантинних заходів, дослідники звернулися до досвіду американських та європейських освітніх систем. Бельгійські школи повністю або частково закривалися на третину навчального року, а восьмитижневе закриття нідерландських навчальних закладів засвідчили «освітні втрати в еквіваленті 20 % навчального року», результати оцінювання в школах Великої Британії «продемонстрували втрату навичок читання, що дорівнює двом місяцям навчання». В умовах коронавірусного карантину школи в Україні перебували впродовж 31 тижня, або майже 8 місяців.

Освітні втрати будь-якого часового відтинку неодмінно матимуть наслідки в майбутньому. Щоб зменшити їхній негативний вплив у перспективі, ліквідацію прогалин у знаннях, відновлення втраченого починають якомога раніше. Про важливість проблеми освітніх втрат свідчать окремі факти, наведені у Звіті Всесвітнього економічного форуму в 2022 році, і стосуються вони в тому числі світової пандемії. Йдеться про пряму залежність прибутку людини від її освіченості: зокрема припинення або перерви в освітньому процесі впродовж півтора року загрожує для учня зниженням доходів на 3,9 % протягом усього життя [17, с. 20].

Для того, щоб мінімізувати рівень освітніх втрат, необхідно насамперед поновити навчальний процес, в якому слід підвищити інтенсивність компенсаторного навчання з метою повністю відновити пропущений матеріал під час карантину. Серед інструментів компенсації втрат – збільшення кількості навчальних годин, подовження, як навчального дня, так і навчального року, запровадження літньої школи, або таборів інтенсивного навчання. Допомогає також репетиторство в малих групах. Ефективність такого методу поновлення втрачених знань буває особливо високою, коли один репетитор навчає не більше чотирьох учнів.

Окрім навчальних заходів важливим є створення сприятливого шкільного середовища, мікроклімату, в якому кожен учень, який прагне подо-

лати навчальні втрати, користується підтримкою. Особливо якісно й прискорено відбувається відновлення освітніх втрат за умови налагодження міцних, довірливих стосунків між учителем та учнем, які взаємно зацікавлені в досягненні позитивного результату. Позбавлення травматичного досвіду, здатність школярів сприймати й засвоювати пропущений у час пандемії матеріал допомагають постійні спілкування з дорослими в школі, доброзичлива, надійна підтримка батьків. Надолужуючи освітні втрати, на рівні шкіл можуть запроваджуватись компенсаційні програми тьюторства, що базуються на результатах оцінювань. Індивідуальне навчання, своєрідний формат поглибленого отримання втрачених знань у час світової пандемії коронавірусу дають учневі змогу помітно підвищити свій освітній рівень.

Під час карантинних заходів потребували психологічної підтримки, професійної і, зокрема, навчально-методичної допомоги і самі педагоги. Тому впродовж 2020–2021 рр. НАПН України для шкільних вчителів, викладачів закладів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти організувала навчальні тренінги, семінари та вебінари. Тисячі осіб педагогічного персоналу змогли взяти участь у науково-практичних заходах, обмінятися досвідом, почути конкретні поради й рекомендації. Дуже вчасно педагогічним працівникам вдалося в умовах пандемії підвищити рівень своєї інформаційно-комунікаційної компетентності, певною мірою подолати так званий цифровий бар'єр.

Цьому активно сприяла Всеукраїнська онлайн-конференція з питань дистанційної освіти та навчально-дослідної роботи в закладах освіти, тренінги та семінари «Цифрова компетентність сучасного вчителя нової української школи», «Проблеми та перспективи розвитку навчального середовища початкової школи на засадах технології Smart Kids», «Дистанційна освіта: чек-лист підготовки», «Учені НАПН України – українським вчителям», «Комп'ютерне моделювання в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти», «Проектування хмаро орієнтованої методичної системи підготовки вчителів природничо-математичних предметів до роботи в науковому ліцеї».

Світова пандемія COVID-19 разом з такими викликами сучасності, як демографічна криза, економічна загроза, кровопролитна війна, цифрова революція поставили освіту в безпосередню залежність від кожного з них. Попри всі труднощі і втрати «пандемія стала могутнім каталізатором розвитку дистанційних форм навчання із залученням найсучасніших циф-

рових технологій, потужний інтеграційний потенціал яких є визначальним фактором прогресу сучасної освіти на всіх рівнях» [66, с. 135]. Саме онлайн-освіта в карантинний період послужила своєрідним поштовхом для прискорення доступу учнів та студентів до комп'ютера вдома, підключення швидкісного Інтернету, забезпечення ноутбуками, планшетами з метою повноцінного опанування цифровою грамотністю і на цій основі підвищення освітнього рівня.

За умов пандемії порівняно швидко в загальній середній освіті опанували комп'ютерні новації, а посприяло цьому Міністерство освіти і науки України, запровадивши на початку оголошеного карантину веб-платформу дистанційного навчання «Всеукраїнська школа онлайн». Учнівство користувалося і користується нею при дистанційній і змішаній формах навчання, а вчительство – при розширенні методичного забезпечення. Для здобувачів освіти школа-онлайн – це можливість отримати рівний, вільний і безоплатний доступ до якісних освітніх матеріалів під час надолуження навчальних втрат. На цій платформі вже нагромадилось понад тисячу відеоуроків, тестів та матеріалів для самостійної роботи. Педагоги природничої освітньої галузі мають на платформі «Кабінет учителя», в якому будь-хто з них може створювати віртуальні класи для своїх учнів, відстежувати їхню роботу з конкретного предмета.

Довготривалі карантинні обмеження, окрім навчальних втрат, мали ще й суттєвий психотравматичний характер для всіх учасників освітнього процесу: учнів і студентів, учителів і викладачів, батьків та цілих родин здобувачів освіти. Учені констатували, що наявні кризові явища, зумовлені світовою пандемією COVID-19 та відсутності належних можливостей її швидкого подолання, стали ключовою проблемою освітнього середовища і його психологічного супроводу. Фахівці-психологи, виявляючи чинники надмірного стресу, симптомів посттравматичного стресового розладу, вживали дієвих заходів щодо профілактики виникнення психотравм, розвитку негативних постстресових станів та збереження здоров'я учасників освітнього процесу. Разом із психопрофілактикою, психокорекцією в умовах пандемії застосовувалось консультування, психологічна просвіта, що були важливим складником супроводу освіти [66, с. 109].

Із введенням карантинного режиму в час пандемії COVID-19 було розроблено дистанційну модель психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, що зокрема дало змогу створити цикл матеріалів дистанційного психолого-педагогічного супроводу і відповідну

інформацію систематично надавати педагогам, психологам, батькам. Спеціально розроблено розрахований на вчителів початкових класів онлайн курс «Робота вчителя початкових класів із дітьми з особливими освітніми потребами». Педагоги дістали змогу в режимі онлайн опанувати теоретичні знання та практичні навички щодо роботи в інклюзивному класі.

Коронавірусна пандемія завдала багато ускладнень дошкільній освіті. Чимало незручностей виявилось в батьків, які мали працювати, незвичайності у режимі роботи педагогів-вихователів, не отриманих знань, умінь, соціальної адаптації самих дітей. На допомогу прийшли провідні вчені Інституту проблем виховання НАПН України, які організували цикл вебінарів для педагогічних працівників закладів дошкільної освіти. Серед цих змістовних, насичених конкретними рекомендаціями, практичним досвідом – вебінари на теми: «Путівник в умовах карантину: діти, батьки, заклад дошкільної освіти», «Гармонізація дитячо-батьківських взаємин: модель свободи дитини», «Формування у старших дошкільників соціально-комунікативної компетентності», «Графічні організатори у навчанні дітей старшого дошкільного віку». Було знайдено важливу форму механізмів подолання наслідків пандемії COVID-19 в дошкільній освіті в межах методологічного семінару НАПН України «Дошкільна освіта в контексті ідеї Нової української школи» [66, с. 40].

Негативний вплив пандемії відчула на собі система позашкільної освіти: були закриті будинки, центри, клуби, станції дитячої творчості, припинили навчальний процес творчі об'єднання, секції, студії. Оскільки з'явилася потреба для переходу до дистанційного режиму роботи, відбулася реалізація освітнього процесу з використанням технологій дистанційного навчання. З цією метою «педагогічні колективи використовують онлайн платформи Zoom, Skype, Instagram, Google Hangouts, включно з рекомендованими МОН України для проведення занять, консультацій, нарад, а також заходів різного рівня (міжнародних, всеукраїнських)» [66, с. 62]. Напрацьована під час карантину база онлайн уроків та консультацій дала змогу значно розширити і кількісно збільшити аудиторію споживачів послуг позашкільної освіти. Віднині педагоги працюють онлайн з учнями, які до цього «не мали фізичної можливості відвідувати заняття за станом здоров'я чи територіальною недоступністю» [66, с. 62]. Закінчення карантинних обмежень відкрило шлях для ефективного використання в закладах позашкільної освіти сучасних інноваційних систем. Ввійшла в практику змішана форма навчання (поєднання інтернет-можливостей та традицій-

них підходів до організації навчального процесу), впроваджено багатьма педагогами так званого перевернутого уроку (засвоєння нового матеріалу здебільшого відбувається вдома, а заняття у класі наповнене виконанням практичних завдань, вправ, досліджень, отриманням індивідуальних консультацій педагогів).

Водночас у значної кількості учнів помітно втрачається мотивація до позашкільної освіти в дистанційному режимі, бо «в умовах карантину вони багато працюють за шкільною програмою на онлайн-уроках, а потім виконують домашні завдання теж за комп'ютером» [66, с. 63]. До того ж у роки пандемії у відкритому доступі з'явилося чимало викладених різними освітніми структурами безкоштовних курсів, онлайн уроків, а тому відчутно знизилась конкурентоспроможність закладів позашкільної освіти.

Більш-менш стійко переносила пандемійну кризу система вищої освіти. Щоправда, жоден з державних, комунальних та приватних вищих навчальних закладів не міг похвалитися цілковитою готовністю до подібного виклику. Однак основні принципи і підходи щодо безпеки життєдіяльності студенти й викладачі знали і змогли належним чином керуватися ними під час карантину. Та не всюди і не одразу було налагоджено дистанційне навчання, не всі заклади вищої освіти зуміли впоратися з неминучими навчальними втратами.

4.3. Руйнація української освітньої сфери агресивними військовими діями російських загарбників

Небувало жорстокого і підступного удару по українській освіті завдано віроломним вторгненням військ РФ 24 лютого 2022 року на суверенну територію України. Навіть гітлерівські полчища в минулому столітті так цілеспрямовано і люто не нищили шкіл, університетів, дитячих садків, як це роблять сучасні герострати зі сходу. Загарбницька війна, розпочата, по суті, ще захопленням Криму й Донбасу, розгорнулася широкомасштабними військовими операціями з руйнування мирних міст і сіл, вбивствами, тортурами, терором.

Одразу ж Міністерство освіти і науки України виступило з роз'ясненнями щодо роботи закладів освіти в межах правового режиму воєнного стану, а наступного дня після вторгнення рекомендувало повсюдно припинити освітній процес, оголосивши двотижневі канікули. На початку березня 2022 р. МОН України видало наказ «Про деякі питання організації

роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану», яким зобов'язало керівників цих закладів «вжити всіх необхідних заходів для забезпечення захисту учасників освітнього процесу, зокрема у разі потреби здійснити їх евакуацію до безпечних місць» [13, с. 7]. Терміново від закладів вищої освіти, які не перебували на постраждалих від вторгнення територіях, було зібрано інформацію про готовність прийняти і забезпечити евакуйованих студентів, викладачів та всього персоналу з інших вищих навчальних закладів, які опинилися під загрозою окупації. Відбулося дві хвили таких переміщень (з середини 2014 р. по березень 2022 р. і з березня по листопад 2022 р.). Загалом з областей, в яких ведуться активні бойові дії, переміщено 29 закладів вищої освіти, в результаті чого Донецький, Луганський, Херсонський регіони фактично залишилися без вищих навчальних закладів. Із 332 (191 державний, 25 комунальних і 116 приватних) внаслідок бомбардувань, ракетних та артилерійських обстрілів повністю зруйновано 5 та зазнали пошкоджень 88 закладів вищої освіти в різних регіонах України [13, с. 9].

Ще у перших чотирьох місяцях війни з прифронтових територій вдалося перемістити у спокійніші західні регіони 40 закладів фахової передвищої освіти. Кожне тимчасове переміщення навчального закладу здійснено на підставі окремого наказу Міністерства освіти і науки України. За чіткими методологічними принципами організовано й відстежено працевлаштування випускників переміщених навчальних закладів. Ворогом повністю зруйновано 9 та пошкоджено 71 заклад фахової передвищої освіти. Найбільших руйнувань і пошкоджень зафіксовано в Донецькій, Луганській, Харківській, Чернігівській, Миколаївській, Запорізькій областях [69, с. 190].

Через воєнні дії територію України покинуло 665 тисяч студентів і учнів шкіл та 25 тисяч учителів і викладачів. Ще близько 80 тисяч студентів стали внутрішньо переміщеними особами, майже 2 тисячі науково-педагогічних працівників після початку війни не змогли продовжити викладання і наукові дослідження у закладах вищої освіти [13, с. 15–17]. Представники понад 20 країн повідомили, що прийняли до себе на навчання і роботу українських студентів і науковців, надавши їм матеріальну підтримку і необхідну допомогу. Пропонуючи зручні й вигідні умови для навчання та проживання, східноєвропейські заклади вищої освіти надають студентам-втікачам від війни можливість продовжувати здобувати освіту за кордоном. Однак забезпечення рівного доступу до якісної вищої освіти в умовах війни залишається проблемою, оскільки це повсюди значно погіршилося.

Війна наклала свій відбиток на провадження наукової та інноваційної діяльності. Труднощі для науковців закладів вищої освіти в умовах воєнного стану полягають у відсутності доступу до лабораторій та наукових баз даних, бібліотек, а також руйнуванні інфраструктури, зокрема дослідницької та інноваційної, бракові відповідного фінансування. Для вищої освіти сталися відчутні обмеження в міжнародній співпраці, зокрема ускладнилося виконання міжнародних проєктів. Призупинено на певний час здійснення низки проєктів Програми ЄС Еразмус⁺, а деякі з них зовсім скасовано. Водночас у рамках виконання Проєкту ЄС «Відродження переміщених університетів: посилення конкурентоспроможності, підтримка громад» Інститутом вищої освіти НАПН України проведено тренінг «Стратегування у вищій освіті» для управлінського персоналу Маріупольського державного університету та Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (обидва переміщено до м. Києва).

Сфера вищої освіти України через воєнні дії та постійні обстріли мирних територій втратила значну частину зарубіжних студентів. Немало іноземців продовжують здобуття вищої освіти в Україні за допомогою дистанційної або змішаної форми навчання. Під час воєнного стану найбільше впливають на тих, хто виявляє бажання навчатися в українських закладах вищої освіти, виклики, пов'язані з процедурою оформлення документів для вступу, обмеження для працевлаштування в Україні в роки навчання і після його закінчення, застаріла і некомфортна інфраструктура – лабораторії, обладнання, гуртожитки, «а також адміністративний та допоміжний персонал, який не володіє досвідом міжкультурного спілкування» [13, с. 20].

Зважаючи на особливості організації освітнього процесу в закладах вищої та фахової передвищої освіти у воєнний період, МОН України через накази й рекомендаційні листи оперативно реагувало на ситуації: роз'яснювало порядок атестації випускників, терміни завершення навчального року, функціонування галузі освіти в умовах воєнного стану, практику застосування трудового законодавства, оплату праці у закладах освіти під час призупинення навчання.

Вже через кілька тижнів після початку війни, попри їх негативні впливи на учасників освітнього процесу, навчання відновилися переважно за дистанційною, подекуди – за змішаною та інформаційно-комунікативною формами. Налагодження навчального процесу значною мірою залежало від безпекової ситуації в кожному населеному пункті. Тому терміново

вирішувались питання, пов'язані з надійністю укриттів, облаштуванням сучасних бомбосховищ, вживалися заходи для забезпечення захисту студентів і викладачів, проведенні при потребі евакуації учасників освітнього процесу, встановлення індивідуального графіка навчання, надання академічної відпустки для здобувачів освіти, які перебувають у лавах ЗСУ або в підрозділах територіальної оборони чи займаються волонтерством.

На тлі воєнних потрясінь найуразливішою категорією населення стають наймолодші українці – діти дошкільного віку. На ще зовсім юну дитячу психіку з особливо негативною силою впливають гучні вибухи, повітряні тривоги, схвильовані розмови батьків, постійна необхідність ховатися в укриття. Перебуваючи тривалий час у стресовому стані, відчуваючи напруження і страх, дитина немає ні належних умов, ні можливостей розвиватися, здобувати освітні знання. Найбільше страждають переміщені з територій, на яких ведуться активні бойові дії. Їхня соціальна адаптація потребує величезних зусиль педагогів, психологічного персоналу, уваги й турботи батьків.

Суттєвими викликами для системи дошкільної освіти стали не тільки масштабні руйнування та пошкодження приміщень ворожими обстрілами, чи потреба сучасного прискореного розширення мережі закладів, а й відновлення та налагодження ефективного освітнього процесу, організація безпечного освітнього середовища, облаштування надійних укриттів для дітей, надання їм психологічної допомоги, а педагогам і вихователям – методичної та інформаційної підтримки. До цього слід додати можливі втрати кадрового персоналу через пошуки педагогами кращих місць проживання й умов праці. Важливо, що Міністерство освіти і науки України своєчасно розробило й надіслало на місця детальні методичні рекомендації щодо здійснення освітніх заходів з питань дошкільної освіти на час правового режиму воєнного часу. Водночас закладам дошкільної освіти адресувалася низка рекомендаційно-роз'яснювальних листів Міністерства, які допомогли їм належним чином зорієнтуватися, визначити найважливіші напрямки діяльності в умовах воєнного стану.

Зважаючи на ці документи та враховуючи ситуацію в своєму регіоні, частина закладів розпочала роботу в звичайному режимі, окремі не працюють зовсім, а деякі організували освітній процес дистанційно, проводять консультативно-інформаційні бесіди з батьками, а також приймають тимчасово переміщених дітей з прифронтових та охоплених боями територій. Здійснюється це згідно з рішеннями місцевих органів влади та

військово-цивільних адміністрацій. Доступ до освітнього процесу забезпечується вебсайтами міністерства, місцевих управлінь освітою, через месенджери та електронну пошту. Обов'язковими є обстеження закладів дошкільної освіти спеціальними комісіями з метою визначення готовності до роботи, наявності безпечних умов для всіх учасників освітнього процесу. Виявилось, що лише менше третини від усієї кількості закладів дошкільної освіти розраховують на найпростіші укриття та захисні споруди цивільного захисту.

Вже за перші місяці бойових дій велика кількість дошкільних закладів зазнали значних втрат: зруйновано 58 і пошкоджено 732 заклади. Особливо великих руйнувань цих об'єктів завдано ворогом у Запорізькій області, а також немало їх пошкоджено і зруйновано на Донеччині, Харківщині, Миколаївщині. За три місяці початку війни кількість закладів дошкільної освіти скоротилася на 1 320 одиниць (з 14 974 до 13 654) [69, с. 47]. І все ж у результаті зусиль, докладених владними органами, зацікавленості батьків, доступ дітей до якісної дошкільної освіти, включаючи внутрішньо переміщених осіб та дітей з особливими освітніми потребами, забезпечено: навчання здійснюється з використанням дистанційної, змішаної, очної та індивідуальної форм організації освітнього процесу. Через воєнні дії дещо ускладнилося повноцінне забезпечення закладів дошкільної освіти педагогічними кадрами, оскільки частина з них виїхала за кордон, інші з різних причин припинили трудові відносини з освітніми закладами. Тому органами управління у сфері освіти постійно вивчаються, аналізуються і прогнозуються потреби педагогічних працівників, які могли б забезпечити здобуття якісної дошкільної освіти та належне виховання маленьких українців.

Надання освітніх послуг у закладах дошкільної освіти в умовах воєнного стану відбувається і за допомогою конкретних вітчизняних та міжнародних проєктів підтримки. Для цього використовується вебсайт Міністерства освіти і науки України, де розміщуються важливі матеріали, що допомагають педагогам організовувати освітній процес. Тут Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) відкрито онлайн-садок НУМО з відео заняттями для дітей віком від 3 до 6 років, вміщено поради з надання першої психологічної допомоги тим, хто пережив кризову подію, рекомендації від експертів ЮНІСЕФ «Як підтримати дітей у стресових ситуаціях», інформаційну книжечку з малюнками для дітей «Поради від захисника України». Є на вебсайті Міністерства рубрика «Сучасне довілля під крилами захи-

сту», в матеріалах якої педагоги і батьки віднаходять поради психолога та фахівців різних сфер людської діяльності, корисні посилання, літературні твори, змістовні відео-заняття. 300 закладів дошкільної освіти у 15 областях України користуються проектом данського фонду «Фундація LEGO» під назвою «Сприяння освіті», що запропонував переорієнтацію освітнього процесу на ігрові й діяльнісні методи взаємодії з дитиною. Водночас фонд забезпечує професійний розвиток педагогів через серію тренінгів, а також безкоштовним постачанням у дитячі садки ігрових наборів компанії «LEGO» [69, с. 52–54].

З початком війни у важкій ситуації опинилася і повна загальна середня освіта. Шкільні приміщення перебувають на особливому прицілі загарбників зі сходу, оскільки їхня військова доктрина проголошує знищення противника не лише збройною силою, а й подоланням його освіченості, наукового потенціалу, будь-якого державного життя. Українські заклади загальної середньої освіти різних типів і форм власності вже зазнали і продовжують зазнавати численних руйнувань і пошкоджень, багато з них залишилося на тимчасово окупованій ворогом території. У перші дні війни державні органи влади виконували своє першочергове завдання, дбаючи про безпеку учасників освітнього процесу та забезпечуючи безперервність навчання. Всім учням гарантувався рівний доступ до освітнього процесу, а тим, які разом з батьками змінили місце проживання, надавалася можливість навчатися дистанційно або завершити навчання екстерном. Навчальними матеріалами допомагали сайти закладів освіти, електронна пошта, месенджери, а в дистанційному режимі використовувалась єдина освітня платформа. Для всіх учнів – від першого до одинадцятого класу Міністерство створило Всеукраїнський онлайн-розклад. Разом з педагогічними працівниками здобувачі освіти дістали змогу користуватися ресурсами національних освітніх платформ «Всеукраїнська школа онлайн», «На урок», «Моя школа», «Всесвіт» [69, с. 65].

Війна гостро поставила в порядок денний проблему, пов'язану із забезпеченням учасників освітнього процесу облаштованими, відповідно до найкращих світових практик, спорудами цивільного захисту, спеціальними укриттями під час повітряних тривог. Хоча за два роки бойових дій у цій справі вже зроблено чимало, все ж загиблими дітей дошкільного та шкільного віку вже рахують сотнями, а пораненими, скаліченими – тисячами. Щоб запобігти подальшим масовим жертвам дітей, розроблено низку важливих рекомендацій, наповнених діловими й конкретними по-

радами, зокрема: «Безпека під час навчання: рекомендації щодо організації укриття», «Безпечне освітнє середовище: як діяти вчителям під час занять при оголошенні сигналу «Повітряна тривога»?», «Рекомендації щодо організації укриття в об'єктах фонду захисних споруд цивільного захисту персоналу та дітей (учнів, студентів) закладів освіти». Видано також посібник для дітей про правила поведінки з вибухонебезпечними предметами «Мінна безпека не без ПЕК».

Починаючи з 24 лютого 2022 року із усіх регіонів України виїхали за кордон 648 873 учнів, або 15,3 % від загальної чисельності. А найбільше школярів опинилося за кордоном через російську військову агресію із м. Києва, Харківської та Миколаївської областей, найменше – із Хмельниччини, Кіровоградщини, Чернівецької області [69, с. 71]. Одразу за цим масовим виїздом Міністерство освіти і науки України сформувало моніторингову групу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану і відрядило її до Польщі, Німеччини й Італії (країн найбільшого зосередження наших учнів) «з метою забезпечення прав на освіту для українських дітей у країнах Європейського Союзу й визначення кроків для покращення ситуації із задоволенням освітніх потреб українських школярів» [69, с. 88]. Ознайомлення з роботою українсько-польського, українсько-німецького, українсько-італійського штабів дітей, які прибули з України, а також відвідання освітніх центрів, установ, закладів, де вони навчаються, засвідчили високу якість підтримки зарубіжними партнерами безперервності навчання школярів. Важливо, що в Польщі створено три загальноосвітні школи, в яких у всіх класах навчання ведеться українською мовою за державними стандартами та освітніми програмами України.

Велика група міжнародних демократичних структур, освітніх організацій, фондів, ділових компаній з перших днів російського вторгнення запропонували різноманітні проекти, розгорнуті заходи, програми конкретної допомоги українській освітній сфері. Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) і Британська Рада в Україні, Корпус миру США в Україні і Кембриджський університет, Організація економічного співробітництва та розвитку і данський фонд фундації LEGO, Європейський центр Вергеланда зі своєю програмою «Демократична школа» і Швейцарсько-український проєкт «Децентралізація для розвитку демократичної освіти» – ці та інші дружні партнерські структури відгукнулися на страждання від війни української освіти, як на власні болі.

Плідною і повсякденною є активна участь ЮНІСЕФ у налагодженні навчального процесу для здобувачів освіти на мирних територіях України та в країнах їх тимчасового перебування. Сотні тисяч дітей користуються освітніми можливостями за допомогою матеріалів, наданих фондом, який підтримує розвиток та координацію Всеукраїнської школи онлайн. Разом з державними органами ЮНІСЕФ забезпечує інфраструктурний розвиток закладів освіти, зокрема безпекового характеру, а здобувачів освіти і педагогів – необхідними пристроями для навчання.

Британська Рада в Україні запропонувала і здійснює курс «Викладання та навчання у важкі часи», спрямований на потреби вимушено переміщених учителів, які прагнуть підтримувати зв'язки зі своїми учнями в Україні і за її межами. Спершу такий 30-годинний курс для 300 вчителів англійської мови було проведено на платформі інтернет-спільноти вчителів. Згодом очно у Варшаві в рамках міжнародної літньої школи в ньому взяли участь українські вчителі англійської мови, які через війну переїхали в країни Європи, а також їхні польські, німецькі, румунські колеги, котрі навчають українських дітей-переселенців.

За програмою Європейського центра Вергеленда норвезькі наукові експерти, провідні психологи, які спеціалізуються на дослідженнях впливу насильства й травм та допомозі постраждалим, підготували відеоматеріали щодо першої психологічної допомоги для українських вчителів, провели вібенар з відеоматеріалами про досвід роботи боснійських педагогів в умовах війни.

У час жорстоких воєнних викликів, постійної руйнації освітньої сфери російськими загарбниками Українська держава приймає будь-яку допомогу друзів, партнерів, використовуючи найрізноманітніші можливості для діалогу з ними заради розширення міжнародної підтримки національної освіти й науки. Десятки розроблених проєктів, програм мають чітку спрямованість, стосуються першочергових потреб освітньої сфери, що переживає труднощі воєнного лихоліття. З цією метою створено двомовний розділ вебсайту МОН України «Підтримка освіти і науки під час війни», який постійно подає інформацію про найважливіші і невідкладні потреби національної освіти, а в Національному банку України відкрито спеціальний рахунок, який приймає кошти на відновлення зруйнованих та пошкоджених шкіл, коледжів, університетів, закладів дошкільної, позашкільної та професійної (професійно-технічної) освіти, сюди ж перекачуються донати на придбання засобів навчання, комп'ютерного й іншого

вкрай потрібного обладнання та програмного забезпечення, шкільних автобусів, на відновлення матеріально-технічної бази закладів освіти.

Заклади загальної середньої освіти на певний час припиняли освітній процес, а згодом поновили навчання за очною, дистанційною, змішаною та індивідуальною формами. Однак тривалі карантинні обмеження, відсутність гаджетів, інтернету, окремого місця для навчання вдома стали причиною появи освітніх втрат, що накопичувались. Ще більше розривів у знаннях учнів відбулося з початком російської військової агресії, коли багатьом здобувачам освіти довелося вимушено переміщуватись в інші регіони країни, виїжджати за кордон. Як стверджують учені, «найбільш суттєві освітні втрати під час дистанційного навчання в умовах карантину та воєнного стану властиві природничим предметам, зокрема фізиці й астрономії, де вкрай важливим для формування дослідницької компетентності, навчання через дослідження є виконання лабораторних та практичних робіт» [17, с. 132].

Глибоко, з професійно точним підходом подаються механізми надолуження, поновлення освітніх втрат у період воєнного часу в методичних рекомендаціях, підготовлених науковими співробітниками Інституту педагогіки НАПН України у спеціальному виданні «Діагностика та компенсація освітніх втрат у загальній середній освіті України». Виявляючи розриви у знаннях, дослідники пропонують конкретні й ефективні шляхи їх подолання. Учителю насамперед потрібно з'ясувати загальний характер прогалин у знаннях і вміннях учнів, розробити календарне планування їхньої компенсації, визначити пропущені теми та варіанти опрацювання кожної. Школи можуть організовувати класи надолуження із збільшеним навчальним часом, а також інтегровані групи для тих учнів, які потребують усунення прогалин лише з окремих предметів. Всім учням або окремим з них, у яких обсяг освітніх втрат дуже великий, можливо доведеться запровадити додатковий рік навчання. Серед науково вивірених та підкріплених досвідом і педагогічною практикою суворих воєнних років – скорочення тривалості канікул, застосування здвоєних уроків, надання учням додаткового навчального матеріалу із незасвоєних тем, компенсаторні заняття, факультативи, курси за вибором, безоплатне онлайн-репетиторство. До заходів з подолання навчальних втрат учнями різних класів додається і підвищення кваліфікаційного рівня учителів: обмін позитивним досвідом, курси з поглибленого опанування сучасних форм, методів і засобів, що забез-

печують ефективність засвоєння знань, набуття умінь і водночас дають змогу заощадити час [17, с. 73].

Досить повчальними є висновки групи дослідників щодо причин освітніх втрат з хімії та аналіз інструментарію їхньої компенсації. Виявивши навчальні прогалини з цього предмету, на переконання вчених, вчителів найкраще застосовувати індивідуальний підхід у роботі з кожним учнем, використовувати додаткові навчальні матеріали, численні онлайн-ресурси, рекомендувати здобувачам освіти виконання доступних хімічних експериментів у домашніх умовах. Під час воєнного стану разом з поновленням освітніх втрат зусилля педагогів мають бути спрямовані на мотивування учнів до поглибленого вивчення хімії. Адже «навіть елементарна хімічна грамотність, обізнаність із властивостями хімічних сполук і розуміння суті хімічних явищ можуть прислужитися в екстремальній ситуації, спричиненій воєнними діями» [17, с. 143]. Учні легко переконуються в цьому, коли наводяться конкретні приклади. На уроці школярам демонструється відео з ураженням фосфорними боєприпасами, які неодноразово скидали і скидають російські загарбники на оборонні позиції українських воїнів. Разом з учителем опрацьовується тема виявлення ознак горіння фосфору, процесів, що відбуваються з продуктами горіння і найважливішої навички – вміння загасити фосфор, що палає.

Не менш переконливими й корисними виявляються знання не тільки хімічних, а й фізичних властивостей речовин. З уроку хімії школярі виносять просту істину: для того, щоб не отруїтися газом під час воєнних дій, необхідно знати його густину. Дізнавшись, наприклад, про густину амоніаку, яка менша за густину повітря, учні усвідомлюють, що під час його поширення як отруйної речовини на полі бою, необхідно якомога нижче припасти до землі. А от хлор – навпаки: має густину більшу від густини повітря, тому стелеться внизу і воїн, потрапивши в зону його дії, змушений шукати захисту якнайвище. А ще на уроці хімії для підтвердження того, як незнання властивостей навіть відомих речовин коштує життя, добули з мережі відомий знімок, зроблений після звільнення від окупантів Харківщини, де зафіксовано залишений ворогами окоп, обкладений для захисту мішками з амонійною селітрою: за всіма ознаками, ворожим солдатам про вибухонебезпечність селітри не було нічого відомо [17, с. 143].

На освітній процес у закладах загальної середньої освіти продовжують накладати свій відбиток жорстокі бої на півночі, півдні і сході, постійні обстріли ракетами і дронами мирних міст і сіл. Зважаючи на вимоги

часу, оновлюються програми військово-патріотичного виховання на всіх рівнях освіти, розширюється тематика, пов'язана з історією українського війська, наповнюючись сучасними бойовими подвигами. Внесено зміни до навчальної програми «Захист України» для 10 і 11 класів. Зокрема до розділу «Тактична підготовка» чинної програми додано тему «Дрони та їх використання у військових цілях».

Багато різних типів джерел використовується на уроках історії та громадянської освіти, а особливу цінність мають та викликають найбільші зацікавлення в учнів джерела візуальні, до яких належать фотографії. Розглядаючи фотодокумент і описуючи його за завданням учителя, здобувач освіти неодмінно інтерпретує, тобто тлумачить, розкриває зміст й оцінює зображене. Фотографії з місць широкомасштабної війни, злочинів російських загарбників на українській землі, руїни житлових кварталів, шкіл, лікарень, промислових та сільськогосподарських підприємств, биль і сльози – все постає дуже зримо перед очима школярів, змушує емоційно переживати, осмислювати биль страждання цивільного населення, дає міцні, але гіркі знання про дійсність воєнного часу.

Війна, розв'язана росією, завдала значних моральних та матеріальних втрат і позашкільній освіті, кожен з 1 263 закладів якої відчув її жорстоко-ненаситний подих. Ударами агресора було зруйновано й пошкоджено багато важливих приміщень й інфраструктуру, знищено частину матеріально-технічної та методичної бази, розграбовано майно окупантами. Як і під час пандемії, перестали працювати секції, студії, творчі об'єднання. Лише згодом на території, контрольованій Україною, освітній процес відновився у дистанційному режимі.

Перед початком воєнних дій, згідно із статистичними даними, у закладах позашкільної освіти діяло майже 64 тисячі гуртків, в яких було зайнято понад 1 мільйон дітей. Серед них налічувалося 6 085 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, 9 094 осіб з особливими освітніми потребами та 30,5 тисячі дітей із малозабезпечених сімей [69, с. 110]. Однак після вторгнення ворожого війська в Україну багато вихованців закладів позашкільної освіти разом зі своїми батьками виїхали в безпечніші області й за кордон. Незважаючи на зрослі навантаження, у Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій, Львівській, Тернопільській та Хмельницькій областях зуміли забезпечити переміщенням дітям здобуття позашкільної освіти у звичайному (офлайн) режимі. Тут не обмежуються традиційними освітніми послугами, а й надають психологічну підтримку,

організують для дітей змістовне дозвілля, охоплюють прибулих заходами національно-патріотичного виховання. Запроваджуючи нові актуальні форми роботи, педагоги позашкільної освіти пристосовують заняття до умов воєнного стану. Діти мають змогу взяти участь у віртуальних подорожах, екскурсіях, вікторинах, цікавих майстер-класах та мультимедійних презентаціях, а також у дослідницькій і проєктній навчальних програмах.

Саме заклади позашкільної освіти у воєнних умовах виявились найбільшими і найактивнішими осередками національного та військово-патріотичного виховання. Однією з форм позакласної й позашкільної роботи з національно-патріотичного виховання учнівської молоді стала всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура»), під час якої в онлайн-форматі відбувається конкурс за темами «Воїни: історія українського війська», «УПА – армія нескорених», «Козаки-гетьмани», «Люди епохи перших визвольних змагань». Випускники й старші вихованці туристсько-спортивних секцій «допомагали в організації навчання бійців територіальної оборони та Збройних сил України з топографії, ділилися навичками орієнтування на місцевості, подолання перешкод» [69, с. 112].

Важливо, що в умовах воєнного стану на територіях мирних областей традиційно запрацювали літні школи за різними напрямками навчальної діяльності. Зокрема, такі очні школи за хіміко-біологічним, фізичним, математичним та STEM напрямками у західних регіонах України проведено для вихованців малих академій наук і дітей різного віку з тимчасово окупованих територій. Дистанційно й очно ведуться заняття наскрізної навчальної програми з позашкільної освіти оздоровчого напрямку «Основи безпеки життєдіяльності в умовах бойових дій».

Війна своїм жорстоким крилом торкнулася дітей з особливими освітніми потребами. Виникла необхідність створення належних умов навчання в місцях їх перебування з урахуванням нових безпекових ситуацій. Далося ознаки погіршення стану таких дітей через психологічні травми, стреси, що вимагає поліпшених підходів до організації навчального процесу цієї групи здобувачів освіти. З'явилася проблема зростання кількості дітей, які отримали поранення, важкі фізичні та моральні травми, стали жертвами ворожого насильства, або його свідками і також потребують освітньої підтримки. В системі Міністерства освіти і науки України на початок військового вторгнення діяло 544 заклади загальної середньої освіти, що мають у своїй структурі пансіони й інтернати для надання освітніх послуг дітям з інвалідністю, дітям-сиротам, а також позбавленим батьківського піклу-

вання. Тут здобували освіту 103 966 учнів, з яких значну кількість пощастило вивезти із зони бойових дій на безпечніші території, понад 42 тисячі повернено батькам чи законним представникам, 2 225 дітей з особливими освітніми потребами організованими групами в супроводі відповідальних осіб евакуйовано за межі України. Найбільше дітей прийняли Польща, Італія, Туреччина, Іспанія, Чехія, Румунія, Німеччина [69, с. 122–123]. У перший же рік війни 35 закладів (спеціальних, санаторних, дитячих будинків) у результаті бойових дій зазнали серйозних пошкоджень і руйнувань різного ступеня.

До того ж в Україні успішно працювала мережа із 667 інклюзивно-ресурсних центрів, а вже через п'ять місяців після початку бойових дій їхня кількість скоротилася до 568 одиниць: одні зазнали руйнувань і пошкоджень, інші з об'єктивних причин призупинили надання послуг. Для ефективної роботи збереженої мережі постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Положення про інклюзивно-ресурсний центр» на період дії воєнного стану можливості цих центрів значно збільшено, розширено перелік і тематику завдань, надано додаткові гарантії внутрішньо переміщеним особам з особливими освітніми потребами, зокрема на проведення комплексної оцінки, забезпечення психолого-педагогічного супроводу та отримання корекційно-розвиткових послуг [69, с. 129].

Долаючи труднощі і по-діловому реагуючи на гострі проблеми, спричинені війною, продовжує працювати система професійної (професійно-технічної) освіти. Якщо до початку російського вторгнення діяло 703 заклади, то вже через п'ять місяців їх залишилося 564. Ворог повністю зруйнував 10 освітніх закладів, а понад 100 завдав серйозних пошкоджень. Чимало навчальних корпусів, майстерень стали непридатними для проведення занять, а гуртожитки – для проживання. Значні втрати істотно вплинули на механізм функціонування, інфраструктуру та суб'єктів професійної (професійно-технічної) освіти. Поки що не визначено ні ступеню руйнувань, ні обсягів пошкоджень на тимчасово окупованих територіях і там, де ведуться активні бойові дії. Відомо тільки, що вони є і також немалі. Перерваний на певний час навчальний процес закінчився готовністю 287 закладів забезпечувати освітній процес у змішаному форматі, 157 закладів – очно, 120 – дистанційно. Навіть за дуальною формою навчання у складних умовах воєнного стану освітній процес відбувається у 46 закладах професійної (професійно-технічної) освіти [69, с. 142].

З огляду на воєнні дії відбувся достроковий випуск кваліфікованих робітників у 22 закладах Херсонщини та в 16 закладах Запорізької області. Для швидкого виходу на ринок праці заклади професійної освіти запропонували понад 30 короткотермінових курсів, які забезпечують здобуття часткових кваліфікацій. За умов воєнного стану виникли особливості формування контингенту здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти та внутрішньої академічної мобільності. У перший рік війни кількість учнів у системі профтехосвіти скоротилася майже на 50 тисяч. Частина з них (до 20 тисяч осіб) продовжували навчання в закладах професійної (професійно-технічної) освіти дистанційно, кілька сотень зараховані до іноземних навчальних закладів.

Держава пішла назустріч здобувачам освіти, забезпечивши кожному під час дії воєнного стану можливість навчатися в будь-якому закладі професійної (професійно-технічної) освіти, незалежно від фактичного місця перебування особи в межах України. Для цього діє спеціальне Положення про внутрішню академічну мобільність, затверджене МОН України і зареєстроване в Міністерстві юстиції України, встановлюючи загальний порядок організації та виконання програми внутрішньої академічної мобільності, визнання й зарахування її результатів.

Низка закладів освіти призупиняли свою діяльність з різних об'єктивних причин, у тому числі через неможливість забезпечувати практичну частину підготовки фахівців робітничих професій. Міністерство освіти і науки України в своїх рекомендаціях запропонувало «виконувати теоретичну частину освітньої програми з використанням технологій дистанційного навчання, а практичну частину підготовки здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти, яку неможливо виконати, – переносити на період після закінчення дії воєнного стану» [69, с. 148].

Тривалість бойових дій все більше впливає, як на здобувачів освіти, так і на педагогічних працівників навчальних закладів. Із загальної кількості майже 24 тисячі педагогів і майстрів виробничого навчання 1 258 осіб є внутрішньо переміщеними, 904 особи опинилися за кордоном, 472 перебувають у вимушеній відпустці, 654 – на службі в ЗСУ й територіальній обороні, а 372 зовсім звільнилися з посад [69, с. 147].

І все ж професійна (професійно-технічна) освіта, як і вся система національної освіти, потроху позбуваючись ран і втрат, заподіяних війною, з надією дивиться в майбутнє, розбудовує перспективи й стратегії подальшого розвитку.

4.4. Перехід до цифрового освітнього простору: сучасні проблеми, стратегії поступу

Постійно вдосконалюючись, національна освіта знаходить найефективніші шляхи підвищення якості надання освітніх послуг, максимального задоволення потреб особистості та суспільства, інтересів вітчизняної економіки. На першому місці сучасних пошуків – забезпечення цифрових трансформацій усіх рівнів, визнання цифровізації пріоритетною цінністю для кожного учня, студента, педагога.

У Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України цифровізація освіти розглядається сучасним етапом її інформатизації, що передбачає «насичення інформаційно-освітнього середовища електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронного комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливорює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний освітній простір» [66, с. 119]. Зокрема, на всій території України прискорено впроваджуватиметься широкосмуговий Інтернет, здійснюватиметься цифровізація освітніх процесів та стимулювання цифрових трансформацій у системі освіти, а покриття Інтернетом має стати нормою у кожному домогосподарстві, шкільному класі, соціальній інфраструктурі.

На розв'язання цих та інших важливих проблем також націлює Концепція розвитку цифрових компетентностей до 2025 року, яка зокрема передбачає оцінювання рівня компетентності здобувачів освіти, педагогічних працівників, наголошує на шляхах здобуття цифрової освіти і неперервного розвитку професійних цифрових компетентностей у системі підвищення кваліфікації [63, с. 12].

Згідно із статистичними даними, впродовж останніх років зросла кількість закладів загальної середньої освіти, забезпечених класами з інтерактивними поверхнями та засобами візуалізації, помітно збільшилась кількість комп'ютерів, планшетів, ноутбуків та нетбуків. І все ж у системі загальної середньої освіти недостатньо ефективно відбувається впровадження інформаційно-комунікаційних технологій та використання цифрових засобів. Серед основних проблем – обмежений доступ до цифрових навчальних пристроїв, неналежне забезпечення високошвидкісним інтернет-зв'язком, незадовільне управління закладів освіти доступом до IT-інфраструктури. Далеко не всі вчителі мають необхідні навички роботи в цифровому середовищі, певна частина з них позбавлені можливості

освоєння нового інструментарію, кваліфікованої технічної підтримки, не поспішають з перебудовою освітнього процесу. В умовах швидкого розширення цифрового освітнього простору поки що спостерігається невисока цифрова грамотність вчителів.

Проте система національної освіти зуміла за порівняно невеликий проміжок часу подолати шлях «від елементів комп'ютеризації навчання та управлінської діяльності до широкого використання засобів ІКТ в освітньому процесі» [63, с. 13]. Освітнє середовище здобуло важливий досвід, з яким прийшли і закріпилися у щоденній практиці конкретні результати інформатизації та цифровізації. Йдеться, зокрема, про створення комп'ютерно-технологічної платформи відкритої освіти на всіх її рівнях – від дошкільної до післядипломної та освіти впродовж життя, удосконалення технічного оснащення комп'ютерними системами навчальних закладів, кабінетів, лабораторій, майстерень, бібліотек, а також оновлення педагогічних технологій, методичного забезпечення та змісту дистанційного й електронного навчання на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій [63, с. 13].

Саме досвід організації дистанційного навчання, отриманий у роки пандемії COVID-19 та введення воєнного стану після початку агресивних дій московії й тимчасової окупації окремих територій України, добре прислужився освітнім закладам усіх рівнів, дав поштовх до запровадження й розширення нових форм організації освітнього процесу, ефективних методів навчання, забезпечив можливість здобувачам освіти належним чином оцінити електронне, мобільне, спільне, змішане, соціальне, а також смарт навчання.

Досить потужний освітньо-виховний потенціал, що має цифровий простір, відкриває багато можливостей для організації дошкільної освіти. Діти цього віку через гру, яскраві враження і захоплюючі спілкування дуже швидко вбирають у себе і засвоюють аудіовізуальну інформацію, пізнаючи за допомогою цифрової форми навколишній світ, накопичуючи знання для розкриття своїх здібностей. Тому у змісті освітнього напрямку «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі. Комп'ютерна грамота» в дітей через їхню чуттєвість, допитливість та зацікавленість формується елементарна цифрова компетентність. Для роботи в дитячих садках і групах, а також для тих батьків, які займаються з дитиною вдома, діє освітня система «Освіта та піклування» і навчальна платформа «Дошкілля України: освіта і піклування». Цифрове наповнення інноваційної системи освіти дітей

раннього та дошкільного віку поділено на 4 групи і складається з 52 серій освітньо-пізнавального матеріалу на рік для кожної з них. На платформі під час війни зареєстровано десятки тисяч електронних кабінетів, третина з яких – сім'ї дітей, що мають статус тимчасово внутрішньо переміщених та тих, котрі виїхали за кордон. Розвиток цифрового простору докільда дає змогу педагогічним працівникам впроваджувати форми інтерактивної методичної роботи з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, а також переймати кращий досвід освітньо-виховної роботи, забезпечувати зв'язок з батьками, громадськістю.

Цифровізація набирає все ширшого застосування в системі повної загальної середньої освіти. Потужним викликом для учасників освітнього процесу, як і для всієї країни, стала світова пандемія коронавірусу. Під час надзвичайної ситуації – тривалого карантину мережа Інтернет наповнилася доступними уроками в цифровому форматі. Вчителі в умовах карантину працювали з учнями, які перебували вдома, використовуючи технології дистанційного навчання та онлайн-ресурси для освітніх цілей. Відеоконтент для трансляцій надавали сайти-партнери, зокрема платформа BeSmart, студія онлайн-освіти EdEra, платформа масових відкритих онлайн-курсів Prometheus, платформа безкоштовних вебінарів з підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання. А для забезпечення потреб вчителів у мобільних засобах навчання під час воєнного стану компанія Google надала фінансову допомогу в закупівлі, ліцензуванні та постачанні 43 тисяч ноутбуків. Фахівці цієї ж компанії посприяли закладам освіти в оптимізації налаштування за допомогою оновлення Chrome Enterprise і провели тренінг 50 тисяч учителів для підвищення їхньої компетентності [63, с. 21–22].

У складні для країни роки народилося чимало важливих ініціатив у справі цифровізації системи національної освіти. Створено безкоштовний цифровий застосунок «Вивчаю – не чекаю», за допомогою якого учні початкової школи опановують математику, використовуючи його в класі, дистанційно, під час сімейного навчання. В процесі дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня «Технологія навчання учнів початкової школи «Розумники» з'явилися розробки 63 електронних освітніх ігрових ресурсів з української мови та математики, віртуального кабінету вчителя, системи моніторингу навчальних успіхів учнів 1–4 класів, які в час пандемії та воєнного стану забезпечили можливість ефективно застосовувати дистанційну форму навчання. Школярі 5–11 класів при дистан-

ційному та змішаному навчанні користуються матеріалами платформи «Всеукраїнська школа онлайн», головною метою якої є надання кожному учневі та вчителю рівного, вільного і безоплатного доступу до якісного навчального матеріалу.

Значну науково-методичну підтримку в розв'язанні проблем цифровізації отримують заклади загальної середньої освіти від учених Національної академії педагогічних наук України. За результатами їхніх досліджень розроблено і втілено в життя низку концептуальних інноваційних підходів, актуальних технологій і методик. Вони є розробниками матеріалів до понад 50 електронних засобів навчального призначення та програмних систем. «Серед них – педагогічні програмні засоби та електронні навчально-методичні комплекти, бібліотеки електронних наочностей з української мови та літератури, англійської й німецької мов, біології, хімії, геометрії, технологій, а також автоматизованої системи управління «Школа» [63, с. 24]. Електронні підручники з математики та інтегрованого курсу «Я досліджую світ» для 1–4 класів Нової української школи прийшли до дітей разом із проєктом «Навчання без меж». З'явився інтерактивний підручник з інформатики «ІТ-книга», а також оригінальний освітньо-методичний ресурс «Досліджуємо історію і суспільство» для 5 класу Нової української школи і «Вивчаємо історію онлайн» [63, с. 24].

В умовах цифровізації освітнього простору додаткова увага й допомога педагогів надається дітям з особливими освітніми потребами. Важливо зосередитись на розробленні практичних рекомендацій для цієї категорії здобувачів освіти, організації навчання жестової мови, психолого-педагогічного супроводу дітей, а особливо на освіті осіб з порушеннями слуху, зору, інтелектуального розвитку. При цьому корисним стає випробуваний вітчизняний і кращий зарубіжний досвід з організації навчального процесу дітей з особливими освітніми потребами, зокрема консультування науковців, застосування цифрового інструментарію для підтримки педагогів-практиків і батьків таких дітей.

Доброю і надійною підмогою педагогам стали їхні зустрічі в форматі онлайн з батьками учнів з особливими освітніми потребами, де учасники «разом з фахівцями в різних ігрових вправах та техніках відпрацьовують необхідні навички, отримують консультації щодо добору вправ, опановують підходи онлайн-нової комунікації» [63, с. 26]. Доступ до відео уроків з вивчення української жестової мови забезпечено створенням спеціального Youtube-каналу «Українська жестова мова», зокрема тут подано матері-

али з багатьох навчальних тем: «Жести-займенники», «Кількісні числівники», «Природні явища», «Часові параметри», «Запитання», «Пори року», «Кольори та відтінки», «Трави» тощо. Так само постійно збагачується й розширюється мережа цифрових ресурсів у системі освіти обдарованих учнів. Інтелектуальні змагання з математики, фізики, хімії, біології, географії, економіки, інформатики для старшокласників стали щорічними інтернет-олімпіадами. В режимі онлайн діють всеукраїнський проєкт «Крок до науки», «Лекції майбутнього» Малої академії наук України, де відбуваються зустрічі з видатними вченими світу, лауреатами Нобелівської премії. Поповнення цифрових ресурсів здійснюється за участю Національної академії педагогічних наук України, зокрема створено онлайн-систему для публікацій членів Малої академії наук України – майбутніх науковців за допомогою інструментів відкритої освіти. Почала діяти ще одна онлайн-система – «Тестотека», що «містить методики діагностики різних видів обдарованості й передбачає збереження всіх даних тестування, що дозволяє простежувати динаміку розвитку обдарованості та коригувати цей процес» [63, с. 27].

Навички обдарованої особистості, що виявляються у критичному мисленні, творчому спілкуванні, активності у співпраці, прагненні до лідерства, повноцінному користуванні інформаційно-комунікаційними технологіями нині набувають особливого значення, а їх формування і розвиток здійснюються в закладах освіти STEM/STEAM-проєктами із застосуванням сучасних цифрових технологій. Отримавши відповідне науково-методичне забезпечення, почав діяти віртуальний центр Малої академії наук України – STEM-лабораторія МАН Лаб, яка «пропонує дистанційну та очну фахову методичну та технологічну допомогу в організації STEM/STEAM-навчання учнівської молоді та спеціалізується на здійсненні досліджень у галузі природничих дисциплін» [63, с. 28]. Її освітнє середовище містить, окрім навчальних програм, методичні матеріали й віртуальні лабораторії, що можуть бути використаними як учнями й студентами, так і вчителями, науковцями, іншими зацікавленими особами.

Перехід до цифрового освітнього простору відбувається і в системі професійної (професійно-технічної) освіти, яка, працюючи в умовах воєнного стану за допомогою дистанційної та змішаної форм навчання, гостро потребує електронних освітніх ресурсів, цифрових засобів для навчальних цілей та сталого науково-методичного забезпечення процесів цифровізації. Тому її освітні заклади розробляють і водночас активно використовую-

ють необхідні «електронні підручники, SMART-комплекси для підготовки кваліфікованих робітників будівельної, машинобудівної й аграрної галузі, електронні посібники та довідники з розроблення та використання мережевих навчально-методичних комплексів, створення інформаційно-освітніх середовищ закладів освіти, розроблення цифрових технологій професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників» [63, с. 30].

Цифровізація навчального процесу в професійних (професійно-технічних) закладах освіти розпочалася з упровадження LMS Moodle та хмаро орієнтованих середовищ Google Workspace, Microsoft Teams, що забезпечують водночас і доступ до навчального матеріалу, і безперервний освітній процес, і моніторинг та оцінювання навчальних досягнень учнів.

За допомогою вчених НАПН України в освітню практику впроваджено SMART-комплекси з навчання кваліфікованих робітників та застосування цифрових технологій у їх професійній підготовці. Йдеться, зокрема, про комплекси «Слюсар», «Мурування арок», «Кухар», «Перукар» та низку інших, пов'язаних з конкретним виробництвом. МОН України за підтримки міжнародних партнерів розробило й адаптувало спеціально для учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти навчальні онлайн-курси з метою їх розміщення на освітній онлайн-платформі «Професійна освіта онлайн». Водночас на офіційному вебсайті Міністерства розміщено онлайн-ресурси, які в умовах воєнного стану використовуються для дистанційного і змішаного навчання за різними професіями.

Стратегічно і практично важливими завданнями для професійної (професійно-технічної) освіти залишається готовність педагогів до розробки комп'ютерних навчальних систем, моделювання процесу підготовки майбутніх викладачів у закладах освіти на основі інформаційно-комунікаційних технологій, а також постійне проведення тренінгів, семінарів, вебінарів з цифровізації інформаційно-освітнього середовища для керівників виробничих структур, методистів, педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти [63, с. 31].

Поряд з цим у схваленій Кабінетом Міністрів України «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки» зазначено: «Освіта наразі відстає від цифровізації, і необхідно докласти більше зусиль, щоб скористатися інструментами та сильними сторонами нових технологій» [63, с. 32]. Поставлено завдання: впродовж десятиріччя належним чином розв'язати цю проблему, ставши врівень з європейськими країнами.

Суттєві зміни у сфері вищої освіти, що відбулися внаслідок пандемії COVID-19, а особливо із введенням воєнного стану в Україні, зумовили прискорення багатьох процесів, пов'язаних з цифровізацією. Насамперед актуальності набула проблема організації дистанційного та змішаного навчання, де вирішальною стала не лише цифрова комунікація між учасниками освітнього процесу, а й використання цифрових технологій для візуалізації освітнього контенту. Водночас фахівці в університетах створюють власні цифрові наповнення, серед яких електронні підручники, електронні курси, розраховані на специфіку підготовки бакалаврів та магістрів. Успішно працює багато комп'ютерних класів, широкоформатних LED екранів, проєкційних обладнань для презентацій у студентських аудиторіях, центри кібербезпеки, лабораторії робототехніки, віртуальні лабораторні комплекси [63, с. 32].

У закладах вищої освіти отримала визнання відкрита система управління навчанням LMS Moodle, послугами якої постійно користуються тисячі студентів і викладачів. Важливі ініціативи в справі цифровізації вищої освіти здійснено в межах проєкту Erasmus+ «Модернізація педагогічної вищої освіти з використанням інноваційних інструментів викладання». У ньому розроблено кілька електронних навчальних курсів, сформульовано стандарт цифрової компетентності вчителів, подано перелік вимог до цифрової компетентності вчителя. За ініціативи Міністерства цифрової трансформації України та Міністерства освіти і науки проведено пілотний проєкт реформи ІТ-освіти «Інформатика NewG», профінансований Європейським Союзом. Він упроваджений в рамках програми EU4Digital UA, а саме – її другого компоненту «Інституційне зміцнення та розвиток потенціалу» [63, с. 35]. Чимало сайтів, сервісів, порталів, платформ понад 20 різних компаній, систем, агенцій, мереж використовуються студентами та викладачами закладів вищої освіти для проведення дистанційного навчання, відеоконференцій, візуалізації контенту, онлайн дошок, інтерактивних завдань, тестування й опитувань. Активне використання всіх цих засобів дає можливість українській вищій освіті крок за кроком наближатися до мети: зробити цифровий освітній простір повсякденною реальністю, досягнувши європейського і світового рівня.

У прискореному й ефективному виконанні цих завдань значну роль відіграє цифрова компетентність педагогічних кадрів. Під час реалізації міжнародного проєкту Erasmus+ «Рамкова структура цифрових компетенцій для українських вчителів та інших громадян» було визначено Рамку

цифрової компетентності для педагогічних та науково-педагогічних працівників, що передбачає 5 сфер компетентності. Встановлено, що у сфері «Інформація та цифрова грамотність» спостерігається позитивна тенденція. І все ж чверть педагогічних працівників, маючи рівень базового користувача, потребує підвищення своєї кваліфікації. Вищий рівень демонструють педагогічні працівники у сфері «Комунікація та співпраця», хоча й тут майже третина з них має набувати необхідних знань на рівні незалежного користувача.

Ситуація з наявними рівнями цифрової компетентності педагогічних працівників стрімко змінюється у сфері «Створення цифрового контенту», де рівень професійного користувача у середньому мають лише 8 % від усієї кількості респондентів. Проте, як вважають фахівці, «саме у цій сфері виникають проблеми, що впливають на формування культури академічної доброчесності у суспільстві» [63, с. 43]. У сфері «Безпека» навичками професійного користувача щодо захисту своїх цифрових пристроїв і персональних даних володіють не більше 30 % педагогічних працівників. Професійний рівень користувача у сфері «Розв'язання проблем» мають лише 12 % педагогів. Це, на думку дослідників, «свідчить про певні прогалини у системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників, що потребують доопрацювання» [63, с. 44].

Рівень цифрової компетентності педагога впливає на якість освіти, можливості повноцінного використання цифрових технологій, розвиток цифрової активності здобувачів освіти. Тому, відчуваючи цей виклик, усвідомлюючи свою відповідальність за результати впровадження нових освітніх технологій, широкої цифровізації в системі національної освіти, педагогічним і науково-педагогічним працівникам належить ще дуже багато зробити в справі оволодіння цифровими навичками.

Висновки до розділу 4

Серед багатьох викликів, що справляють свій вплив на розвиток і вдосконалення національної освіти, відчутним і вразливим є демографічний. Нинішня демографічна ситуація в Україні характеризується проблемами, які накопичувались впродовж останніх трьох десятиліть. Йдеться не лише про зменшення народжуваності, а й про скорочення загальної кількості населення і його старіння. Демографічний фактор негативно впливає на всі рівні освіти. Впродовж останніх п'яти років він посилений пандемією, а особливо війною, розв'язаною московією проти України. Демографічні процеси й тенденції, впливаючи на кількісні та якісні характеристики освітньої сфери, так чи інакше відбиваються й на загальному рівні освіченості населення.

Відомий демографічний «вибух» 80-х років минулого століття став однією з вагомих причин збільшення кількості вищих навчальних закладів, коледжів, запровадження нових напрямів навчання. Однак це зовсім не означало високоякісної фахової підготовки усіх їхніх випускників, багато з яких, потрапивши в умови виробництва, далеко не одразу змогли адаптуватися.

Попри демографічну «яму», що утворилася впродовж кількох останніх десятиріч і масштаби якої сягають щонайменше 5 млн. осіб (сюди варто додавати ще й втрати від нинішньої війни), вчені прогнозують подальше посилення ролі освіти, зростання важливості освітнього капіталу, отриманого людиною в результаті здобуття професії, навчання, перепідготовки, підвищення кваліфікації. Демографічні процеси, відчутно впливаючи на освіту на сучасному етапі, ще більшою мірою даватимуться взнаки у майбутньому. Можна не сумніватися, що загостриться змагальність між закладами професійно-технічної, фахової передвищої та вищої освіти. За всіма ознаками, найжорсткіший характер матиме міжуніверситетська конкуренція, яка вже зараз характеризується непростою боротьбою за здобувача освіти. У сфері освітньої діяльності зможуть залишитися лише університети, здатні забезпечити підготовку фахівців таких спеціальностей, які виявляться найпотрібнішими на ринку праці.

На демографічні тенденції несподівано наклався новий виклик – світова пандемія COVID-19, удар якої по освітній сфері був найдошкульнішим за останні роки. Гостро постала потреба рішучих змін в організації освітнього процесу, було припинено відвідування закладів освіти, здійснював-

ся вимушений перехід до «домашнього навчання». В умовах карантинних обмежень не просто виявилось у короткий термін перевести навчання в дистанційний режим. Найскладніше, з великими потугами давалася організація повноцінного підвищення кваліфікації учителів, викладачів.

Давався взнаки низький рівень цифрової компетентності, відсутність взаємодії віч-на-віч, стресові навантаження. У сільській місцевості постійно виникали комунікаційні проблеми з доступом до мережі Інтернет. І все-таки, працюючи над подоланням наслідків пандемії коронавірусу, українська освіта набула цінного досвіду організації та застосування на практиці дистанційного навчання. Однак закриття навчальних закладів, припинення занять, недостатнє організаційне забезпечення дистанційного навчання стало причиною серйозних освітніх втрат. Серед інструментів компенсації втрат учені разом з педагогами запропонували збільшення кількості навчальних годин, подовження навчального дня і навчального року, запровадження літньої школи, таборів інтенсивного навчання та низку інших важливих заходів. За умов пандемії порівняно швидко суб'єкти загальної середньої освіти опанували комп'ютерні новації, а сприяло цьому запровадження на початку карантину вебплатформи дистанційного навчання «Всеукраїнська школа онлайн».

Суворий відбиток на освітню сферу наклала війна: знову були закриті освітні заклади, організовано перехід на дистанційну форму навчання, почалися непередбачувані переміщення населення, в тому числі сімей з дітьми різного віку з регіонів бойових дій на безпечніші території, масовий виїзд за кордон. З'явилися жертви серед дітей, педагогів, численні руйнації шкіл, дошкільних дитячих закладів, університетів, ліцеїв, закладів профтехосвіти. Попри негативні впливи воєнного часу через кілька тижнів навчання відновилося переважно за дистанційною, подекуди за змішаною та інформаційно-консультативною формами. Терміново вирішувались питання, пов'язані з надійністю укриттів, облаштуванням сучасних бомбосховищ.

Особливо важко стало дошкільнятам та їхнім батькам. Враховуючи ситуацію в своєму регіоні, частина дошкільних закладів розпочала роботу в звичайному режимі, окремі не працюють зовсім, а деякі організували освітній процес дистанційно, проводять консультативно-інформаційні бесіди з батьками. Надання освітніх послуг у закладах дошкільної освіти за умов воєнного стану відбувається і за допомогою конкретних вітчизняних та міжнародних проєктів підтримки.

У важкій ситуації опинилася і повна загальна середня освіта. Навчальними матеріалами допомагали сайти закладів освіти, використовувалися електронна пошта, месенджери, а в дистанційному режимі єдина освітня платформа. Через припинення освітнього процесу учні закладів загальної середньої освіти зазнали значних навчальних втрат, а щоб компенсувати їх, були запропоновані інструменти, науково вивірені та підкріплені досвідом і педагогічною практикою – скорочення тривалості канікул, застосування здвоєних уроків, надання учням додаткового навчального матеріалу із незасвоєних тем, компенсаторні заняття, факультативи, курси за вибором, безплатне онлайн-репетиторство.

Долаючи труднощі й оперативно реагуючи на гострі проблеми, працює в умовах воєнного стану система професійної (професійно-технічної) освіти. З огляду на бойові дії відбувся достроковий випуск кваліфікованих робітників у закладах кількох південних областей. У перший рік війни кількість учнів у системі профтехосвіти скоротилася майже на 50 тисяч. Частина з них (до 20 тисяч осіб), перебуваючи за кордоном, продовжують навчання дистанційно в українських закладах, кілька сотень зараховані до іноземних навчальних закладів. Нині 287 закладів професійної (професійно-технічної) освіти забезпечують освітній процес у змішаному форматі, 157 – очно, 120 – дистанційно. Для швидкого виходу на ринок праці заклади професійної освіти запропонували 30 короткотермінових курсів, які забезпечують здобуття часткових кваліфікацій.

У пошуках шляхів удосконалення та найефективніших механізмів підвищення якості надання освітніх послуг сфера національної освіти перебуває на етапі переходу до цифрового освітнього простору. За порівняно невеликий проміжок часу пройдено шлях від елементів комп'ютеризації навчання та управлінської діяльності до широкого використання засобів ІКТ в освітньому процесі.

Потужний освітньо-виховний потенціал, який має цифровий простір, відкриває багато можливостей для навчального процесу в дошкільній освіті. Все інтенсивніше відбувається цифровізація в системі повної загальної середньої освіти. Значну науково-методичну підтримку у цьому процесі надають учені Національної академії педагогічних наук України. Постійно збагачується й розширюється мережа цифрових ресурсів у системі освіти обдарованих дітей.

Перехід до цифрового освітнього простору відбувається також у системі професійної (професійно-технічної) освіти, яка, працюючи в умовах во-

енного стану, гостро потребує електронних освітніх ресурсів, цифрових засобів для навчальних цілей та стало науково-методичного забезпечення процесів цифровізації. Суттєві зміни у сфері вищої освіти відбуваються із прискоренням багатьох процесів, пов'язаних із цифровізацією освітнього процесу. Університетські фахівці створюють власні цифрові наповнення, серед яких електронні підручники, електронні курси, розраховані на специфіку підготовки бакалаврів та магістрів. В ефективному впровадженні цифровізації усіх рівнів системи національної освіти значну роль відіграє цифрова компетентність педагогічних кадрів. Рівень цифрової компетентності педагога впливає на якість освіти, можливості повноцінного використання цифрових технологій, розвиток цифрової активності здобувачів освіти.

Посилення процесу цифровізації, що розпочалося й триває в освітньому середовищі, згідно з висновками дослідників, має, на жаль, і зворотний бік. Суттєво впливаючи не лише на навчання, а й на виховання, психоемоційний стан та здоров'я здобувачів освіти, цифровізація створює низку ризиків, на яких наголошує Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі. Тут відображено принципи й механізми такого виховання, світоглядні наративи й наукове розуміння виховних викликів, які вимагають безпечної поведінки дітей та учнівської молоді в цифровому відкритому просторі, розвитку в них критичного мислення, розпізнавання маніпуляцій, підступної пропаганди. Серед важливих завдань – розроблення педагогічних засад запобігання ризикованій поведінці здобувачів освіти, попередження проявів булінгу при користуванні цифровими технологіями.

Окрім того, на тлі широкого застосування дистанційного навчання з'явилися проблеми, пов'язані з психосоціальним та психоемоційним станом певної частини дітей і молоді. Зросла вдвічі кількість осіб, котрі перебувають у режимі онлайн 7 і навіть більше годин на добу, спостерігається надмірне навантаження екранними практиками, що відгукується значними ризиками для дитячого здоров'я. Зокрема, це помітно вплинуло на самопочуття підлітків. Понад три чверті опитаних з них при дослідженні «Здоров'я підлітка і кіберпростір» заявили, що відчувають соматичний (тілесний) дискомфорт: біль у спині та головний біль, а кожен четвертий має постійно погане самопочуття.

Встановлено також негативний вплив соціальних мереж на їхніх активних користувачів, що «супроводжується дисфункціональною харчовою

поведінкою, стресом, депресією, низькою самооцінкою» [63, с. 52]. Цей новий спосіб спілкування позначений тенденцією до глибоких змін у взаєминах людей, викликаних стрімким поширенням соціальних мереж.

Зважаючи на те, що ставлення до дистанційного навчання, а, отже, й його ефективність, залежать від самопочуття дітей, кожному педагогу, який проводить онлайн-уроки, вкрай необхідно передбачати в них так звані здоров'язбережувальні компоненти. Йдеться про фізкультурні паузи, постійні вправи для очей, різні елементи рухової активності, що стануть своєрідними компенсаторами тілесного дискомфорту дитини. Водночас важливо повсюди вводити в освітній процес відповідні години роз'яснювальної роботи щодо регулювання дітьми свого емоційного і фізіологічного стану здоров'я та уміння збалансовувати екранний час.

Проаналізувавши найгостріші сучасні виклики у сфері освіти та стратегії і шляхи їх подолання, можна зробити такі висновки:

- вплив демографічних процесів на сферу національної освіти добре відчутний вже на сучасному етапі і наростання його негативних наслідків триватиме в майбутньому, що вимагатиме додаткових зусиль, нових підходів щодо налагодження функціонування всіх рівнів освіти;
- в результаті дії демографічного фактора стає реальністю гостра конкуренція між закладами професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, а особливо міжуніверситетська змагальність за здобувача освіти;
- система національної освіти в час пандемії COVID-19 здобула позитивний досвід переведення освітнього процесу в режим дистанційного навчання із залученням найсучасніших цифрових технологій;
- у співпраці з ученими система освіти забезпечила діагностику та компенсацію навчальних втрат, що виникли в здобувачів освіти під час карантинних заходів, а педагоги отримали важливі інструменти компенсаторного навчання;
- освітня сфера України зазнала і продовжує зазнавати величезних втрат у результаті агресивних загарбницьких дій РФ, зруйновано і пошкоджено сотні навчальних закладів, відбулося переміщення багатьох закладів у безпечніші регіони, мільйони українських громадян, у тому числі здобувачі освіти, педагоги стали біженцями, виїхали за кордон;
- воєнний стан в країні, бойові дії на фронтах змусили оновити й посилити програми військово-патріотичного виховання на всіх рівнях освіти, розширити тематику, пов'язану з історією українського війська, наповнити

її матеріалами про подвиги воїнів Збройних Сил України, внести зміни до навчальної програми «Захист України» для старшокласників;

- здійснюючи перехід до цифрового освітнього простору, національна сфера освіти забезпечує створення комп'ютерно-технологічної платформи відкритої освіти на всіх її рівнях, – від дошкільної до післядипломної та освіти впродовж життя, удосконалення технічного оснащення комп'ютерними системами закладів освіти, кабінетів, лабораторій, майстерень, бібліотек, методичного забезпечення та наповнення змісту дистанційного й електронного навчання на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій;

- в умовах прискореного й ефективного проведення цифровізації освітнього простору значну роль відіграє цифрова компетентність педагогічних кадрів, яка впливає на якість освітніх послуг, можливості повноцінного використання цифрових технологій, розвиток цифрової активності здобувачів освіти.

Розділ 5. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА ЇХ СПІВВІДНЕСЕННЯ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ І СВІТОВИМ ОСВІТНИМИ ПРОСТОРАМИ

5.1. Основні засади та найважливіші напрями перспективного розвитку національної освіти

Упродовж останніх п'яти років національна система освіти, працюючи в неймовірно складних умовах, залишається провідним соціальним інститутом, який забезпечує суспільні й індивідуальні інтереси щодо розвитку та вдосконалення людини, її готовності належним чином діяти в економічному просторі, бути конкурентоспроможною, активною в гуманітарному й інтелектуальному поступі. Попри труднощі та об'єктивні перепони, важкі роки світової пандемії, а особливо воєнного протистояння загарбницьким діям московії, національна освіта демонструє великий ресурс міцності, закладений мудрими і передбачливими попередніми поколіннями.

Передбачати, планувати перспективу, дивитися в майбутнє з наміром неодмінно досягти успіху – завдання для всіх, хто не лише вболіває за освітню сферу, а й докладає щоденних зусиль для втілення задуманого в життя. Безсумнівним при погляді в завтрашній день залишається те, що роль освіти, як і її науково-методичного супроводу, буде провідною в суспільстві, оскільки вона й надалі ставатиме дотичною до всього навколишнього світу, торкатиметься долі кожної людини. Від самого народження держава забезпечує всі потреби особистості в одержанні безперервної освіти впродовж життя. Керуючись стратегією людиноцентризму та принципами демократичної реалізації в освіті особистісного потенціалу, в майбутньому, як і нині, здійснюватиметься широке сприяння у досягненні мети індивідумом. Усі етапи освітнього процесу наповнюватимуться компетентнісним підходом, нарощуванням орієнтації на ключові компетентності для навчання впродовж життя. Визначальними стануть інтеграція та взаємодія формальної, неформальної та самостійної освіти. Серед основних засад подальшого поступу, як і раніше, залишається забезпечення і підвищення якості освіти, що означатиме підтримка її конкурентоспроможності, прискорене входження до європейського та світового освітнього простору. Проектуючи майбутній розвиток, враховується й та важлива

обставина, що націєтвірна місія освіти визначає зміст її повсякденної діяльності, вагомої ролі в суспільстві.

Перспективи розвитку освітньої сфери традиційно розпочинаються з погляду в майбутнє навчального процесу дітей раннього та дошкільного віку, що становить важливий первинний рівень безперервної освіти. Йдеться, зокрема, як про потребу розширення охопленості дітей навчанням, так і забезпечення доступу до якісних та інклюзивних освітніх послуг, оновлення змісту дошкільної освіти, розвиток та вдосконалення мережі закладів дошкільної освіти державної, комунальної і приватної форм власності. Зважаючи на суспільні запити щодо розширення закладів дошкільної освіти, потребує законодавчого унормування діяльність таких структур, що належать до приватної форми власності і насамперед щодо створення в них належних санітарно-гігієнічних, психолого-педагогічних умов, дотримання вимог державного стандарту.

Для категорії наймолодших дітей у закладах дошкільної освіти будуть створені спеціальні групи раннього розвитку з гнучким графіком роботи, впроваджено психолого-педагогічний патронат, а також запроваджено інструментарій визначення якості раннього освітнього розвитку, виявлення прогалин та потенційних можливостей. Зміст дошкільної освіти оновлюватиметься через завдання Нової української школи з побудови освітнього процесу на принципах пріоритету пізнавального досвіду, партнерської взаємодії, діалогового формату. Батьківське партнерство в дошкільній освіті має стати відповідальним і наповненим конкретним змістом, зокрема важливо створити систему консультативно-навчальних послуг майбутніх і молодих батьків. Необхідною умовою якісних змін у дошкільній освіті стане підвищення професійної компетентності педагогічних працівників та належний рівень укомплектованості закладів дошкільної освіти відданими справі, досвідченими кадрами. Зважаючи на те, що дошкільнята, згідно зі статистичними даними, мають надто високий відсоток захворювань, педагоги разом з батьками в майбутньому, як і нині, зобов'язані розв'язувати проблеми фізичного, психічного, соціального й духовного здоров'я дітей.

Одним з найважливіших напрямів перспективного розвитку освітньої сфери є реформування загальної середньої освіти на засадах Нової української школи. Зазнавши кількох трансформацій у попередні періоди, повна загальна середня освіта перебуває на дуже складному й відповідальному етапі свого подальшого вдосконалення. Будучи основним рівнем в

системі безперервної освіти, вона забезпечує право громадян на якісні освітні послуги, можливість отримати базову середню, профільну середню чи повну загальну середню освіту. Її особливість на нинішньому етапі полягає в поступовому переході до 12-річного терміну навчання, запровадження якого розпочалося з початкової школи у 2018 році. За новим стандартом і новим навчальним змістом вже працюють заклади загальної середньої освіти II рівня (гімназії), а з 2027 року такий перехід відбудеться у закладах III рівня (академічних і професійних ліцеях та коледжах) [66, с. 43].

Запровадження нових державних стандартів початкової і базової середньої освіти, а також упровадження типових освітніх програм для 1–4 та 5–9 класів дають можливість здобувачам освіти швидше й повніше засвоювати програмні теми, краще орієнтуватися в пропонованому до вивчення матеріалі, ґрунтовніше опрацьовувати його самостійно.

Переважна більшість закладів загальної середньої освіти вже працюють в одну зміну, однак 641 школа дозволити собі цього поки що не може. Для надання повноцінних освітніх послуг недостатньою в багатьох школах залишається навчально-матеріальна база. Тому в найближчій перспективі мають бути вирішені питання «забезпеченості навчальних кабінетів засобами навчання і обладнанням у повній комплектації для якісного виконання освітніх програм» [66, с. 43]. Впродовж двох років московитські загарбники по-розбійницьки привласнили собі велику кількість матеріально-технічних багатств українських закладів освіти, поруйнували й пошкодили по всій країні сотні шкіл, ліцеїв, гімназій. Відбудувати, поновлювати втрачене – завдання найнагальніше і воно вже здійснюється. Стосується ця справа як конкретних громад, благодійників, так і всієї держави, кожного з нас. Однак це тільки перші кроки, попереду велика повноцінна відбудова освітньої інфраструктури.

Негативні тенденції спостерігаються в укомплектованості закладів загальної середньої освіти педагогічними працівниками. Рік у рік у всіх регіонах зростає кількість вакансій учителів, а найбільше це стосується викладачів інформатики, фізики, англійської мови. Такий дефіцит педагогів безумовно позначається на якості освітніх послуг. Тому необхідно усунути прорахунки при формуванні і реалізації державного замовлення на підготовку педагогічних кадрів. Педагогічна професія має бути віднесена до категорії високооплачуваних і залежати від рівня майстерності та результатів навчально-освітньої роботи.

Набуває важливих змін організація освітнього процесу, зокрема має ефективно реалізовуватися ідея профільного навчання і створення для цього належного матеріально-навчального забезпечення. Допоможе в досягненні результативності профільної освіти прийняття оновленої її концепції, розроблення державного стандарту, наповнення практичним змістом. Не менш відповідальним завданням педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти є «пошук і психолого-педагогічний супровід обдарованих дітей, розвиток їхніх здібностей і обдарувань» [66, с. 45]. Модернізація освітнього процесу передбачає забезпечення усіх його учасників новітньою повноцінною комп'ютерною технікою і централізоване розміщення навчального матеріалу на єдиній комп'ютерно технологічній платформі, а також забезпечення усіх закладів освіти якісним інтернет зв'язком.

Система загальної середньої освіти в незалежній Україні стала «гуманною, демократичною й особистісно орієнтованою інституцією, яка відрізняється національним характером, слугує важливим фактором відродження нації, є центром виховання вільної, патріотичної, самодостатньої особистості і відкрита для подальшої модернізації» [66, с. 47].

Буде якісно оновлено навчальну та методичну літературу, зокрема підручники, навчальні і методичні посібники, розробки та рекомендації, а також електронні освітні ресурси, що створені на компетентнісних засадах. Встановлюються чіткі критерії експертного оцінювання рукопису майбутнього підручника, буде здійснено сертифіковану підготовку кваліфікованих експертів навчальної книги, передбачено попередню апробацію майбутнього підручника в освітньому процесі.

Одним з важливих пріоритетів є навчання дітей з особливими освітніми потребами, «які мають право здобувати освіту відповідного рівня у закладах дошкільної, загальної середньої освіти, зокрема у спеціальних закладах (спеціальних школах, навчально-реабілітаційних центрах), а також у закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої і вищої освіти» [66, с. 49]. В цій сфері слід якомога швидше ліквідувати негативні тенденції, пов'язані з певною стихійністю, поспішністю у збільшенні кількості учнів, яких охоплюють інклюзивним навчанням. Щоб досягти належного успіху в навчальному процесі дітей з особливими освітніми потребами, необхідно мати толерантних, готових працювати з цією категорією і педагогів, і викладачів. Негативно впливає на освітній процес неуплектованість сучасними засобами навчання та реабілітації, від-

сутність коштів на придбання навчально-методичної літератури, наочних дидактичних посібників.

Назріла потреба запровадити державний статистичний облік і єдиний категоріальний класифікатор дітей з особливими освітніми потребами, а також ліцензійний психолого-педагогічний інструментарій оцінки їхнього розвитку. Організовуватиметься незабаром профільне навчання не лише на рівні спеціальних та інклюзивних закладів, а й в окремих класах і групах на основі особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів. Із введенням на державному рівні належного контролю за працевлаштуванням випускників спеціальних закладів буде забезпечено бронювання їм робочих місць, облаштування на виробництві і в побуті. На базі наукових установ, інклюзивно-ресурсних центрів, навчальних закладів створюється широка система різноманітної допомоги батькам таких дітей, зокрема психологічної, педагогічної, соціальної.

Формування особистості дитини та забезпечення її всебічного розвитку покликана позашкільна система освіти. В умовах пандемії коронавірусу і особливо воєнного стану їй здебільшого доводиться працювати з використанням технологій дистанційного навчання. В наступному періоді увага педагогічних працівників позашкільної освіти буде зосереджуватись на важливих проблемах, які потребують неодмінного і швидкого розв'язання. Їх зібралось чимало і це насамперед невідповідність між сучасними запитами й потребами дітей і батьків та якістю освітніх послуг, їх матеріально-технічним забезпеченням. Існує тенденція фінансової неспроможності громад утримувати на своїй території заклади позашкільної освіти, що потребує посилення відповідальності органів місцевого самоврядування і виконавчої влади за дотримання норм Закону України «Про позашкільну освіту» щодо збереження її інфраструктури, «недопущення вилучення земельних ділянок, спортивних і спортивно-оздоровчих приміщень та передачі їх, наявного обладнання і техніки в оренду» [66, с. 64].

Дбаючи про підвищення якості освітніх послуг, позашкільна освіта передбачає насичення освітнього процесу ефективними заходами, створенням і забезпеченням активної роботи нових гуртків, секцій, клубів, об'єднань на базі закладів загальної середньої, професійної (професійно-технічної) і фахової передвищої освіти, а також сприянням розробленню, публікації і впровадженню сучасного та якісного науково- та програмно-методичного супроводу. Водночас планується постійне підвищення

кваліфікації педагогічних працівників за напрямом використання інформаційно-комунікаційних технологій у позашкільному процесі.

Подальший розвиток української економіки вимагатиме залучення все нових і нових робітничих кадрів, підготовку яких здійснює система професійної (професійно-технічної) освіти. До перспектив її розвитку й основних завдань у короткотерміновому періоді належить відновлення зруйнованої та пошкодженої війною мережі навчальних закладів, майстерень, виробничих комплексів, розширення відповідно до потреб центрів професійної досконалості, відбудова всієї інфраструктури, створення безпечних умов для навчання й проходження виробничої практики. Серед пріоритетних цілей – оновлення змісту освіти, наповнення її відповідно до найважливіших вимог роботодавців та підвищення якості навчання, спрямування зусиль на формування навичок високої кваліфікації, сталих знань і необхідних компетентностей. Повсюдно мають бути створені належні умови для успішної роботи педагогічних працівників та майстрів виробничого навчання, оволодіння ними сучасними навичками застосування інноваційних технологій.

Під час дії правового режиму воєнного стану з метою прискореного виходу на ринок праці дорослого населення триватиме робота короткотермінових курсів для здобуття часткових кваліфікацій, що допоможе внутрішньо переміщеним особам, зменшить кількість безробітних у країні. Для наближення освітніх програм та термінів навчання до потреб виробництва передбачено введення державних освітніх стандартів із конкретних професій, впровадження сучасних інструментів оцінювання результатів навчання в процесі присвоєння робітничих кваліфікацій. На освітній платформі «Професійна освіта онлайн» за підтримки міжнародних партнерів будуть адаптуватись навчальні матеріали, курси конкретних дисциплін, подаватимуться практичні завдання. Викладачі та майстри виробничого навчання вдосконалюватимуть свої методи, оволодіватимуть сучасними навичками, технологіями під час обміну досвідом, підвищення кваліфікації.

Для створення в майбутньому потужних багатопрофільних і багаторівневих професійних коледжів триватиме оптимізація мережі професійної (професійно-технічної) освіти через механізм об'єднання малокомплектних закладів. Робитиметься це неодмінно з урахуванням інтересів і запитів здобувачів професійної освіти та потреб національного й регіонального ринків праці.

З метою проведення профорієнтаційної роботи заклади професійної (професійно-технічної) освіти планують здійснювати широкі заходи з популяризації робітничих професій, надійного інформаційного забезпечення вступних кампаній. При цьому використовуватиметься спільна розробка Міністерства освіти і науки України та студентів Інституту Projector нового візуального стилю комунікації «Вступай в профтех».

Нові перспективи розвитку і вдосконалення відкриваються перед фаховою передвищою освітою. Це переважно пов'язано з переходом економіки на прогресивний технологічний устрій, із широким застосуванням інноваційних систем та процесами євроінтеграції. Вдосконалення цього напрямку освіти в Україні відбуватиметься в тісному зв'язку національної системи забезпечення якості освіти із системою Європейського простору професійної освіти та підготовки. В планах розвитку фахової передвищої освіти передбачено розширення підготовки педагогічних працівників та впровадження в управління її закладами системи менеджменту якості з наступною сертифікацією щодо відповідності міжнародним стандартам. Перспективні плани скореговані на переорієнтацію «першочергової підготовки фахівців, необхідних в умовах воєнного стану, для відбудови звільнених територій, розвитку пріоритетних галузей економіки» [69, с. 188].

Серед важливих напрямів майбутнього вдосконалення системи фахової передвищої освіти – імплементація Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи професійної освіти і підготовки, активізація участі у всеукраїнських та міжнародних конкурсах фахової майстерності, а найголовніше – створення сучасної мережі укрупнених закладів, що дасть новий поштовх розвитку освіти цього типу, значно розширить її можливості у підготовці кваліфікованих і компетентних фахівців для національної економіки.

Чимало важливих завдань розвитку, які мають бути вирішені в найближчому майбутньому, стоять перед системою вищої освіти. Йдеться в першу чергу про забезпечення конкурентоспроможної якості вищої освіти, для чого необхідно подолати розпорошеність ресурсів, ліквідувати подрібненість, дубльованість та профільну невідповідність. Стратегія розвитку закладів вищої освіти значною мірою залежить від їх прискореного укрупнення, чітко продуманого об'єднання навколо найпотужніших та найавторитетніших. Це дасть змогу посилити конкурсний відбір, залучаючи до навчання і викладання найздібніших. У найближчій перспективі зможе дати відчутний ефект впровадження в практику надійної національної

рейтингової системи оцінювання закладів вищої освіти, організованої на принципах конкурентності, що давно підтверджено європейським і світовим досвідами. Саме конкурентоспроможність стане додатковим аргументом за розширення автономії закладів вищої освіти, сприятиме впровадженню механізмів ефективного розподіленого врядування в їхньому управлінні, демократизації освітнього середовища. Конкурентоспроможність забезпечуватиметься внутрішніми резервами вищої освіти, достатньою концентрацією в ній кадрових, матеріально-технічних, фінансових, організаційних та інформаційних ресурсів.

Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки орієнтована на інтеграцію до Єдиного європейського освітнього простору, а її цілі та завдання є, по суті, «детальною дорожньою картою для відбудови та продовження реформування системи вищої освіти в повоєнний період» [69, с. 181]. Передбачається здійснити п'ять стратегічних цілей, до яких належить забезпечення ефективності управління в системі вищої освіти, підтримання сталої довіри громадян, держави й бізнесу до освітньої, наукової, інноваційної діяльності закладів вищої освіти, збереження якісної освітньо-наукової діяльності, конкурентоспроможної вищої освіти, доступної для різних груп населення, розширення і вдосконалення процесів інтернаціоналізації вищої освіти України, досягнення привабливості її закладів для навчання та академічної кар'єри. Водночас затверджено Операційний план реалізації цих цілей, що має трирічний термін дії, і чітко виписано завдання до кожної з них.

Окрім того, Україна разом з Міжнародним банком реконструкції та розвитку реалізовує проєкт «Удосконалення вищої освіти в Україні заради результатів», здійснення якого буде «сприяти підвищенню якості вищої освіти, забезпеченню відповідності навичок та знань випускників закладів вищої освіти очікуванням роботодавців, вимогам ринку праці та суспільства загалом, подоланню викликів в освітньому секторі» [69, с. 182]. Цей проєкт забезпечить фінансування таких важливих завдань, як підтримка стійкості системи та управління змінами в довгостроковій перспективі, модернізація інформаційно-аналітичної системи вищої освіти, зміцнить цифрову інфраструктуру для організації навчання із забезпечення безперервності освітнього процесу за допомогою технологій дистанційного навчання, розробки та запуску електронних систем управління навчанням [69, с. 183].

Важливим завданням розвитку вищої освіти є створення сучасних, зразкових закладів типу Президентського університету, Коледжа Європи,

а також спільної з країнами-членами Європейського Союзу ефективної мережі університетів, що допомагатиме в утвердженні престижності і якості української вищої освіти, її конкурентоспроможності. В наступні періоди активно триватиме адаптація системи вищої освіти до європейського освітнього простору, зокрема, гармонізація законодавчо-нормативного, інституціонального й методологічного забезпечення та приведення інших вітчизняних норм і положень у відповідність із європейськими.

Розробляється й постійно уточнюється, розширюється програма повоєнного відновлення пошкодженої та зруйнованої інфраструктури, приміщень, матеріально-технічної бази, повернення переміщених закладів вищої освіти. Відновлення втраченого кадрового потенціалу, зв'язків з базовими підприємствами – партнерами для проведення практики, а також контингенту студентів має чимало особливостей і не може бути чітко спрогнозованим сьогодні, реальне планування значною мірою залежатиме від результатів на полі бою.

Програмною метою залишаються удосконалення викладання і навчання як пріоритет розвитку європейського простору вищої освіти та результати його впровадження в університетах України. Набуває пріоритету застосування політики та процедур відкритої науки, що стосується наукових досліджень і їх практичного використання. Провідними суб'єктами відкритої науки стануть університети, де постійно ведеться суспільно важлива дослідницька робота і забезпечуються можливості широких кіл зробити значний внесок у виробництво наукових знань в Європі [13, с. 62]. Відкрита наука в європейському дослідницькому просторі концептуально об'єднує різні форми діяльності зі спрямуванням на те, «щоб зробити наукові знання відкритими, загальнодоступними та практичними для загального багатократного використання» [13, с. 61].

Невід'ємним складником національної освіти є сучасна освіта дорослих, що дає змогу людині здобувати знання, навички й уміння впродовж життя. До неї належить навчання осіб «третього віку», дорослих з інвалідністю, безробітних, а також післядипломна та самоосвіта. Зважаючи на суттєві прорахунки в організації освіти дорослих, розроблено пріоритетні напрями її розвитку та вдосконалення на найближчий період. Зокрема йдеться про забезпечення законодавчої підтримки, прийняття відповідних нормативно-правових документів, наближення освіти дорослих до кращих європейських практик. Передбачається впровадити безкоштовні програми навчання різних категорій дорослого населення з використанням

стимулів і заохочень: стипендій, ваучерів на навчання, звільнення від оплати за освітні послуги, надання оплачуваної навчальної відпустки.

Серед перспективних заходів розвитку й удосконалення освіти дорослих – партнерська взаємодія зацікавлених структур та представників органів влади, закладів освіти, науки, культури, соціальної допомоги, бізнес-середовища, громадських організацій, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності громадян, розширенню можливостей зайнятості, професійної самореалізації. Засновано Фонд підтримки розвитку освіти дорослих, який забезпечуватиме реалізацію проектів у цій сфері освіти за пріоритетними напрямками, а також надаватиме стипендії, гранти для навчання. Мають бути створені відповідні умови для збору й оприлюднення офіційної статистики щодо кількості суб'єктів діяльності в системі освіти дорослих, забезпечена економічна мотивація для роботодавців різних галузей з професійного розвитку працівників та інвестування в цей тип освіти [66, с. 97].

5.2. Інтеграційні процеси як основа розв'язання пріоритетних проблем, забезпечення високої якості, успішного розвитку освіти України

В умовах сучасних викликів, що мають відчутний вплив на сферу освіти, доводиться діяти продумано й обережно, чітко прораховуючи кожен можливість, вишукуючи резерви й ресурси для їх подолання. Найбільшу загрозу цивілізованому існуванню самої системи становлять демографічна криза, військові дії, екологічна небезпека, а також пандемія, яка може повернутися будь-коли. Потребують значного напруження, зосередження сил виклики, пов'язані з цифровізацією, реформуванням освіти. Багато з цих проблем так чи інакше стосуються не лише української, а й європейських та світових освітніх систем. Спільний характер викликів, глобалізаційні трансформації вимагають об'єднання зусиль, активізації міжнародного співробітництва, визнання сумісності національних освітніх та необхідності сприяння їхній інтеграції.

Європейський Союз, дбаючи про створення єдиного європейського освітнього простору, по суті, розбудовує європейську інтеграційну кооперацію в освіті і реалізує її за напрямками якості, інклюзії та гендерної рівності, а також трансформації в «зелене» та цифрове суспільство [66, с. 134]. Його складниками є Європейський простір вищої освіти, учасником якого

вже стала Україна, Європейський простір професійної освіти і підготовки та Європейський дослідницький простір. Завдяки Угоді про Асоціацію між Україною та ЄС законодавчо закріплено й український курс на європейську інтеграцію в освіті. З метою поглиблення співробітництва, імплементації реформ та підвищення якості розділом «Освіта, навчання та молодь» передбачено «поглиблення взаємодії сторін на рівнях середньої, професійно-технічної освіти і підготовки, вищої освіти, дистанційного навчання і освіти впродовж життя» [66, с. 134].

В європейській інтеграції ключову роль відіграє Стратегічна рамкова програма ЄС «Освіта і підготовка», метою якої є подальший розвиток систем освіти і підготовки у державах – членах ЄС, передбачаючи досягнення кількох важливих цілей, зокрема, перетворення навчання впродовж життя та мобільності на повсякденну реальність, підвищення якості й ефективності освіти та підготовки, сприяння креативності й інноваціям на всіх рівнях освіти, утвердження справедливості, соціальної згуртованості та активного громадянства [66, с. 135].

Прагнучи конкретизувати форми міжнародного співробітництва у сфері освіти, Європейський Союз запропонував оновлені пріоритети цієї діяльності, кожен з яких позначений принципом системності, комплексності та багаторівневості. До цих пріоритетів належить забезпечення важливих і високоякісних знань, навичок та компетентностей, набутих і розвинених у процесі навчання впродовж життя з наголосом на результатах навчання для працевлаштування, інновацій, активного громадянства та благополуччя. Оновлені пріоритети охоплюють також інклюзивну освіту, захищають рівність, справедливість, недискримінацію та заохочення набуття громадянської компетентності, відкриту й інноваційну освіту, навчання в контексті цифрової освіти, потужну підтримку вчителів, керівників шкіл та інших педагогічних працівників [66, с. 136].

Успішній розбудові європейської інтеграції щодо освіти дітей раннього і дошкільного віку служить Рекомендація Ради ЄС про системи освіти і догляду дітей раннього й дошкільного віку високої якості. Важливим фактором при цьому виступає доступність дошкільної освіти належної якості та її забезпечення на засадах інклюзії і справедливості. Встановлено відповідну Рамку якості для освіти і догляду дітей раннього віку як інструменту синхронізації зусиль конкретних держав.

Розглядаючи підвищення якості шкільної освіти крізь призму спільних європейських цінностей, Європейський Союз вважає освітню політику при-

оритетом, а сучасним інтеграційним інструментом – співпрацю між державами «щодо взаємного визнання кваліфікацій і результатів навчання за кордоном на рівні вищої і середньої освіти» [66, с. 137]. Для підтримання і розвитку освіти високої якості спрямовано ресурсні можливості програми Еразмус⁺. Науковими працівниками Інституту педагогіки НАПН України завершено міжнародний проєкт «Європейська якість навчання для кращої успішності учнів» «Модуль Жан Моне» програми Еразмус⁺, який орієнтовано на вчителів закладів загальної середньої освіти. В межах цього проєкту проведено два міжнародні вебінари: «Формування європейських цінностей у контексті PISA: математична грамотність учнів, PISA та її вплив на освіту» і «Шляхи підвищення математичної грамотності українських школярів і формування їхніх цінностей, а також заключну літню школу «Європейська якість навчання для кращої успішності учнів «Нової української школи».

У межах міжнародного Британсько-українського проєкту «Творимо освіту, а не війну» проведено кілька тренінгів, науково-практичну конференцію. Заходи проєкту спрямовувалися на підтримку українських учителів і учнів, які перебувають за кордоном або є внутрішньо переміщеними особами. До проєкту залучалися 45 учителів з України і тих, які тимчасово виїхали до Ірландії, Латвії, Німеччини, Польщі, Словаччини, а також 500 дітей різного шкільного віку, які перебувають і навчаються за кордоном.

Інтеграційна політика щодо професійної освіти і підготовки спрямована на забезпечення її надійної конкурентоспроможності, соціальної справедливості та працестійкості. При цьому найважливішою сутністю цієї освіти «визнано гнучкість з метою швидкої адаптації до потреб ринку праці і забезпечення якісних можливостей для підготовки як молоді, так і дорослого населення» [66, с. 137]. Професійна освіта розглядається найпершим механізмом відродження Європи після пандемії коронавірусу та «переходу до цифрової і зеленої економік на засадах досконалості, стійкості, культури навчання впродовж життя» [66, с. 137].

Для системи ж вищої освіти в Європі відведено особливу роль як джерела цивілізаційного прогресу, впровадження цифрових технологій, трансформацій ринку праці. Порядком денним розвитку вищої освіти визначено найважливіші цілі європейського співробітництва, де йдеться про усунення невідповідності між формуванням і розвитком професійних навичок закладами вищої освіти і попитом на них, побудову інклюзивних та

взаємопов'язаних систем вищої освіти, підтримку закладів вищої освіти в імплементації інновацій, сприяння та всіляку підтримку ефективних і дієвих систем вищої освіти. Так само здобуття навичок та компетентностей є визначальним і провідним для розвитку й удосконалення всіх складників освіти дорослих.

Прагнучи інтегруватися до європейської та світової сфери освіти, Україна з 2018 року розпочала впровадження реформи загальної середньої освіти «Нова українська школа», основою якої стали засади дитиноцентризму та ключових формування в учнів компетентностей, важливих для життя. З відповідною європейською структурою синхронізовано перелік компетентностей, якими мають оволодіти випускники вітчизняної середньої школи. Серед важливих здобутків інтеграційних процесів – приєднання до Програми міжнародного оцінювання досягнень учнів, що реалізується під наглядом Організації економічного співробітництва і розвитку. Завданням цієї Програми є відстеження і «порівняння систем освіти в різних країнах світу на підставі тестування 15-річних учнів, що дає змогу визначити рівень підготовки учнів відносно інших країн – учасниць Програми» [66, с. 139].

Тісно пов'язані з інтеграційними процесами перспективи розвитку української вищої освіти. Новий Закон України «Про вищу освіту» у 2014 році вже врахував, наприклад, базові принципи Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи, «визначивши для кожного рівня вищої освіти нормативний обсяг навчального навантаження здобувачів, необхідний для досягнення очікуваних результатів навчання, що вимірюється у кредитах ЄКТС» [66, с. 140]. Цим же законом введено в норму обов'язковості та безоплатності Додатку до диплому європейського зразка. За період 2005–2020 років, як зазначається в Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, продемонстровано істотний прогрес у забезпеченні якості вищої освіти. На конкурсній основі створено Національне агентство, яке, напруцювавши необхідну нормативну базу, здійснює акредитацію освітніх програм. Однією з ключових проблем розвитку глобально інтегрованої і конкурентної вищої освіти України визначено несформованість національних рейтингових і класифікаційних механізмів освітньої якості, якими послуговуються передові регіони і країни світу.

Важливим інструментом і ресурсом для розроблення, схвалення та впровадження інновацій в українських університетах є міжнародні проекти, які мають особливий вплив на вдосконалення вищої освіти. За спіль-

ною ініціативою Британської Ради в Україні та Інституту вищої освіти НАПН України кілька десятків університетів взяли участь у двох циклах Програми вдосконалення викладання у вищій освіті України.

У межах Програми Європейського Союзу Еразмус⁺ консорціумом університетів України та європейських країн ініційовано міжнародний проєкт UTTERLY, метою якого стала модернізація інституційних систем професійного розвитку викладачів закладів вищої освіти України, а завданням – розбудова їхньої спроможності щодо вдосконалення викладання і навчання. Серед досягнутих результатів цього проєкту – проведення тренінгів для команд університетів з удосконалення та професійного розвитку викладачів з виїздом у Польщу, Німеччину, Францію, виконання порівняльного дослідження чинних інституційних систем професійного розвитку викладачів та виявлення потреб модернізації цих систем, розроблення електронної платформи та понад 30 навчальних дисциплін і на їхній основі дистанційних курсів для програм професійного розвитку викладачів університетів з удосконалення викладання і навчання.

Ще один важливий проєкт з Програми ЄС «Підтримка переміщеним закладам вищої освіти на сході України» під назвою «Відродження переміщених університетів: посилення конкурентоспроможності, підтримка громад» допомагає працювати і вірити в майбутнє регіонів, постраждалих від агресії московитів.

Напрямок «Вдосконалення викладання і навчання у вищій освіті» розвивається і наповнюється зусиллями не лише викладачів, дослідників, студентів, а й політиків. На сучасному етапі розвитку Європейського простору вищої освіти інституційний рівень впровадження зразка «вдосконалення викладання» доповнюється підходами та практиками імплементації національного рівня (національні стратегії, механізми, інструменти). По суті, «академічна спільнота вже вийшла на рівень актуалізації завдання розроблення національних політик та відповідних інструментів вдосконалення викладання і навчання у вищій освіті саме на національному рівні» [13, с. 60].

Досить повчально й цілеспрямовано організовано співпрацю українських учасників з європейськими колегами в рамках програм «Горизонт-2020», «Горизонт Європа», «Євратом», що стосуються сфери науки.

Інтегруючись до європейського освітнього простору, вітчизняна вища освіта не лише отримала нові можливості, а й важливі завдання, окремі з яких вже втілено в життя. Зокрема, запроваджено триступеневу систему

вищої освіти та європейські стандарти забезпечення її якості, наближено Національну рамку кваліфікацій до європейських стандартів, створено національний реєстр кваліфікацій і триває імплементація механізмів визнання професійних кваліфікацій. Україна стала одним з найактивніших учасників програми Євросоюзу для освіти, навчання, молоді та спорту Еразмус⁺ і програми партнерства між школами eTwinning.

Активною є участь українських університетів у Програмі ЄС Еразмус⁺ за напрямом «Міжнародна (кредитна) мобільність». Понад 200 закладів вищої освіти України співпрацюють з університетами держав – членів ЄС. Вже 11 тисяч українських студентів (бакалаврів та магістрів), група аспірантів навчаються, а педагогічні працівники викладають і підвищують кваліфікацію в європейських університетах на основі міжінституційних угод. У свою чергу понад 5 тисяч стипендіатів з країн Європи приїжджають в Україну для навчання або викладання. Взаємний міжуніверситетський обмін постійно розширюється [69, с. 27].

Реалізація проекту програми ЄС Еразмус⁺ «Модель персоналізованого навчання студентів на основі віртуального навчального середовища інтелектуального тьюторства «Навчання без обмежень» (2023 – 2026 рр.) дала змогу провести дослідження «Бенчмаркінг європейської та української практики застосування персоналізованого підходу до навчання». За результатами цього дослідження опубліковано звіт «Порівняльний аналіз європейської та української практики застосування персоналізованого підходу до навчання».

Проекти міжнародної співпраці задля розвитку інновацій та обміну успішними практиками дають змогу співвіднести українську освіту з Європейським освітнім простором. У новому циклі програми Еразмус⁺ на період до 2027 року для України відкрито напрям професійно-технічної освіти й напрям «Жан Моне» на всі сфери освіти: буде здійснюватись фінансування заходів мобільності, проектів співпраці, партнерств для розвитку інновацій та обміну успішними практиками, європейських студій. Пріоритетами програми у сфері освіти, професійної підготовки є якість освіти й навчання, інклюзія та гендерна рівність, підготовка вчителів і наставників, вища освіта, перехід на «зелені» та цифрові технології.

Особливо дієвою й ефективною виявилась міжнародна підтримка української сфери освіти під час широкомасштабного вторгнення РФ на суверенну територію України і розгортання тривалої загарбницької війни. Важливим напрямом міжнародної співпраці стала активна адвокація іні-

ціювання санкцій та інших типів обмежень з боку європейських і світових партнерів щодо співпраці з представниками країни-агресора. Європейська асоціація закладів вищої освіти рекомендувала своїм членам припинити будь-яку академічну співпрацю з росією, а також вважає, що російським установам не місце в Європейському освітньому просторі. Європейська асоціація забезпечення якості вищої освіти призупинила членство російських агентств із акредитації та забезпечення якості вищої освіти. В свою чергу Європейська асоціація університетів виключила 12 закладів вищої освіти рф, які підписали заяву спільноти ректорів рф проти України [13, с. 24]. Ця ж асоціація скасувала членські внески для українських закладів вищої освіти, запропонувала комплекс заходів з розбудови інституційної спроможності університетів, забезпечення сталості і відбудови української вищої освіти.

Впродовж останнього десятиріччя, з часу підписання угоди про Асоціацію між Україною та ЄС (2014 р.) і законодавчого закріплення курсу України на європейську інтеграцію, досить надійними й ефективними інструментами співвіднесення національної освіти з інноваційними параметрами європейського та світового освітнього просторів стала участь у програмах і проектах міжнародних організацій ПРООН, ЄС, Європейського фонду освіти, Світового банку, Британської Ради. Постійною й особливо важливою виявилась участь України у програмах Європейського Союзу Еразмус⁺ та «Горизонт Європи», що розраховані до 2027 року.

У перспективи розвитку і вдосконалення діяльності українських закладів вищої освіти помітний внесок робить її інтернаціоналізація. Однак через об'єктивні причини (пандемія, воєнні дії) дещо ускладнилося повноцінне виконання міжнародних проєктів, які раніше сприяли активній інтеграції національної освіти в європейський освітній простір. Низка проєктів Програми Європейського Союзу Еразмус⁺ на певний час призупинена через обмеження в перетині кордону. Найбільше це позначилося на виконанні українськими університетами – грантоотримувачами міжнародних зобов'язань за проєктами, зокрема, закупівлі навчального обладнання згідно з проведеними до війни тендерами, оплати робіт європейським партнерам. До того ж посилюється так званий інституційний розрив щодо інтернаціоналізації між українськими закладами вищої освіти. За висновками фахівців, «такий розрив існує і всередині закладів між кафедрами, інститутами та окремими працівниками, коли в ЗВО одні успішно реалізують численні міжнародні проєкти, зокрема з мобільності, інші не мають жодного» [13, с. 22].

Серед міжнародних проєктів, пов'язаних із цифровізацією, – проєкт Європейської комісії SELFIE доступний 24 офіційними мовами Європейського Союзу та 7 мовами інших країн. Це простий у користуванні онлайн-інструмент для самооцінки закладу освіти щодо ефективності впровадження інноваційних цифрових технологій в освітньому процесі та для з'ясування етапу цифрового розвитку. Його використання для самоаналізу стану цифровізації й ефективності її застосування надає освітньому закладу кілька суттєвих можливостей і, зокрема, допомагає реалізовувати демократичний підхід до управління, втілювати на практиці принципи автономії та академічної свободи, організовувати спостереження за діяльністю закладу щодо процесів цифровізації та ефективності використання сучасних цифрових технологій, добирати й застосовувати методики збору інформації для вивчення освітніх та управлінських процесів, використовувати різні види і форми контролю відповідно до рівня цифровізації [63, с. 23].

До пошуку грантів і реалізації міжнародних проєктів заклади вищої освіти долучаються з метою втілення в життя принципів та підходів відкритої науки. Цій справі добре прислужився проєкт Еразмус⁺ «Модернізація педагогічної вищої освіти з використання інноваційних інструментів викладання», за результатами реалізації якого розроблено кілька електронних навчальних курсів, стандарт цифрової компетентності вчителів, підготовлено перелік вимог до цифрової компетентності вчителя у затвердженому професійному стандарті.

Пілотний проєкт реформи інформаційно-технологічної освіти «Інформатика NewS впроваджено в рамках програми ED4Digital UA (її другого компоненту «Інституційне зміцнення та розвиток потенціалу») і профінансовано Європейським Союзом. Організуючи навчальні сесії для вчителів із тематичним спрямуванням на здобуття навичок із використання сучасних цифрових технологій для проведення дистанційного навчання, передбачена сертифікація кожного педагога за результатами спеціального тестування. Завдання ж тесту систематизовано за сферами знань європейської рамки цифрових компетентностей та адаптовано українськими експертами [63, с. 41].

5.3. Програмні цілі повоєнної відбудови освітньої сфери, подолання навчальних втрат здобувачів освіти

Загарбницька війна московії та її виконавці – путінські солдати люто й цілеспрямовано нищили й нищать дитячі заклади, палили школи, розстрілювали університети, вбивали немовлят, малолітніх дітей, учнів і студентів, розправлялися з учителями і вихователями. Цілі міста, села й селища лежать у руїнах. Нечуваних втрат зазнала і продовжує зазнавати національна освіта. Та як тільки почалося вигнання ворога з тимчасово окупованих територій, до поруйнованих закладів освіти приходили їхні рятівники: будівельники, вчорашні школярі, студенти, педагоги, щоб спільними зусиллями дати їм нове життя.

Відбудова освітньої сфери України – це не лише поява нових або оновлених приміщень, лабораторій, гуртожитків, а довготривала копітка робота, яка полягає насамперед у налагодженні усього комплексу діяльності того чи іншого закладу, в організації швидкого і якісного подолання навчальних втрат здобувачів освіти, в усуненні наслідків психологічних травм, стресових ситуацій. Важливе значення для реалізації цих та інших завдань мають проведені Комітетом Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій слухання на теми: «Відновлення освіти на деокупованих територіях» та «Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання». Учасники слухань обговорили доповіді з програмними цілями повоєнної і нинішньої відбудови освітньої сфери на деокупованих територіях, визначили пріоритетні напрями цієї роботи, обмінялися першим набутих досвідом.

На думку освітян-практиків, науковців і політиків, відбудова повинна мати на меті не тільки повернення освітньої сфери до передвоєнного стану, а неодмінно глибоку модернізацію усіх рівнів освіти, виведення її на європейські та світові простори. В цьому контексті Технічний університет «Метінвест політехніка» та «Метінвест» – найбільша гірничо-металургійна компанія в Україні стали ініціаторами і засновниками унікальної освітньої програми «Управління модернізацією металургії» для підготовки магістрів – фахівців з відбудови й модернізації металургійних виробництв. Магістерську програму «Урбаністика та повоєнна відбудова» за спеціальністю «Менеджмент» запропонувала Київська школа економіки. Ця освітня програма розрахована на підготовку фахівців, які вирішувати-

муть найскладніші питання розвитку міст і повоєнної відбудови, а також формування міст майбутнього, розвитку соціального простору населених пунктів [13, с. 89].

З подібною ж метою 80 українських та зарубіжних фахівців заснували Коаліцію Ro3kvit, об'єднавши свої зусилля для розвитку й поширення знань та впровадження методик відбудови міських і сільських середовищ, критичної інфраструктури. Силами членів Коаліції розробляються науково вивірені, орієнтовані на майбутнє методи урбаністичного дизайну з використанням зарубіжного досвіду. Зокрема, дослідницькі проекти стосуються стратегії післявоєнного просторового розвитку Маріуполя, Бучі, Запорізької області й обласного центру. Коаліція спільно із Стокгольмською школою бізнесу, Стокгольмським університетом за академічного партнерства із Львівським національним університетом імені Івана Франка та Харківською школою архітектури працюють над практико-орієнтованою програмою з розбудови потенціалу українських муніципалітетів «Переосяснення міст в Україні». Програма розрахована на тих, хто береться за відбудову міст з населенням від 40 до 300 тисяч мешканців у прифронтових регіонах та деокупованих територіях Київської, Чернігівської, Сумської, Харківської, Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської, Миколаївської областей [13, с. 91].

Зазираючи в день завтрашній, а в багатьох випадках вже й сьогодні, можна твердити, що особливої уваги, допомоги й опіки потребуватимуть мільйони тих, хто пройшов крізь пекло жорстокої війни, члени сімей ветеранів та загиблих воїнів, страждання і біль яких важко з чимось порівняти. Не випадково влітку 2023 року Міністерство у справах ветеранів України започаткувало суспільно важливий експериментальний проєкт: впровадження інституту помічника ветерана. Такий фахівець після здобуття відповідної освіти буде забезпечувати воїна професійним консультуванням, виконуватиме організаційну роботу, представлятиме його інтереси, надаватиме безпосередньо психологічну допомогу. Майбутніх помічників ветерана у центрах ветеранського розвитку взяли готувати на базі закладів вищої освіти успішні українські університети: у Вінницькій області – Вінницький національний технічний університет, у Дніпропетровській – Університет митної справи та фінансів, у Львівській – Національний університет «Львівська політехніка», у Миколаївській – Чорноморський національний університет імені Петра Могили. Інший заклад вищої освіти – Національний університет «Острозька

академія», відгукуючись на ветеранські запити, розробив у партнерстві з комунальним закладом «Ветеранський простір» Рівненської обласної ради і впровадив сертифікатну програму «Соціальне менеджерство в середовищі ветеранів». Метою цієї програми є підготовка соціальних менеджерів, які надаватимуть підтримку ветеранам, внутрішньо переміщеним особам, категоріям громадян, постраждалим від війни і потребують соціальної та психологічної допомоги [13, с. 190].

Українські заклади вищої освіти, прагнучи зробити свій внесок у відродження деокупованих територій, загальнодержавним завданням у цій стратегії вважають підготовку фахівців для відновлених владних органів, надійного й ефективного управління територіями, національного, соціального та гуманітарного гуртування громадян. Донецький національний університет імені Василя Стуса, який тимчасово переміщено до Вінниці, впровадив магістерську освітньо-професійну програму «Управління постконфліктними територіями» (за спеціальностями «Політологія» і «Менеджмент»). Її метою є підготовка фахівців для повоєнного відновлення, здатних професійно, зі знанням справи ідентифікувати ключові категорії та умови миру, імплементувати кращий європейський та світовий досвід управління постконфліктними територіями й належним чином використовувати практику менеджменту, проводити аудит, здійснювати стратегування й виконувати антикризові функції управління [13, с. 89].

Магістерські освітні програми «Постконфліктне врядування» та «Урядування на повоєнних територіях» (за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування») впроваджено Навчально-науковим інститутом публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Обидві навчальні програми охоплюють як економічну, так і управлінську, безпекову, соціокультурну сфери, «орієнтовані на новітні системні знання та практичні навички, акцентовані на специфічних процесах реінтеграції деокупованих територій, у тому числі АР Криму та м. Севастополя, у спільний управлінський, економічний, соціокультурний, безпековий простір України» [13, с. 90].

Новою якістю позначене прагнення закладів вищої освіти докласти зусиль до відновлення поруйнованого ворогом, долучитися до розбудови деокупованих територій. З цією метою створено Альянс університетів – неформальне об'єднання державних і приватних університетів, пріоритети яких полягають у навчанні та розвитку спроможності українських громад заради стійкості і відбудови, психологічному відновленні

військових і цивільних, адаптації внутрішньо переміщених осіб та демобілізованих військовослужбовців, у розвитку якісної вищої освіти і науки та внутрішніх обмінах студентів, викладачів й адміністраторів. Діяльність Альянсу спрямована на співпрацю з громадами, студентські обміни між університетами-партнерами, спільну реалізацію змішаних форм навчання та досліджень, впровадження нових сертифікатних програм і мікрокваліфікацій, проведення літніх шкіл [13, с. 90].

Відповідно до плану заходів з реалізації Рекомендацій слухань Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій на тему «Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання» вченими Інституту педагогіки НАПН України проведено онлайн-засідання методологічного семінару «Підготовка вчителів до реалізації технології самостійного набуття знань учнями як засобу діагностики та компенсації втрат у навчанні учнів в умовах воєнного стану». До програм курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників, що проводяться в Інституті, внесено питання виявлення та подолання навчальних втрат і розривів у навчальних досягненнях учнів закладів загальної середньої освіти. Враховуючи позитивний досвід використання ефективних методик подолання освітніх втрат й освітніх розривів, ученими підготовлено спеціальні видання з методичними рекомендаціями: «Діагностика та механізми подолання втрат у навчанні молодших школярів» і «Діагностика та компенсація освітніх втрат у загальній середній освіті України».

Орієнтуючись на майбутні відбудовчі процеси у сфері освіти на Луганщині та Донеччині, Інститутом педагогіки НАПН України спільно з Луганським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти проведено семінар для заступників директорів з навчально-виховної роботи та вчителів початкових класів закладів освіти області, на якому науковцями представлено рекомендації щодо виявлення і подолання освітніх втрат молодших школярів у навчанні з української мови і математики. Водночас із Донецьким інститутом післядипломної педагогічної освіти проведено вебінар для вчителів-словесників області «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної) у реаліях Нової української школи: зміст, навчально-методичне забезпечення, компетентнісний потенціал».

Освітні або навчальні втрати, з'являючись у дітей, які перебувають на тимчасово окупованих територіях і змушені навчатися за ворожими Україні програмами та підручниками, мають особливо важкий характер. Адже

дворічна перерва і постійне навчання під тиском вкрай негативно впливають на загальний розвиток, емоційний та ментальний стан учня. Такі здобувачі освіти потребуватимуть спеціальних програм перенавчання лише після повернення освітнього процесу до звичного формату в умовах миру.

Суттєвими є навчальні втрати і в тих дітей, які перебували або перебувають у зоні активних бойових дій і отримали психоемоційні травми, пов'язані з постійними стресами. Тому завдання органів влади, військово-цивільних адміністрацій полягає в якомога швидшій евакуації таких учнів у безпечніші регіони, де вони зможуть отримати освітню допомогу за чітко розробленими механізмами надолуження навчальних втрат. Шість освітніх галузей – мовно-літературна, математична, природнича, технологічна, інформатична, громадянська та історична подають практичні рекомендації щодо організації навчання в умовах воєнного часу і пов'язаної відбудови, психологічної підтримки учнів, технічного забезпечення онлайн-навчання, функціонування безпечного освітнього середовища.

З-поміж причин навчальних втрат – вимушена зміна місця перебування в межах України (внутрішньо переміщені особи) або виїзд за кордон, як учителів, так і учнів, що «призводить до втрати зв'язку зі школою, необхідність адаптуватися до нового середовища за рахунок значних емоційних зусиль, подвійне навчальне і психоемоційне навантаження учнів через паралельне здобування освіти у двох закладах – країни перебування й дистанційно – України» [17, с. 70].

Учені-педагоги наголошують, що подолання навчальних втрат на деокупованих територіях вимагатиме особливих зусиль і передбачає насамперед з'ясування, які саме знання та вміння учнів з конкретних шкільних предметів, розділів, тем, потребують надолуження. З цією метою рекомендують застосовувати тестування результатів навчання, зіставлення українських програм з тими, за якими здобувають освіту діти, котрі разом з батьками виїхали за кордон. Важливо, щоб заходи з подолання навчальних втрат, викликаних пандемією коронавірусу і війною, здійснювалися на всіх рівнях одночасно, із залученням органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій.

Серед основних завдань розвитку системи освіти України в повоєнний період найпершим є «продовження системної трансформації галузі освіти з метою забезпечення високої якості освіти на всіх рівнях – від дошкільної до вищої та освіти дорослих» [69, с. 35]. Водночас йдеться й про гармонізацію нормативно-правової бази регулювання освіти й на-

уки в Україні з освітнім і дослідницьким законодавством Європейського Союзу. Серед постійних і вкрай важливих заходів – захист безпеки життя та здоров'я учасників освітнього процесу і трансформація української освіти в секторі безпеки й оборони відповідно до доктринальних підходів і принципів НАТО. Центральне місце відводиться відбудові та відновленню освітньої інфраструктури з обов'язковим облаштуванням надійних укриттів, бомбосховищ, створення сучасних закладів освіти, які забезпечать належні умови для розвитку та здобуття українцями якісної освіти на рівні світових стандартів. Важливо також якомога швидше створити в Україні привабливі соціально-економічні умови для повернення вимушено переміщених здобувачів освіти й педагогів, які виїхали за кордон, рятуючись від війни.

Набуває розвитку і конкретного значення соціально-педагогічна та психологічна допомога учням, студентам, педагогам, постраждалим від воєнної агресії московії. Відбуватиметься інтенсифікація процесу інтернаціоналізації освіти і науки України, її інтеграція до європейського освітнього простору, збільшуватиметься кількість проєктів міжнародної освітньо-наукової співпраці. Буде постійно залучатися й використовуватися міжнародна технічна допомога, спрямована на підтримку реалізації державної політики щодо досягнення стратегічних пріоритетів у сфері освіти і науки. Враховуючи провідний досвід та стандарти країн Європейського Союзу, планується створити концепцію розвитку приватної освіти в Україні, що міститиме довгострокові цілі та дієві механізми розв'язання інституційно-правових, матеріально-технічних і фінансових проблем [69, с. 36].

У програмних цілях повоєнного відновлення – масштабна відбудова зруйнованих і пошкоджених закладів дошкільної освіти та розширення їхньої мережі відповідно до регіональних потреб із неодмінним врахуванням безпекових вимог та умов навчання. На деокупованих територіях північних і деяких інших областей вже сьогодні створюється безпечне освітнє середовище для дошкільнят, насамперед облаштовуються надійні споруди цивільного захисту на основі кращого світового досвіду, удосконалюється психологічна, методична та інформаційна підтримка всіх учасників освітнього процесу. В повоєнний період постійно здійснюватимуться заходи, спрямовані на посилення кадрового потенціалу, що передбачає підвищення престижності праці педагогічних працівників сфери дошкільної освіти, створення необхідних умов для здобуття ними нових фахових знань, навичок, компетентностей.

Нова мережа закладів загальної середньої освіти у повоєнний період буде формуватися через відбудову пошкоджених і зруйнованих шкільних приміщень, оновлення всієї інфраструктури, що використовується в освітніх цілях, набуде прискореного розвитку мережа закладів профільної освіти, активнішим стане залучення позашкільної освіти до допрофільної й профільної. Стовідсоткове забезпечення спорудами цивільного захисту матимуть заклади загальної середньої освіти із належним їх утриманням та експлуатацією. Враховуючи масштабні переміщення учительського персоналу на безпечніші території України і за кордон, розробляється довгостроковий прогноз потреб середньої освіти в педагогічних кадрах, а також планується внести зміни у формування державного замовлення на педагогічні спеціальності. Проводиться оцінка потреб на довгостроковий період щодо забезпечення учнів і педагогічних працівників комп'ютерами, ноутбуками, планшетами для дистанційного навчання, передбачається розширення співпраці з міжнародними партнерами в межах допомоги технічними засобами для освітнього процесу. На вищій рівень має бути піднято й удосконалено методичне забезпечення всіх рівнів освіти, зважаючи на багатоманітність форм навчання, суттєве оновлення освітніх програм, запровадження інноваційних навчальних ІТ-технологій, підготовка і випуск електронних інтерактивних підручників. Школи, ліцеї, гімназії в післявоєнний час, і, зокрема, на деокупованих територіях, швидко набиратимуть ознак європейськості, програми загальної середньої освіти, стануть досконалішими і змістовнішими.

У повоєнний період важливим завданням розвитку позашкільної освіти, як і загалом освітньої сфери, стане відновлення мережі навчальних закладів з дотриманням принципів безбар'єрності, доступності, забезпечення безпекового складника для учасників освітнього процесу. Буде належним чином оновлено зміст усієї позашкільної освіти, забезпечено її інтеграцію до європейського освітнього простору. Розширюватиметься контингент здобувачів позашкільної освіти за рахунок дітей з особливими освітніми потребами. Набуде нових якостей національно-патріотичне і військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді, що формуватимуть ціннісне ставлення особистості до держави, української нації, відповідальності за долю демократії, свободи Вітчизни, готовності до змін та до виконання обов'язку із захисту незалежності й територіальної цілісності України.

Після закінчення воєнних дій впроваджуватимуться нові підходи до навчання осіб з особливими освітніми потребами, де визначальним стане

європейський досвід щодо інклюзивного навчання. Важливим завданням у цей час постане формування мережі та відновлення спеціальних закладів освіти, їх матеріально-технічне забезпечення, наповнення спеціальними технічними засобами. Відповідно до потреб дітей відновлюватиметься мережа інклюзивно-ресурсних центрів із готовністю фахівців надавати якісні послуги комплексної психолого-педагогічної оцінки та психолого-педагогічного супроводу. Забезпечуватиметься підтримка в освітньому процесі та створенні умов для навчання дітей, постраждалих внаслідок війни, котрі отримали фізичні й психологічні травми, стали жертвами чи свідками різних видів насильства. Буде впроваджено нові підходи до надання корекційно-розвиткових і психолого-педагогічних послуг незалежно від місця проживання дитини, а також до організації й функціонування спеціальних класів у закладах загальної середньої освіти.

Повинна набути якісно нового змісту в післявоєнний період професійна (професійно-технічна) освіта. Серед найважливіших завдань – відбудовчі зусилля щодо зруйнованої і пошкодженої мережі, повернення з місць тимчасового переміщення здобувачів освіти, педагогів, майстрів, вихователів, реконструкція гуртожитків, створення центрів професійної досконалості. Передбачається також розроблення та затвердження освітніх стандартів із конкретних професій, постійне здійснення моніторингу якості професійної освіти. Почне діяти Реєстр професійних кваліфікацій, на базі закладів професійної (професійно-технічної) освіти створюватимуться кваліфікаційні центри, працюватимуть курси із проектного менеджменту для керівників навчальних закладів деокупованих територій. Освітні програми і терміни навчання адаптуватимуться до вимог роботодавців, потреб економіки того чи іншого регіону в ході її відновлення, будуть налагоджені також зв'язки і співпраця з бізнесом, перервані свого часу воєнними діями.

5.4. Модернізація освіти: цифровізація, науково-методичне, інформаційне забезпечення

На кожному черговому етапі свого розвитку українська освіта, відмовляючись від застарілого й чужого, сміливо скидаючи тягар минулого, будучи відкритою до змін, прагнула оновлюватись, відповідати вимогам суспільного прогресу. В умовах становлення інформаційної цивілізації національна система освіти потребує безперервної модернізації, інноваційного вдосконалення форм і методів навчальної, дослідницької діяльності, метою яких має бути високоякісна підготовка здобувача освіти, виховання людини-патріота.

Заглибившись у зміст понять «модернізація» й «інновація», можна помітити, що їхні суттєві ознаки майже однакові: це – оновлення, зміна, удосконалення, надання будь-чому сучасного вигляду. Відповідність національної освіти сучасним трендам забезпечують цифрові інновації. Активно впроваджуються вони на кожному рівні освіти, та найбільш актуальними є у сфері повної загальної середньої освіти. Інноваційною стала Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа». Невідкладна потреба в опануванні цифрової компетентності, цифрових технологій набула масового характеру в умовах пандемії коронавірусу та війни. Для більшості учнів і вчителів, виходом із ситуації стало віддалене навчання, організоване з використанням технологій дистанційної освіти, що дало можливість налагодити освітній процес не лише на території України, а й за кордоном, куди вимушено переміщено тисячі дітей і педагогів з населених пунктів, охоплених бойовими діями.

Методологічна перебудова освіти як соціального інституту забезпечує становлення людини нової формації – креативної особистості, здатної до життєдіяльності в умовах інноваційного суспільства, інноваційного типу прогресу [66, с. 31]. Інноваційні процеси в українській освіті розпочалися із стандартизації змісту загальної середньої освіти. А найбільш вдалою інновацією української освіти багатьма вітчизняними і зарубіжними експертами визнано запровадження зовнішнього незалежного оцінювання випускників закладів загальної середньої освіти. Водночас з-поміж різнопланових освітніх проблем варто звернути увагу й на цифровізацію навчального середовища, розроблення електронних освітніх ресурсів,

забезпечення дітей засобами для дистанційного навчання, доступність інтернету, особливо в сільській місцевості.

У сучасних умовах інноваційний розвиток професійної (професійно-технічної) освіти спрямований на модернізацію її законодавчого забезпечення. Йдеться насамперед про удосконалення структури, укрупнення закладів освіти, розширення їхнього профілю, впровадження багаторівневої підготовки майбутніх фахівців, врахування динамічних змін на ринку праці, розвиток у здобувачів освіти цифрової, підприємницької, кар'єрної компетентностей, застосування нових форм організації освітнього процесу (дуальна, дистанційна, змішана). Потужні інноваційні процеси цифровізації об'єктивно прискорили впровадження у виробництво нових технологій, інтелектуальних систем, замкнутих технологічних процесів, що зумовлює зміни у змісті та формах праці, а, отже, й підготовці кваліфікованих фахівців. Високоукладні технології вимагають «створення інтегрованих професій для різних економічних секторів, що потребують нових фахових компетентностей працівників і відповідної здатності закладів професійної (професійно-технічної) освіти їх оперативного забезпечувати» [66, с. 31].

Модернізація фахової передвищої освіти, зокрема, її інноваційне виокремлення, пов'язане з потребою заповнення прогалін між робітничими кваліфікаціями і кваліфікаціями вищої освіти проміжними професійними кваліфікаціями, яких потребує сучасне виробництво. Зміни, що відбуваються на виробництві, вимагають посилення взаємодії та інтеграції закладів професійної (професійно-технічної) і фахової передвищої освіти, повсюдної цифровізації освітнього процесу, що сприятиме якіснішій підготовці висококваліфікованих спеціалістів, їхній своєчасній перекваліфікації та оновленню професійних компетентностей.

Суттєвих інноваційних змін за роки незалежності зазнавала і зазнає вища освіта. З метою надання вітчизняним закладам вищої освіти нового імпульсу для розвитку та гармонізації з Європейським освітнім простором кардинально оновлено освітнє законодавство, відбувається інтеграція національної системи вищої освіти до Європейського простору вищої освіти, реалізовано заходи щодо забезпечення якості відповідно до європейських стандартів і рекомендацій та проєкту Європейської Комісії «Гармонізація освітніх структур». Для подальшої модернізації структури та змісту вищої освіти необхідна оптимізація мережі її закладів через укрупнення, консолідацію і концентрацію ресурсів. Приклад успішної оптимізації мережі продемонстрував свого часу Сумський державний університет, який

нині входить до провідних університетських рейтингів як один із лідерів вищої освіти України. Цьому значною мірою сприяли об'єднавчі процеси в регіоні з Українською академією банківської справи, Сумським державним науково-дослідним інститутом мінеральних добрив та пігментів, Конотопським інститутом, приєднаним як класичний фаховий коледж університету [13, с. 95].

Вчені дійшли висновку, що «перспективи модернізації вищої освіти в умовах інноваційного прогресу суспільства та становлення інформаційної цивілізації полягають у перетворенні вищої освіти на ключовий фактор досягнення Україною Цілей сталого розвитку ООН до 2030 р., а університетів – на глобально конкурентоспроможні інституції» [66, с. 32]. В наукових колах вважають, що подальша модернізація структури та змісту вищої освіти буде пов'язана з її місійною тріадою «освіта – дослідження – інновації». А це потребуватиме не лише оптимізації мережі закладів, а й посилення наукоємкості освітнього змісту, врахування запитів практики, оновлення освітніх програм, створення належних умов для реалізації дослідницько-інноваційного потенціалу науково-педагогічних працівників та побудову своєї індустрії інноваційних цифрових технологій і засобів навчання.

Важливими інноваціями стали розроблення психологічних механізмів формування суб'єктності дорослих у соцмедіа, а також концептуальні засади проектування та психологічного аналізу інтернет-ресурсів, проектування віртуальних просторів, в тому числі освітніх. Створено систему інформаційних методик діагностики мотивації до навчання в умовах сучасного інформаційного суспільства та побудовано модель технології активізації творчого мислення студентів. Позитивні результати отримано від всеукраїнського експерименту «Психолого-педагогічні засади інноваційних технологій розвитку особистості», проведеного Інститутом психології імені Г.С. Костюка НАПН України [66, с. 33].

Базовою умовою модернізації освіти є її науково-методичний супровід, здійснюваний ученими НАПН України. Незамінною є їхня роль у розвитку фундаментальних і прикладних досліджень, проведенні експериментів у сфері освіти, педагогічних та психологічних наук. Вони розробляють концепції модернізації освіти, інноваційні освітні стратегії, програми, підручники, навчальні посібники, нові методики та технології навчання. Водночас працюють над проектами нормативно-правових актів, стандартами для різних рівнів освіти, запровадженням інформаційно-комуніка-

ційних та цифрових технологій в освіті, прискоренням і розширенням інтеграційних процесів освітньої сфери України до світового та європейського освітнього й наукового простору.

Практично у розвиток кожного з освітніх рівнів вагомий внесок зроблено науковцями НАПН України. Саме їхні ідеї закладено в оновлених змісті та методах дошкільної освіти, що ввійшли до розробленої Академією Концепцію освіти дітей раннього та дошкільного віку, а також науково-методичного забезпечення для 3–4 класів, яким зараз користується половина закладів початкової освіти України. Зусиллями педагогів та вчених «створено і опубліковано 14 нових підручників для 3 класу з мов, математики, інтегрованого курсу «Я досліджую світ», в яких реалізовано новий зміст освіти та інноваційні підходи до його вивчення, видано методичні посібники з організації освітнього процесу в початковій школі» [66, с. 145–146].

Розроблені вченими НАПН України сучасний зміст і концептуальні засади Нової української школи були втілені у створеному спільно з профільним міністерством Державному стандарті базової середньої освіти. Високо оцінено розроблення інноваційних методик компетентнісно орієнтованого навчання української мови і літератури, математики, історії в загальній середній школі. В освітній практиці успішно використовуються понад двадцять нових підручників з різних предметів, підготовлених ученими академії.

З глибоким і всебічним знанням справи здійснюється наукове і методичне забезпечення подальшої цифровізації освіти й дистанційного навчання: «розроблено архітектуру і складники адаптивної інтелектуальної інформаційної системи навчання, яка забезпечує персоналізацію інформаційної взаємодії користувача з системою; створено програмні засоби, що реалізують функції персоналізованого інтелектуального тьютора; обґрунтовано моделі адаптивної хмаро орієнтованої системи навчання і професійного розвитку вчителів закладів загальної середньої освіти, інформаційно-аналітичної підтримки педагогічних досліджень» [66, с. 147]. Ці та низка інших робіт виконувалися й запроваджувались у дуже складних умовах пандемії та воєнного стану.

Розроблено та послідовно впроваджується в практику інклюзивної освіти навчально-методичне забезпечення освітнього процесу дітей з порушеннями когнітивного розвитку в умовах компетентнісного підходу, запропоновано сучасні моделі організації навчання, психологічного су-

проводу і реабілітації таких здобувачів освіти. Досвідченими фахівцями також визначено основні напрями модернізації змісту освіти незрячих дітей та дітей із порушеннями зору, обґрунтовано принципи побудови діагностичних методик, вимоги до наочного матеріалу для роботи психологів [66, с. 147].

Учені НАПН України постійно надають допомогу фахівцям системи професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти. Створено концепцію проєктування та розроблення SMART-комплексів для закладів профтехосвіти аграрної, будівельної та машинобудівної галузей, а також проєктування освітньо-виробничого середовища в умовах дуальної форми навчання. У закладах фахової передвищої освіти впроваджено систему оцінювання якості підготовки випускників, педагогічну систему підготовки кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності.

Обґрунтовано стратегії вищої освіти в умовах інтернаціоналізації, а також розроблено підходи та показники для оцінювання ефективності діяльності університетів. Працюючи над проєктом Стратегії розвитку вищої освіти в Україні до 2031 року, було запропоновано використати важливі результати наукових досліджень, пов'язані із системою механізмів оцінювання якості освіти для національного, секторального та інституційного рівнів, механізмами розширення фінансової автономії закладів вищої освіти, критеріями і показниками їх рейтингування.

Має свої особливості науково-методичне забезпечення освіти дорослих, що виявляються, як у розробленні спеціального законопроекту «Про освіту дорослих», так і в формуванні навчальної програми курсу «Професійна компетентність андрогога», де враховано індивідуальні інтереси, освітні потреби педагогічного персоналу, тенденції професіоналізації освіти дорослих, досвід створення подібних програм. Окрім того, вченими розроблено і запропоновано до використання «платформу «Профосвіта» як інноваційне навчально-цифрове середовище для безперервного професійного розвитку фахівців через формальну, неформальну та інформальну освіту» [66, с. 147].

У процесі освітніх реформ учені результатами і висновками своїх досліджень допомагають методологічно та методично переорієнтовувати національну систему освіти на реалізацію завдань, пов'язаних із цивілізаційними змінами та необхідністю формувати людину інноваційну, глобалістичну, цифрову й патріотичну.

«Всеохоплююча глобалізація, – наголошує президент Національної академії педагогічних наук України, дійсний член НАН України та НАПН

України Василь Кремень, – зумовила процеси міжнародної взаємодії і разом з тим загострила міжнаціональну конкуренцію за лідерство. Постали питання рівного доступу до якісної освіти, посилення уваги до забезпечення і вдосконалення освітньої якості, взаємного визнання освітніх досягнень і кваліфікацій, визначення і формування в освіті ключових компетентностей для навчання впродовж життя, створення конкурентоспроможних освітніх систем, використання в них інформаційно-комунікаційних технологій» [66, с. 4].

Тому безперервна модернізація системи національної освіти забезпечує загальний поступ країни, відповідає інтересам і запитам кожного громадянина, розкриваючи перед ним широкий спектр можливостей, що сприяють досягненню успіху «у випереджальному стійкому розвитку та інноваційному прориві в науково-технологічній, виробничо-економічній, соціально-гуманітарній сферах в умовах розбудови суспільства знань та інформаційного суспільства» [66, с. 32].

Система інформаційного забезпечення освітньої сфери та її наукового і методичного супроводу за роки незалежності набрала завершеного вигляду і користується належною підтримкою і заслуженим авторитетом. Базовими елементами наукової, освітньої та інформаційної інфраструктури в системі національної освіти стали бібліотеки. Ефективно виконуючи інформаційно-освітню місію впровадження інноваційних форм і методів роботи, національна мережа освітянських бібліотек та єдиного науково-методичного центру відкриває перед користувачем широкі горизонти знань з педагогічного джерелознавства, історії освіти, інформаційної діяльності, книгознавства, біографістики, бібліографознавства. Провідна роль в інформаційно-бібліотечному забезпеченні освіти належить Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В.О. Сухомлинського. Галузева мережа бібліотек об'єднує понад 15 тисяч освітянських книгозбірень, а «головною метою цієї бібліотечної мережі є створення належних умов для якісного інформаційного забезпечення фахових потреб науковців і освітян, формування й розкриття інформаційних ресурсів бібліотек». Цей сукупний інформаційний ресурс мережі освітянських бібліотек налічує майже 300 мільйонів документів, серед яких 230 тисяч примірників рідкісних і цінних видань, а у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки зберігається понад 25 тисяч документів, що становлять національне надбання України [66, с. 152].

В умовах розбудови суспільства знань, активного й послідовного реформування національної системи освіти, інтегрування в європейський

освітній і дослідницький простори відбуваються помітні зрушення в інформаційному забезпеченні освіти й науки. Зважаючи на виклики в умовах загарбницької війни московії, пандемії коронавірусу, екологічних небезпек, визначаються нові напрями розвитку освітянських бібліотек, відбувається перегляд взаємодії науково-інформаційної діяльності з дослідницькою та освітньою. Вченими Державної науково-педагогічної бібліотеки здійснено комплексні наукові дослідження, тематика яких стосується інформаційного забезпечення процесів реформування, модернізації та підвищення якості національної освіти, пошуку інноваційних підходів до формування інформаційних ресурсів та способів користування ними, а також проблемних питань удосконалення системи науково-інформаційного забезпечення освітньої галузі.

Запровадження нових інформаційних технологій, підвищені запити в інформаційних потребах все ширших кіл освітян змушують бібліотечну мережу виробляти власні галузеві ресурси, осучаснюючи форми науково-інформаційної діяльності. Користувачі на сайтах бібліотек отримують «вільний доступ до електронних каталогів, електронних бібліотек і депозитаріїв, бібліографічних та фактографічних баз даних, віртуальних книжкових виставок, повнотекстових документів, матеріалів семінарів, конкурсів, фото- і відеоматеріалів» [66, с. 153]. Оперативність та якість науково-інформаційного забезпечення сфери освіти та її науково-методичного супроводу гарантує вебпортал Державної науково-педагогічної бібліотеки як веборієнтована технологічна платформа. Важливим фактором розвитку інформаційних ресурсів є взаємодія освітянських бібліотек, що відбувається на основі здійснюваного Державною науково-педагогічною бібліотекою науково-методичного супроводу.

Розроблена й упроваджена система науково-інформаційного забезпечення освіти і науки України стала складником педагогічної справи, а Державна науково-педагогічна бібліотека імені В.О. Сухомлинського, як підкреслено в Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, «здатна ефективно забезпечувати сучасні потреби користувачів, володіє базами даних, надає вільний і багатоаспектний доступ до світових інформаційних мереж та банків даних на основі широкого використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, орієнтації на інтеграцію внутрішніх і зовнішніх інформаційних ресурсів» [66, с. 151]. Професійно здійснюється науково-інформаційний супровід державних цільових програм «Вчитель», «Державна цільова програма розвитку професійно-тех-

нічної освіти», «Державна цільова програма розвитку дошкільної освіти», а також Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» до 2029 року.

Серед здобутків інформаційного забезпечення сфери освіти – створення партнерського хаба на базі Державної науково-педагогічної бібліотеки у межах проєкту Міністерства цифрової трансформації України «Дія. Цифрова освіта» для інформаційно-консультаційної діяльності з підвищення медіаграмотності користувачів-освітян. Набула розвитку педагогічна біографіка та бібліографія, яка реалізується через інформаційно-бібліографічний ресурс «Видатні педагоги України та світу», її онлайн-проєкти «Читаймо Сухомлинського онлайн», «Ми стоїмо на плечах наших попередників: видатні педагоги-ювіляри», «Sukhomlinsky News». Триває формування науково-педагогічної електронної бібліотеки на платформі САБ ІРБІС64⁺, що сприяє оптимізації пошуку важливої інформації завдяки індексуванню повного тексту документа, не припиняється наповнення електронного каталогу бібліотеки, загальний обсяг якого складає майже 475 тисяч бібліографічних записів. В умовах воєнного часу з метою збереження інформації здійснено стовідсоткове резервування оцифрованих книг, повне резервне копіювання Електронного каталогу та Електронної бібліотеки [25, с. 417].

Окрім того, віддаленим користувачам надаються різноманітні інформаційні послуги на засадах кооперування: міжбібліотечний абонемент, електронна доставка документів, віртуальна бібліографічна довідка. Також організовано доступ до зарубіжних повнотекстових і реферативних науково-технічних, економічних та довідкових баз даних у режимі онлайн, започатковано електронне наукове періодичне видання «Науково-педагогічні студії» і довідковий бюлетень «Аналітичний вісник у сфері освіти й науки». Фахівці Державної науково-педагогічної бібліотеки розробили нормативно-інструктивну базу для забезпечення функціонування і здійснили науково-методичний та інформаційний супровід мережі освітянських бібліотек Міністерства освіти і науки України й Національної академії педагогічних наук України для їхньої адаптації до сучасних вимог.

Висновки до розділу 5

Планувати перспективу, дивитися в майбутнє, передбачати з наміром неодмінно досягти успіху – завдання для всіх, хто не лише вболіває за освітню сферу, а й докладає щоденних зусиль для втілення задуманого в життя. Безсумнівним при погляді в завтрашній день залишається переконання в тому, що роль освіти, як і її науково-методичний супровід, буде провідною в суспільстві. Керуючись стратегією людиноцентризму та принципами демократичної реалізації в освіті особистісного потенціалу, в майбутньому, як і нині, діятимуть широкі можливості й повсюдне сприяння та зацікавленість у досягненні мети індивідумом.

Визначальними в перспективі стануть широка інтеграція та спільна діяльність формальної, неформальної і самостійної освіти. Серед основних засад подальшого розвитку буде забезпечення і вдосконалення якості освіти, що означатиме підтримання її конкурентоспроможності, прискорене входження до європейського і світового освітнього простору. Дбаючи про створення Європейського освітнього простору, ЄС, по суті, розбудовує європейську інтеграційну кооперацію в освіті та реалізує її за напрямками якості, інклюзії й гендерної рівності, а також трансформації в «зелене» та цифрове суспільство.

В європейській інтеграції ключовою стала Стратегічна рамкова програма ЄС «Освіта і підготовка», метою якої є розвиток систем освіти і підготовки у державах – членах ЄС, передбачаючи досягнення кількох важливих цілей, зокрема, перетворення навчання впродовж життя та мобільності на повсякденну реальність, підвищення якості й ефективності освіти і підготовки, сприяння креативності та інноваціям на всіх рівнях освіти, утвердження справедливості, соціальної згуртованості та активного громадянства. Прагнучи конкретизувати форми міжнародного співробітництва, ЄС запропонував оновлені пріоритети цієї діяльності, кожен з яких позначений принципом системності, комплексності та багаторівневості. До цих пріоритетів належить забезпечення важливих і високоякісних знань, навичок та компетентностей, набутих і розвинених у процесі навчання впродовж життя.

Прагнучи інтегруватися до європейської та світової сфери освіти, Україна з 2018 року розпочала впровадження реформи загальної середньої освіти «Нова українська школа», основою якої стали засади дитиноцентризму та формування ключових компетентностей. Із відповідною євро-

пейською структурою синхронізовано перелік компетентностей, якими мають володіти випускники вітчизняних закладів загальної середньої освіти. Серед важливих здобутків інтеграційних процесів – приєднання до Програми міжнародного оцінювання досягнень учнів, що реалізується під наглядом Організації економічного співробітництва і розвитку. Інтегруючись до європейського освітнього простору, українська освіта не лише отримала нові можливості, а й важливі завдання, окремі з яких вже втілено в життя. Зокрема, запроваджено триступеневу систему вищої освіти та європейські стандарти забезпечення її якості, наближено Національну рамку кваліфікацій до Європейської рамки, створено національний реєстр кваліфікацій і триває імплементація механізмів визнання професійних кваліфікацій.

На перспективи розвитку національної освіти в Україні значний відбиток накладає загарбницька війна неонацистів з московії. Нині на першому місці цих перспектив – програмні цілі повоєнної відбудови освітньої сфери, що позначають не лише появу нових або оновлених приміщень, лабораторій, гуртожитків, а стосуються довготривалої копійної роботи, яка полягає насамперед у налагодженні всього комплексу діяльності того чи іншого закладу, в організації швидкого і якісного подолання навчальних втрат здобувачів освіти, усуненні наслідків психологічних травм, стресових ситуацій. На думку освітян-практиків, науковців і політиків, відбудова повинна мати на меті не тільки повернення освітньої сфери до передвоєнного стану, а неодмінно глибоку модернізацію усіх рівнів освіти, виведення її на європейські та світові простори.

Українські заклади освіти, зокрема вищої освіти, прагнучи зробити свій внесок у відродження деокупованих територій, розвивають конкретні й актуальні напрями своєї діяльності: підготовку магістрів – фахівців з відбудови та модернізації металургійних виробництв, дослідницькі проекти стосовно стратегії післявоєнного просторового розвитку Маріуполя, Бучі та інших понищених московитами міст, підготовку фахівців для відновлених владних органів, управління територіями, освітніх, соціальних та низки інших спеціальностей. Вже зараз розроблено ефективні методики подолання освітніх втрат та освітніх розривів, зокрема, запропоновано методичні рекомендації, проведено предметні семінари з педагогами кількох окупованих областей.

В умовах становлення інформаційної цивілізації національна система освіти потребує безперервної модернізації, інноваційного вдосконалення

форм і методів навчальної, дослідницької діяльності. Невідкладна потреба в опануванні цифрової компетентності, цифрових технологій набрала масового характеру, оскільки дали про себе знати кризові явища. Важка пандемія коронавірусу, захоплення територій ворогом, постійні воєнні дії змусили вчителів і учнів, управлінців і науковців шукати оперативного виходу із ситуації. На допомогу прийшло віддалене навчання, при сприянні якого налагоджено освітній процес не лише в Україні, а й за кордоном, куди переміщено тисячі дітей і педагогів з населених пунктів, охоплених бойовими діями.

Цифрові інновації, інформаційне та науково-методичне забезпечення, весь комплекс модернізації, як і європейські орієнтири, відіграють і відіграватимуть першочергову роль у подальшому розвитку освіти в Україні.

Проаналізувавши перспективи розвитку освіти в Україні та її співвіднесення з європейським і світовим освітнім просторами, необхідно зробити наголос на таких основних висновках:

- роль освітньої галузі в суспільстві буде зростати, оскільки від її успішної діяльності залежатиме поступальний хід економічних процесів, розвиток багатьох виробничих і гуманітарних сфер;
- вдосконалення якості освіти та її конкурентоспроможності стане однією з важливих засад у просуванні й успішному здійсненні реформування освітньої сфери;
- етапи освітнього процесу наповнюватимуться компетентнісним підходом, спрямуванням на ключові компетентності для навчання впродовж життя;
- визначальними стануть інтеграція, організація прискореного входження в європейський та світовий освітній простори, розширення міжнародного співробітництва;
- відбудова освітньої сфери в післявоєнний період набере широкого характеру, до плану відновлювальних заходів долучатимуться конкретні пропозиції закладів вищої освіти, рекомендації та безпосередня участь науково-педагогічної спільноти;
- в системі загальної середньої освіти активніше й ефективніше реалізовуватиметься ідея профільного навчання і створення для нього належного матеріально-навчального забезпечення;
- потребує оптимізації мережа професійної (професійно-технічної) освіти через механізм об'єднання малокомплектних закладів, здійснення широких заходів з популяризації робітничих професій;

- реформування вищої освіти і досягнення нею п'яти стратегічних цілей дасть змогу зайняти належне місце в сім'ї європейської і світової освіти;
- прискорення інтеграційних процесів, активна міжнародна співпраця задля розвитку інновацій та обміну успішними практиками допомагають співвідносити українську освіту з Європейським освітнім простором;
- широка модернізація сучасної національної освіти України, цифрові інновації, посилене інформаційне та науково-методичне забезпечення, розкривають перед нею нові можливості для здійснення націєтворчої місії, утвердження пріоритетної мети: ставати надійним ресурсом державотворення, економічного й гуманітарного поступу.

ПІСЛЯМОВА

Сучасна українська освіта, перебуваючи в активній стадії свого реформування, працює в особливо складних умовах воєнного часу. На кожному з її рівнів здійснюються пошуки шляхів творчого застосування найефективніших форм та методів освітньої діяльності, в центрі яких з часу відновлення української державності утверджуються національні пріоритети. Від дошкільної освіти до освіти дорослих цією якістю наповнюється весь зміст навчання та виховання. Національні пріоритети в освіті – це не тимчасовість, не примха, не чиїсь поради чи побажання, а життєва необхідність, потреба, продиктована самим ходом історії.

Розбудова, реформування вітчизняної системи освіти вже понад три десятиліття відбувається за власними принципами й національними традиціями, а не за колоніально-ворожими зразками та настановами. Долаючи жорстокі виклики воєнного лихоліття, коронавірусних небезпек, демографічної загрози, освітня сфера України працює над реалізацією Концепції «Нова українська школа», яка відкриває багато можливостей для кожного, хто прагне якісних знань, по-новому формує навчальний процес, що орієнтується на максимальний розвиток творчих здібностей особистості.

На відповідальному етапі змін, реорганізацій, вкрай необхідних укрупнень перебуває сучасна вища освіта, яка, по суті, є завершальним рівнем здобуття освіти й одним із найвагоміших джерел поповнення фахівцями вітчизняної економіки. Здійснений вченими НАПН України глибокий аналіз та розроблені пропозиції і механізми мають стати дорожньою картою для урядових рішень, оскільки йдеться лише про державні заклади вищої освіти. Чи будуть подібні принципи і механізми вдосконалення системи вищої освіти прийнятними для приватних та інших ЗВО, покаже час.

Зміни об'єднаного характеру і формування майбутніх університетів світового класу будуть непростим, може навіть болісним процесом, однак переважає потреба мати в Україні конкурентоспроможні заклади вищої освіти, які б повсюди користувалися авторитетом, готували фахівців європейського рівня, посідаючи високі місця в рейтингах за об'єк-

тивними показниками. Важливо при цьому зробити вітчизняну систему вищої освіти широко відкритою для реалізації надбань і найкращого досвіду тих держав, які змогли досягти визначних успіхів в освітній сфері. Все, що корисне й ефективне, що вигідне для національної системи вищої освіти, варто переймати і творчо застосовувати, враховуючи особливості, традиції та перспективні бачення українських вишів.

Необхідність використання європейського та світового досвіду, найкращих освітніх практик стосується не лише вищої освіти. Для ефективної європейської і світової інтеграції системи професійної (професійно-технічної) освіти Урядом затверджено Порядок підтвердження результатів неформального професійного навчання за робітничими професіями, План заходів із впровадження Національної рамки кваліфікацій. На принципах європейського досвіду також впроваджується менеджмент якості з подальшою сертифікацією на відповідність міжнародним стандартам.

Забезпечуючи першочергові потреби економіки країни у кваліфікованих робітничих кадрах, професійна (професійно-технічна) освіта отримала вагомий фінансовий підтримку від Європейського інвестиційного банку в обсязі 58 млн. євро на створення 9 центрів професійної досконалості, що допоможе значно поліпшити умови навчання і перепідготовки 10 тисяч здобувачів професійно-технічної освіти та їхніх викладачів. У рамках однієї з важливих Програм Європейського Союзу розроблено і здійснено кілька десятків додаткових короткотермінових програм із розвитку цифрової компетентності, безпеки праці, захисту навколишнього середовища, розвитку підприємницької діяльності.

Низкою законодавчих актів в Україні забезпечено право здобуття освіти дітям з особливими потребами. З цією метою створено та діє широка мережа закладів: дошкільної освіти компенсуючого типу; спеціальні заклади загальної середньої освіти (спеціальні школи та навчально-реабілітаційні центри, заклади середньої освіти з інклюзивним навчанням); професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Важливо при цьому всіляко підтримувати і поширювати практику інтегрування осіб з особливими освітніми потребами до загальноосвітнього простору, також здобуття ними освіти бажаного освітнього рівня, повсюдно запроваджувати в освітньому процесі інноваційні технології, що відповідають європейським стандартам, полегшують дітям оволодіння знаннями.

Із новою якістю має постати освіта дорослих, що пов'язано з європейською практикою розвитку міст і регіонів. Зважаючи на деякі прорахунки в налагодженні освіти дорослих, що мали місце в минулому, її організатори на сучасному етапі керуються рекомендаціями Європарламенту і Ради Європейського Союзу, в яких підкреслено «важливість створення європейської кваліфікаційної системи для можливості здобувати освіту впродовж життя» та передбачено «визнання Європейської рамки кваліфікацій і системи забезпечення якості кваліфікацій, що дає змогу визнавати кваліфікації, здобуті, зокрема, шляхом неформальної освіти» [66, с. 95].

На будь-якому рівні вітчизняної освіти, прагнучи вдосконалення та використання кращого досвіду, потрібно теж насамперед максимально використовувати власні напрацювання, дбати про національні пріоритети в освітній практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дем'яненко В. М. Адаптивна хмаро орієнтована система навчання та професійного розвитку вчителів закладів загальної середньої освіти: монографія / Дем'яненко В. М. та ін., за наук. ред. М. П. Шишкіної. – К.: Педагогічна думка, 2020. – 183 с.
2. Александрова О. С. Конкурентоспроможна освіта – конкурентоспроможна нація (до проблеми взаємодії конкуренції й партнерства у сфері освіти) / О. С. Александрова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2006. – Вип. 26. – С. 56–64.
3. Андрущенко В. П. Рашизм: «нове/старе» обличчя агресора / В. П. Андрущенко // Вища освіта України. – 2023. – № 1. – С. 5–17.
4. Базелюк О. В. Особливості цифровізації вищої освіти в сучасних умовах / О. В. Базелюк // Педагогічні новації: ідеї, реалії, перспективи. – 2021. – № 2 (27).
5. Бакай С. Б. Педагогіка партнерства з соціальними інституціями як вагомий чинник взаємодії учасників освітнього процесу між ВНЗ та ЗДО при підготовці майбутніх вихователів / С. Б. Бакай // Новий Колегіум. – 2021. – № 1. – С. 84–89.
6. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посібн. / І. Д. Бех. – Київ: ІЗМН, 1998. – 422 с.
7. Биков В. Ю. Цифрова трансформація суспільства і розвиток комп'ютерно-технологічної платформи освіти і науки України // Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку: матеріали методол. семінару НАПН України, м. Київ, 4 квітня 2019 р. / за ред. В. Г. Кременя, О. І. Ляшенка. – Київ, 2019. – С. 20–26.
8. Боровик А. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917–1920 рр.) / А. Боровик. – Чернігів, 2008. – С. 45–47.
9. Буцик І. М. Обґрунтування педагогічних засад застосування методів продуктивного навчання в професійній підготовці інженерів-механіків сільського господарства / І. М. Буцик // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: [зб. наук. праць]. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2000. – Вип. 20. – С. 98–100.
10. Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905–1920) / Г. Васькович. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1969. – 220 с.
11. Вдосконалення викладання у вищій освіті: теорія та практика: монографія / Калашнікова, С. та інші; наук. ред. С. Калашнікова. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2023. 255 с.
12. Взаємодія в школі: 6 прикладів змін через партнерство: посібник / упоряд. Галина Титиш. К.: EdCamp Ukraine: ГО «Смарт освіта».
13. Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді. Науково-аналітична доповідь / Колектив авторів; наук. ред. В. Г. Кремень. Київ: Педагогічна думка, 2023. 172 с.
14. Вища школа як соціальний інститут і механізм соціалізації молоді: монографія / авт. колектив: М. Михальченко, Т. Андрущенко, В. Баранівський, О. Бульвінська та ін. Київ: Педагогічна думка, 2021. 320 с.

15. Голота Н., Карнаухова, А. Формування готовності майбутніх педагогів до організації педагогічного партнерства в закладах дошкільної та початкової освіти. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2019, № 3, С. 27-38.
16. Голуб Н., Горошкіна О. Методи дистанційного навчання української мови. Український педагогічний журнал, 2022, № 4.
17. Діагностика та компенсація освітніх втрат у загальній середній освіті: методичні рекомендації / авт. колектив; наук. ред. О. М. Топузова; укл. М. В. Головка. Київ: Педагогічна думка, 2023. 187 с.
18. Думанська В. П. Демографічні тренди в мегаполісах: приклад столиць країн Європи. Демографія і соціальна економіка, 2020, № 1.
19. Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. Львів, 1996. Т. 5. Т.6. 2000 с.
20. Європейський простір вищої освіти в 2020 році: звіт про імплементацію Болонського процесу. МОН України. Київ, 2020. 214 с.
21. Жук Ю. О. Організація навчальної діяльності у комп'ютерно орієнтованому навчальному середовищі. Інформаційне забезпечення навчально-виховного процесу: інноваційні засоби і технології: колект. монографія. Київ: Атіка, 2005. С. 195-205.
22. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.). Кам'янець-Подільський, 2001. С. 119-120.
23. Завальнюк О. М. Функціонування Київського українського народного університету – прорив національної освіти і науки у 1917–1918 рр. Вісник Кам'янець-Подільського університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки, Кам'янець-Подільський, 2009. Вип. 2.
24. Загальна середня освіта України в умовах воєнного стану та відбудови: реалії, досвід, перспективи: методичний поради́ник науковців Інституту педагогіки НАПН України до початку нового 2023–2024 навчального року. За заг. ред. О. Топузова, Т. Засєкіна. Київ: Педагогічна думка, 2023. 192 с.
25. Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2023 р. За заг. ред. В. Г. Кременя. Київ: НАПН України, 2024. 606 с.
26. Зелений П. О. Екологічні компетентності та рівні їх формування в обдарованих старшокласників [Електронний ресурс]. Освіта та розвиток обдарованої особистості, 2017, № 7–8, С. 5-9.
27. Іванова К. А., Балабай Я. В. Соціальне партнерство в освітній сфері. Габітус, 2021, Вип. 24 (1), С. 32-34.
28. Ільницький Д. Науково-освітнє державно-приватне партнерство – запорука міжнародної конкурентоспроможності. Журнал європейської економіки, 2015, Т. 14, № 2, С. 128-148.
29. Інклюзивне освітнє середовище: проблеми, перспективи та кращі практики: XXIII Міжнародна науково-практична конференція. Ч. 1, за заг. ред. П. М. Таланчука. Київ: Університет «Україна», 2023. 600 с.
30. Інформаційний бюлетень: позашкільні навчальні заклади державної і комунальної форми власності (станом на 01.01.2019 та 01.01.2020). МОН України, Департамент економіки та фінансування, Держ. наук. установа «Інститут освітньої аналітики». Київ, 2020. 294 с.

31. Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку: зб. наук. пр. За ред. В. Г. Кременя, О. І. Ляшенка; укл. А. В. Яцишин, О. М. Соколюк. Київ: ЦП Компрінт, 2019. 361 с.
32. Казанжи І. Застосування педагогіки партнерства у побудові індивідуальної освітньої траєкторії майбутніх фахівців початкової освіти. Актуальні питання гуманітарних наук, 2019, Вип. 23 (2), С. 106-111.
33. Калашнікова С., Оржель О. Оптимізація мережі закладів вищої освіти: теоретичні особливості та практичні рекомендації. Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство», 2022, Том 13.
34. Коваленко Є. Софія Русова: педагог-просвітитель, державний діяч, вчений. Рідна школа, 2000, № 8.
35. Козлов В. П., Белега О. В. Концепція розвитку державно-приватного партнерства у сфері освіти на регіональному рівні. Finance, accounting, banks, 2018, Вип. 1, С. 113-120.
36. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. (колектив авторів) за ред. д. е. н., проф. Е. М. Лібанової. Київ: Український центр соціальних реформ, 2006. 138 с.
37. Концепція профільного навчання в старшій школі. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України, 2003, № 24, С. 3-15.
38. Копилова С. В. Професійний розвиток викладачів університету як чинник підвищення якості підготовки магістрів соціогуманітарного профілю (на прикладі стажування в Інституті вищої освіти НАПН України). Вісник НАПН України, 2023, № 5 (1).
39. Кремень В. Г. Людиноцентризм в освіті: сучасний напрям розвитку духовності нації. Педагогіка і психологія, 2006, № 2, С. 30.
40. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. Київ: Грамота, 2010. 576 с.
41. Кремень В. Г. Пріоритет освіти і науки. Вісник НАН України, 2016, № 9, С. 22.
42. Кремень В. Г., Луговий В. І., Саух П. Ю. Освіта і наука – основа інноваційного людського розвитку / В. Г. Кремень, В. І. Луговий, П. Ю. Саух // Вісник НАПН України. – 2020. – № 2 (2). – С. 1–5.
43. Кремень В. Г., Луговий В. І., Топузов О. М. Реалізація Національною академією педагогічних наук України пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності / В. Г. Кремень та ін. // Вісник Національної академії педагогічних наук України. – 2023. – Т. 5, № 1. – С. 1–12.
44. Кремень В. Г., Луговий В. І., Саух П. Ю., Слюсаренко О. В., Таланова, Ж. В. Мережа державних закладів вищої освіти України: аналіз ефективності та конкурентоспроможності / В. Г. Кремень та ін. – Київ: НАПН України, 2024. – 68 с.
45. Кудлай О. Міністерство освіти УНР доби Української Центральної Ради: створення, структура, діяльність / Олександра Кудлай. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. – 160 с.
46. Кузь В. Г. Вища школа і система компетенцій педагога / В. Г. Кузь // Реалізація Європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України: матеріали методологічного семінару. – Київ: Педагогічна думка, 2011. – С. 281–287.

47. Купрійчук В. М. Національне книговидання як складова державної гуманітарної політики до української національної революції 1917–1920 рр. / В. М. Купрійчук // Актуальні проблеми державного управління. Зб. наук. праць Одеського регіонального інституту державного управління. – Вип. 4 (48). – Одеса, 2011. – С. 20.
48. Кухарчук П. М. Соціальне партнерство у процесі реформування системи освіти в Україні / П. М. Кухарчук // Публічне урядування. – 2016. – № 1. – С. 171–180.
49. Лавріненко О. А. Педагогічна майстерність в історико-педагогічному вимірі: теорія, практика, поступ : монографія / О. А. Лавріненко. – Київ: ПП Богданова, 2009. – 328 с.
50. Лазоренко Б. П. Проблемна молодь: шляхи самоздійснення : монографія / Б. П. Лазоренко. – Київ: Педагогічна думка, 2007. – 274 с.
51. Локшина О., Глушко О. Освіта в реаліях війни: орієнтири міжнародної спільноти: оглядове видання / О. Локшина, О. Глушко; ред. О. Топузов, О. Локшина // Український педагогічний журнал. – 2023. – № 2. – С. 6–18.
52. Лук'янова Л. Б., Акімова О. В., Галузяк В. М. та ін. Діяльність закладів вищої освіти України в умовах війни: адаптаційні механізми. Формування професійно важливих якостей майбутніх педагогів : монографія / Л. Б. Лук'янова, О. В. Акімова, В. М. Галузяк та ін. – Вінниця: Твори, 2023. – С. 3–21.
53. Людський розвиток в Україні: 2003 (колектив авторів) / Щорічна науково-аналітична доповідь / за ред. Е. М. Лібанової. – Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2004. – 290 с.
54. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1986) / В. К. Майборода. – Київ: Либідь, 1992. – С. 20–21.
55. Майборода С. В. Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917–1959 рр.) / С. В. Майборода. – Київ, 2002. – С. 60.
56. Малихін О., Арістова Н., Рогова В. Мінімізація освітніх втрат учнів закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану: змішане навчання / О. Малихін, Н. Арістова, В. Рогова // Український педагогічний журнал. – 2022. – № 3. – С. 68–76.
57. Марусинець М. М. Професійна рефлексія майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика формування : монографія / М. М. Марусинець. – Умань: ПП Жовтий, 2012. – 419 с.
58. Марчук, М. Освітні процеси в Україні в період національно-культурного відродження 1917–1920 років / М. Марчук. – Коломия: Вид.-поліграф. Т-во «Вік», 2002. – С. 8.
59. Мацько, Л. І. Українська мова в освітньому просторі : навч. посіб. / Л. І. Мацько. – Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
60. Миронець О. М. Використання кейс-проектів для професійно-технічних навчальних закладів сільськогосподарського профілю. Удосконалення управління регіональною системою професійно-технічної освіти України / О. М. Миронець // Інформаційно-аналітичний збірник за підсумками обласного ярмарку педагогічної та учнівської творчості професійно-технічних навчальних закладів. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 19–23.
61. Мокін О. Б., Мокін Б. І., Шалагай Д. О. Перші два етапи системного аналізу плану відбудови енергетики України в напрямку інтеграції в неї відновлювальних джерел / О. Б. Мокін, Б. І. Мокін, Д. О. Шалагай // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2023. – № 2. – С. 42–49.

62. Молодь: освіта, наука, духовність : тези доповідей XX Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (Київ, 24–26 квітня 2023 р.) / за заг. ред. П. М. Таланчука. – Київ: Університет «Україна», 2023. – 613 с.
63. Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи : науково-аналітична доповідь / В. Ю. Биков, О. І. Ляшенко, С. Г. Литвинова та ін.; за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ: ІЦО НАПН України, 2022. – 96 с.
64. Науменко С. О. Проблема освітніх втрат здобувачів загальної середньої освіти та зарубіжний досвід її розв'язання / С. Науменко // Педагогічна компаравістика і міжнародна освіта – 2023: горизонти інновацій: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 травня 2023 р.) / за заг. ред. О. І. Локшиної. – Київ–Дрогобич: ТзОВ «Трек ЛТД», 2023. – С. 180–190.
65. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – Київ: Шкільний світ, 2001. – 24 с.
66. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні : монографія / Нац. акад. пед. наук України; за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ: КОНВІ ПРИНТ, 2021. – 384 с.
67. Нова українська школа. Ключові новації в освіті. Новий Закон України «Про освіту». – Київ: Міністерство освіти і науки України, 2018. – 22 с.
68. Онкович Г. В. Медіаосвітні технології і компетентнісний підхід / Г. В. Онкович // Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України: матеріали методологічного семінару. – Київ: Педагогічна думка, 2011. – С. 215–224.
69. Освіта України в умовах воєнного стану : інформаційно-аналітичний збірник / колектив авторів. – Київ: Міністерство освіти і науки України, Інститут освітньої аналітики, 2022. – 359 с.
70. Осташко Т. С. Український національно-освітній рух у 1917 р. / Т. С. Осташко // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія. – 1999. – Вип. 3. – Київ: Видавничий центр КДЛУ.
71. Педагог професійної школи : методичний посібник / Л. В. Нестерова, П. І. Лузан, В. М. Манько та ін. – Київ: Педагогічна думка, 2012. – 200 с.
72. Підготовка педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів до розроблення та застосування проєктних технологій професійного навчання : електронне наукове фахове видання: тренінг-курс : навчально-методичний посібник / В. М. Аніщенко та ін.; за заг. ред. Г. М. Романової; НАПН України, Інститут професійно-технічної освіти. – Київ, 2019. – 158 с.
73. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т. Т. 1. До середини XVII століття / Наталя Полонська-Василенко. – Київ: Либідь, 1992. – 397 с.
74. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року / Наталя Полонська-Василенко. – Київ: Либідь, 1992. – 213 с.
75. Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць. Вип. 30 / за ред. О. М. Топузова. – Київ: Інститут педагогіки НАПН України, 2023. – 204 с.
76. Проблеми сучасного підручника : навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення : збірник тез доповідей / за ред. О. М. Топузова. – Київ: Педагогічна думка, 2023. – 378 с.

77. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1392.
78. Про затвердження типової освітньої програми закладів загальної середньої освіти II ступеня : наказ Міністерства освіти і науки України від 20.04.2018 № 405 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України.
79. Про затвердження типової освітньої програми закладів загальної середньої освіти III ступеня : наказ Міністерства освіти і науки України від 20.04.2018 № 408 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України.
80. Про освіту : Закон України від 5.09.2017 р. № 2145-VIII // Законодавство України : офіційний вебпортал. – Верховна Рада України. – Київ, 2017.
81. Процеси диференціації в шкільній освіті незалежної України (історико-аналітичний аспект) : монографія / кол. авт.: Н. П. Дічек, Н. Б. Антонець, Н. М. Гупан та ін.; за заг. ред. Н. П. Дічек. – Київ: КОНВІ ПРИНТ, 2019. – 240 с
82. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників : монографія / В. В. Рибалка. – Київ: Деміур, 1998. – 160 с.
83. Російські підручники з історії: школа ненависті і ворожнечі : аналітична записка / відп. ред. В. А. Смолій; авт. кол.: О. А. Удод та ін. – Київ, 2023. – 57 с.
84. Рябченко В. І. Викладач як основний суб'єкт взаємодії зі студентом у вищій школі : проблема професіоналізму / В. І. Рябченко // Гілея. – 2006. – № 6. – С. 202 – 217.
85. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручник / О. Я. Савченко. – Київ: Грамота, 2012. – 504 с.
86. Саух П. Ю. Стратегічне бачення нової моделі вищої освіти: рух до створення університетів світового класу / П. Ю. Саух // Вісник НАПН України. – 2020. – № 2 (2). – С. 1 – 6.
87. Сафонова В. Прогнозні аспекти розвитку вищої освіти в умовах демографічної кризи в Україні [Електронний ресурс] / В. Сафонова. – Режим доступу: http://archive.nbuv.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_ekon/2009_6/15.pdf.
88. Семигіна Т. В. Інформаційне забезпечення діяльності соціальних служб та організацій / Т. В. Семигіна // Соціальна робота в Україні: перші кроки / за ред. В. Полтавця. – Київ: Видав. дім «КМ Академія», 2000. – С. 173 – 196.
89. Слюсаревський М. М. Громадська думка з питань освіти: преференції, суперечності та перспективи збагачення / М. М. Слюсаревський // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2016. – № 4 – 6. – С. 49 – 61.
90. Смагіна Т. М., Шуневич О. М. Параметри та індикатори реалізації принципів педагогіки партнерства в освітньому процесі / Т. М. Смагіна, О. М. Шуневич // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2020. – Вип. 1. – С. 201 – 206.
91. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – Київ: ЦУЛ, 2008. – 396 с.
92. Спільнота в умовах воєнного конфлікту: психологічні стратегії адаптації : колективна монографія / Л. М. Коробка, В. О. Васютинський, В. Ю. Вінков та ін.; НАПН України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2019. – 286 с.

93. Степко, М. Ф., Клименко Б. В., ТОВАЖНЯНСЬКИЙ Л. Л. Болонський процес і навчання впродовж життя / М. Ф. Степко, Б. В. Клименко, Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ. – Харків, 2004. – 111 с.
94. Стратегії формування творчої особистості: методи, прийоми, форми : колективна монографія / авт. кол.: В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, Є. Р. Борінштейн, М. С. Гальченко, М. В. Ліпін, Д. В. Погрібна, Н. В. Савчук, О. А. Федорчук. – Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2020. – 320 с.
95. Тадеуш О. М. Освітнє партнерство у просторі вищої школи: вітчизняний та зарубіжний досвід / О. М. Тадеуш // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. – 2020. – № 33. – С. 57 – 69.
96. Таланчук, П. М. З думою про Україну / П. М. Таланчук. – Київ: Університет «Україна», 2008. – 480 с.
97. Тищенко Л. Формування взаємостосунків учасників освітнього процесу на засадах педагогіки партнерства / Л. Тищенко // Нова педагогічна думка. – 2021. – № 1. – С. 70 – 75.
98. Топузов, О. М. Освітнє партнерство в системі загальної середньої освіти: теорія та методологія / О. М. Топузов. – Київ: Інститут педагогіки НАПН України, Педагогічна думка, 2021. – 160 с.
99. Топузов О. М. Педагогічна прогностика: теоретико-методична основа прогнозування розвитку педагогічних наук і педагогічної практики / О. М. Топузов // Рідна школа. – 2014. – № 7. – С. 32 – 38.
100. Топузов О., Головка М., Локшина О. Освітні втрати в період воєнного стану: проблеми діагностики та компенсації / О. Топузов, М. Головка, О. Локшина // Український педагогічний журнал. – 2023. – № 1. – С. 5 – 13.
101. Трубачева С., Замаскіна П. Технологія самостійного набуття знань учнями в умовах дистанційної освіти / С. Трубачева, П. Замаскіна // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2022. – Вип. 2 (51). – С. 184 – 188.
102. УРЕ. Видання друге. – Київ: Головна редакція УРЕ. – Т. 10. – С. 497.
103. Філіпова Л. Використання інформаційних технологій у професійній підготовці майбутніх кваліфікованих робітників / Л. Філіпова // Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання / за заг. ред. В. О. Радкевич. – Харків: Компанія СМІТ, 2009. – С. 84 – 86.
104. Хриков Є. М. Управління навчальним закладом: навчальний посібник / Є. М. Хриков. – Київ: Знання, 2006. – 365 с.
105. Цифрова компетентність сучасного вчителя «Нової української школи». Пошук рішень у період війни. Збірка матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару (Київ, 21 березня 2023 р.) / за заг. ред. О. В. Овчарук. – Київ: ІЦО НАПН України, 2023. – 209 с.
106. Цифрова трансформація освіти і науки: теорія і практика : збірник наукових праць / за ред. В. Ю. Бикова, А. В. Яцишин. – Київ: ФОП Ямчинський О. В., 2019. – 123 с.
107. Шаповал А., Мартиненко Ю. Комплексні чинники впливу на демографічні перспективи народонаселення України в період демографічно-економічної кризи / А. Шаповал, Ю. Мартиненко // Віче. – 2010. – № 6.
108. Шатирко Л. О., Дзюбка Л. В. Безпека освітнього простору в контексті адаптаційних ресурсів школярів. Освітній простір в контексті гуманістичної парадигми: психологічні пріоритети сучасності: збірник наукових праць / Л. О. Шатирко, Л. В. Дзюбка / за ред. С. Д. Максименка; НАПН України, Інститут психології імені Г. С. Костюка. – Київ–Оттава, 2020. – С. 59 – 72.

109. Шевчук І. Б., Шевчук А. В. Освітня аналітика крізь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України / І. Б. Шевчук, А. В. Шевчук // Економіка та суспільство. – 2022. – Вип. 39. – С. 22 – 29.
110. Шейко В. М. Організація і методика науково-дослідної діяльності: підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. – 4-е вид. – Київ: Знання, 2004. – 307 с.
111. Шимановський М. М. Інтерактивний діалог у залученні учнів професійно-технічних навчальних закладів до здорового способу життя / М. М. Шимановський // Професійно-технічна освіта. – 2009. – № 4. – С. 26 – 30.
112. Литвинова С. Г., Соколюк О. М. та ін. Шкільний фізичний експеримент з використанням цифрових вимірювальних комплексів: старша школа : навчально-методичний посібник. – Ужгород: УЖНУ «Говерла», 2019. – 256 с.
113. Щербак О. І. Нова організаційно-педагогічна форма професійного навчання / О. І. Щербак // Професійно-технічна освіта. – 1999. – № 1. – С. 34 – 36.
114. European Commission. (2021, April 21). Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and Amending Certain Union Legislative Acts. URL: <http://surl.li/nabkf>
115. Helsinki Initiative on Multilingualism in Scholarly Communication, Federation of Finnish Learned Societies, Committee for Public Information, Finnish Association for Scholarly Publishing, Universities Norway & European Network for Research Evaluation in the Social Sciences and the Humanities, Apr. 2, 2019. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.7887059>
116. Technology and Innovation Report 2021. Catching Technological Waves Innovation with Equity. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). 2021. – P. 138. URL: <http://surl.li/nabnk>
117. University Autonomy in Europe IV: The Scorecard 2023. URL: <http://surl.li/nabnx>
118. Topuzov O., Malykhin O., Aristova N. General Secondary Teachers' Views on Educational Process Amid the Covid19 Pandemic: Two-Year Experience of Blended Learning. Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference. 2022. – Vol. 1. – Pp. 549–559. DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2022vol1.6841>.
119. Council of Europe. (2010). School-Community-University Partnerships for a Sustainable Democracy: Education for Democratic Citizenship in Europe and the United States of America (2010). Council of Europe.
120. Hodges G. W., Oliver J. S., Jang, Y. et al. (2021). Pedagogy, Partnership, and Collaboration: A Longitudinal, Empirical Study of Serious Educational Gameplay in Secondary Biology Classrooms. *J Sci Educ Technol*, 30, 331–346. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10956-020-09868-y>.
121. Miller G. E., Arthur-Stanley A., & Banerjee, R. (2021). Advances in Family-School-Community Partnering. A Practical Guide for School Mental Health Professionals and Educators.
122. School Partnerships: A Guide for Parents, Schools, and Communities. (2005). The Crown in Right of Manitoba as represented by the Minister of Education, Citizenship and Youth. Manitoba Education, Citizenship and Youth, School Programs Division. URL: https://www.edu.gov.mb.ca/k12/docs/support/school_partnerships/full_doc.pdf

123. Safe Schools Declaration. (2015). Norwegian Ministry of Foreign Affairs. URL: https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/ud/vedlegg/utvikling/safe_schools_declaration.pdf
124. UNHCR. (2019). Refugee Education 2030: A Strategy for Refugee Inclusion. URL: <https://www.unhcr.org/5d651da88d7.pdf>
125. Education in Emergencies and Protracted Crises. Council Conclusions. (2018, November 26). Council of the European Union. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14719-2018-INIT/en/pdf>
126. GCPEA. (2021). Toolkit for Collecting and Analyzing Data on Attacks on Education. Retrieved May 5, 2022, from <https://protectingeducation.org/publication/toolkit-for-collectingandanalyzing-data-on-attacks-on-education/>
127. INEE. (2010). Minimum Standards for Education: Preparedness, Response, Recovery. Retrieved May 5, 2022, from <https://inee.org/resources/inee-minimum-standards>
128. UNICEF/WHO/UNESCO. (2014). Protect Schools + Hospitals and Attacks on Education and Healthcare. Guidance Note on Security Council Resolution 1998. Retrieved May 5, 2022, from <https://childrenandarmedconflict.un.org/publications/AttacksonSchoolsHospitals.pdf>
129. Carretero S., Vuorikari R., Punie, Y. DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens with Eight Proficiency Levels and Examples of Use. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. – 48 p. URL: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC106281>
130. COVID-19 School Closures Around the World Will Hit Girls Hardest. UNESCO, 2020. URL: <https://en.unesco.org/news/COVID-19-school-closures-around-world-will-hit-girls-hardest>
131. International Standard Classification of Education (ISCED-2011) / UNESCO Institute for Statistics. Canada, 2012. – 88 p. URL: <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-isced-2011-en.pdf>
132. UNESCO Global Network of Learning Cities. UNESCO Institute for Lifelong Learning. URL: <https://uil.unesco.org/lifelong-learning/learning-cities>
133. The UNESCO Recommendation on Open Science. General Conference of UNESCO, 41st session, November 2021. URL: <http://surl.li/naboi>
134. UNESCO. (2021, November 23). Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. URL: <http://surl.li/naboc>
135. UNESCO. Education Starts Early: Progress, Challenges and Opportunities; Conference Background Report. World Conference on Early Childhood Care and Education. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2022. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000383668>

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Серія «Наукова школа»

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

Олег Топузов

**ОСВІТНЯ СФЕРА УКРАЇНИ: НАЦІОНАЛЬНІ
ПРІОРИТЕТИ, ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ**

Монографія

Літературний редактор – *В.В. Губарець*
Дизайн обкладинки та верстка – *Л.В. Лук'яненко*

Підписано до друку 23.08.2024.
Формат 70x100 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Calibri».
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 16,77.
Наклад 300 прим.

Видавництво «Педагогічна думка»

04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-а, корп. 2; тел.: (044) 481-38-85
4813885@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК №3563 від 28.08. 2009 р.